

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

БОЛЮБАШ ЄВГЕН ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 347.91:347.151«364»

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО У СПРАВАХ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ
ФАКТУ НАРОДЖЕННЯ АБО СМЕРТІ ОСОБИ**

08 – Право

081 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Є. В. Болюбаш**

Науковий керівник **Петровський Андрій Володимирович**

кандидат юридичних наук, доцент

Київ – 2025

АНОТАЦІЯ

Болюбаши Є. В. Цивільне судочинство у справах про встановлення факту народження або смерті особи. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2025.

У дисертації на основі сучасних наукових розробок комплексно визначено сутність і розкрито особливості інституту окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи, що дало змогу запропонувати науково обґрунтовану позицію щодо процесуальних особливостей розгляду таких справ в порядку окремого провадження, а також розробити пропозиції та рекомендації у частині вдосконалення цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи.

Вибір теми дослідження обумовлено її актуальністю для науки цивільного процесуального права та правозастосовної практики. Попри значну кількість наукових праць, присвячених проблемним аспектам окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи, доведено, що на системному рівні аналізу та узагальнення досліджувані питання потребують поглибленого дослідження з урахуванням сучасних реалій.

Актуальність дослідження зумовлена нагальною необхідністю розгляду та вирішення справ окремого провадження щодо встановлення факту народження або смерті особи, що, своєю чергою, потребує ґрунтового аналізу сучасного стану й тенденцій розвитку цивільного процесуального законодавства та окреслення ефективних напрямів його удосконалення.

У контексті дослідження правового регулювання інституту цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи запропоновано такі етапи його здійснення: 1) етап правового регулювання цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або

смерті особи нормами цивільного процесуального законодавства інших держав, особливістю якого стало зародження основ спрощених судових процедур, в порядку яких встановлювались зазначені юридичні факти (XVI ст. – 1917 р.); 2) етап правового регулювання цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи нормами цивільного процесуального законодавства СРСР та УРСР, що характеризувався регламентацією окремого провадження як виду цивільного судочинства, в порядку якого здійснювалося встановлення зазначених юридичних фактів, а також визначенням специфіки процесуальної форми розгляду зазначених категорій цивільних справ, зокрема заяви про відкриття провадження, а також форми та змісту рішення суду (1917 – 2004 рр.); 3) етап правового регулювання цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи нормами цивільного процесуального законодавства України, особливістю якого стала правова регламентація матеріально-правових підстав встановлення фактів народження або смерті особи, а також особливостей провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України (2017 р. – дотепер).

Встановлено, що окреме провадження як вид цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про встановлення факту народження або смерті особи, характеризується: – особливим об'єктом судового захисту, яким є охоронюваний законом інтерес як прагнення до отримання певного блага, реалізація якого опосередковується здійсненням відповідного суб'єктивного права; – відсутністю матеріально-правового спору між учасниками справи, що, водночас, не виключає можливості спору про факт.

Дослідженням окремих процесуальних аспектів, що стосуються подання до суду заяви про встановлення факту народження або смерті особи доведено, що така заява повинна відповідати встановленим вимогам процесуального законодавства і містити: – особисті дані заявника; – обґрунтування правового

інтересу у встановленні факту; – конкретний факт, який необхідно встановити; – докази, що підтверджують неможливість вирішення питання іншим шляхом.

Заява про встановлення факту народження або смерті особи подається: – особою, безпосередньо зацікавленою у встановленні факту; – органами державної влади чи місцевого самоврядування (органами ДРАЦС); – іншими заінтересованими особами, зокрема правонаступниками, представниками установ (банків, страхових компаній), які потребують встановлення факту для виконання своїх обов'язків чи реалізації прав.

Зроблено висновок, що заявник у справі має право: – подавати докази, які підтверджують обставини справи; – брати участь у судових засіданнях особисто або через представника; – оскаржувати рішення суду, якщо воно не відповідає його правовим інтересам. Заява подається до суду за місцем проживання заявника або за місцем передбачуваного виникнення відповідного факту. Обов'язками заявника є: – надання достовірної інформації; – участь у процесі відповідно до вимог суду; – виконання рішення суду, якщо воно передбачає подальші дії.

Охарактеризовано коло учасників, кожен з яких виконує важливу роль у забезпеченні правомірного та справедливого розгляду справи про встановлення факту народження або смерті особи, до яких віднесено: заявників – фізичну особу, яка має законний інтерес у встановленні факту; законних представників; осіб, які потребують документів для оформлення прав чи обов'язків; заінтересованих осіб – фізичних чи юридичних осіб, які можуть бути зацікавлені у вирішенні справи,

Констатовано, що доказами у справах про встановлення факту народження або смерті особи є документи, зокрема оригінали чи копії медичних довідок про народження або смерть особи (з пологового будинку, лікарень), лікарського свідоцтва про смерть, довідки про причину смерті (оригінал), витяги з лікарських журналів, довідки з архівів, записи з метричних книг або записи про народження та смерть особи у церковних реєстрах; витяги з державного реєстру актів цивільного стану; свідоцтва про захоронення;

квитанції, договори із відповідними ритуальними підприємствами, які надавали послуги з організації поховання; пояснення свідків, можливі речові докази (фото- і відеозапис); свідчення свідків; експертні висновки, фотографії, а також інші матеріали, які дають змогу встановити юридично значущі факти, тощо.

Окреслено етапи доказування у справах про встановлення фактів народження або смерті особи: – збирання доказів; – подання доказів; – оцінка доказів судом. Констатовано, що суд зобов'язаний оцінити: – належність доказів (чи підтверджують вони факт, що підлягає встановленню); – допустимість (чи були докази отримані законним шляхом); – достовірність (чи відповідають докази дійсності); – сукупність доказів (чи утворюють докази логічну картину подій).

Досліджуючи процесуальні особливості розгляду справ про встановлення факту народження або смерті особи в порядку окремого провадження, акцентовано увагу на необхідності відкриття судового провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи, що обґрунтовується: – втратою або знищенням записів у реєстраційних органах; – народженням або смертю особи на тимчасово окупованих територіях або в умовах воєнного стану; – відсутністю можливості звернення до компетентного органу через форс-мажорні обставини.

Охарактеризовано умови відкриття провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи, до яких віднесено: – наявність юридично значущого інтересу заявника; – неможливість отримання документів в іншому порядку; – відсутність суперечок щодо факту народження або смерті особи.

Окреслено основні етапи відкриття провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи: – подача заяви до суду про встановлення факту народження або смерті особи; – підготовче судове засідання; – судовий розгляд, до якого залучаються свідки, документи, експертні висновки та інші докази; – прийняття рішення.

Визначено мету підготовчого провадження – забезпечення всебічного та об'єктивного дослідження обставин справи, збір необхідних доказів і підготовка матеріалів для ефективного судового розгляду і дозволяє суду: – зібрати та оцінити докази; – залучити всіх заінтересованих осіб; – підготуватися до ефективного розгляду справи; – забезпечити реалізацію прав сторін.

Зроблено висновок, що процедура встановлення фактів народження або смерті особи потребує подальшого удосконалення, зокрема шляхом спрощення доказових стандартів і розширення переліку допустимих доказів, що могло б сприяти швидшому та ефективнішому судовому розгляду таких справ, а також уніфікації для забезпечення однакового підходу до їх розгляду. З метою активізації ролі суду у збиранні доказів доцільним вбачається надання судам більших повноважень для самостійного запиту документів у державних органах, архівах та інших установ. Необхідним є також упровадження механізму обов'язкового реагування державних органів на запити суду у встановлений законом строк, а також залучення судом експертів для проведення необхідних досліджень (наприклад, генетичних експертиз) за рахунок державного бюджету у випадках, коли це необхідно для встановлення фактів. Недостатнє розуміння судьями і працівниками апарату суду специфіки справ про встановлення фактів народження або смерті особи може призводити до помилок у підготовчому провадженні. Акцентовано на необхідності активізації роботи щодо підвищення обізнаності громадян про їхні права та можливості встановлення юридично значущих фактів.

Запропоновано створення єдиної електронної бази даних, яка інтегрує інформацію з органів реєстрації актів цивільного стану, архівів, медичних установ тощо, та надання судам доступу до таких баз для швидкого отримання необхідної інформації й упровадження електронного документообігу між судами та державними органами для зменшення часу на обмін документами.

Доведено, що відсутність єдиного підходу до збору доказів і проведення підготовчого провадження може призводити до нерівномірності у розгляді

справ. З огляду на це важливими вбачаються: – розробка чітких методичних рекомендацій для суддів щодо проведення підготовчого провадження у таких справах; – створення переліку типових доказів, які необхідно збирати залежно від обставин справи (наприклад, свідчення свідків, архівні документи, експертні висновки); – уніфікація форм документів, які подаються сторонами (наприклад, заяви, клопотання, переліки доказів).

Обґрунтовано доцільність спрощення процедур отримання документів (наприклад, введення можливості отримання електронних довідок), зменшення кількості документів, які необхідно надавати сторонам (наприклад, шляхом введення презумпції достовірності певних даних), що сприятиме зменшенню часу розгляду справ. Швидкий доступ до інформації через електронні системи дозволить уникнути затримок, пов'язаних з ручним збиранням документів.

Ключові слова: цивільне судочинство, окреме провадження, юридичні факти, встановлення факту народження, встановлення факту смерті, інститут доказів, доказування, заявник, заінтересовані особи, тимчасово окупована територія України, державна реєстрація народження, державна реєстрація смерті, судовий захист, судовий розгляд, судові рішення.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Петровський А. В., Болюбаш Є. В. Теоретико-правове регулювання цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 7 (51). С. 180–185. URL : <https://kelmczasopisma.com/ua/jornal/77>

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.7.27>

2. Болюбаш Є. В. Право на подання до суду заяви про встановлення факту народження або смерті особи. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2023. № 4 (56). С. 230–234.

URL : <https://kelmczasopisma.com/ua/jornal/83>

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.4.34>

3. Болубаш Є. В. Загальна характеристика окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи. *Юридичний бюлетень*. 2024. Вип. 35. С. 43–49.

URL : <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2024/35/7.pdf>

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.35.05>

4. Болубаш Є. В. Особливості процесу доказування у справах про встановлення факту народження або смерті особи. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 12 (40). С. 398–407.

URL : <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/17499>

DOI [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-12\(40\)-398-407](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-12(40)-398-407)

5. Болубаш Є. В. Процесуальні особливості подання до суду заяви про встановлення факту народження або смерті особи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 1. С. 752–756.

URL : http://lsej.org.ua/1_2025/181.pdf

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-1/179>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Болубаш Є. В. Актуальні питання правового регулювання цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи. *Проблеми цивільного права та процесу* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Вінниця, 19 трав. 2023 р.). Вінниця, 2023. С. 371–377.

7. Болубаш Є. В. Сутнісні аспекти цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи. *Восьмі таврійські юридичні наукові читання* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 16–17 черв. 2023 р.). Київ, 2023. С. 34–38.

8. Болубаш Є. В. Особливості окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи. *Реалізація норм цивільного законодавства в умовах сьогодення* : матеріали кафедрал. наук.-теорет.

круглого столу (Київ, 9 лют. 2024 р.). Київ, 2024. С. 168–172.

9. Болубаш Є. В. Процедурні питання звернення до суду із заявою про встановлення факту народження або смерті особи. *Дев'яносто треті економіко-правові дискусії*. Серія: Соціальні та гуманітарні науки : матеріали Міжнар. мультидисциплін. наук. інтернет-конф. (Львів, Україна, Опале, Польща, 28–29 січ. 2025 р.). Опале, Львів, 2025. С. 43–49.

10. Болубаш Є. В. Доказування у цивільних справах про встановлення факту народження або смерті особи. *Theory and practice of modern science : collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the IX International Scientific and Theoretical Conference (Kraków, Republic of Poland, March 28, 2025)*. Kraków, 2025. P. 54–58.

ABSTRACT

Bolyubash E. V. Civil proceedings in cases of establishing the fact of birth or death of a person. – Qualification scientific work on the rights of the manuscript.

The thesis for obtaining a scientific degree of Doctor of Philosophy in speciality 081 «Law». – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2025.

The dissertation, based on modern scientific developments, comprehensively defines the essence and reveals the features of the institution of separate proceedings in cases of establishing the fact of birth or death of a person, which made it possible to offer a scientifically substantiated position on the procedural features of considering such cases in the order of separate proceedings, as well as to develop proposals and recommendations for improving civil proceedings in cases of establishing the fact of birth or death of a person.

The choice of the research topic is due to its relevance for the science of civil law and law enforcement practice. Despite a significant number of scientific works devoted to problematic aspects of individual proceedings in cases of establishing the fact of birth or death of a person, it is established that at the systemic level of analysis and generalization, the issues under study require in-depth research, taking into account modern challenges and threats.

The relevance of the study is due to the urgent need to consider and resolve cases of separate proceedings regarding the establishment of the fact of birth or death of a person, which, in turn, requires a thorough analysis of the current state and trends in the development of this issue and the delineation of effective directions for their improvement.

In the context of the study of the legal regulation of the institute of civil proceedings in cases regarding the establishment of the fact of birth or death of a person, the following stages of its implementation are proposed: 1) the stage of legal regulation of civil proceedings in cases regarding the establishment of the fact of birth or death of a person by the norms of civil procedural legislation of other states, the peculiarity of which was the emergence of the foundations of simplified judicial procedures, in the order of which the specified legal facts were established

(XVI century – 1917); 2) the stage of legal regulation of civil proceedings in cases of establishing the fact of birth or death of a person by the norms of civil procedural legislation of the USSR and the Ukrainian SSR, which was characterized by the regulation of separate proceedings as a type of civil proceedings, in the order of which the establishment of the specified legal facts was carried out, as well as the definition of the specifics of the procedural form of consideration of the specified categories of civil cases, in particular the application for the initiation of proceedings, as well as the form and content of the court decision (1917–2004); 3) the stage of legal regulation of civil proceedings in cases of establishing the fact of birth or death of a person by the norms of civil procedural legislation of Ukraine, a feature of which was the legal regulation of the substantive and legal grounds for establishing the facts of birth or death of a person, as well as the features of proceedings in cases of establishing the fact of birth or death of a person in the territory where martial law or a state of emergency has been introduced, or in the temporarily occupied territory of Ukraine (2004 – present).

It is established that a separate proceeding as a type of civil legal proceedings, in the order of which civil cases on establishing the fact of birth or death of a person are considered, is characterized by: – a special object of judicial protection, which is an interest protected by law as a desire to obtain a certain benefit, the implementation of which is mediated by the exercise of the relevant subjective right; – the absence of a substantive legal dispute between the parties to the case, which, at the same time, does not exclude the possibility of a dispute about the fact.

The study of individual procedural aspects related to the submission to the court of an application on establishing the fact of birth or death of a person is proved that such an application must meet the established requirements of procedural legislation and contain: – personal data of the applicant; – justification of the legal interest in establishing the fact; – a specific fact that needs to be established; – evidence confirming the impossibility of resolving the issue in another way.

An application on establishing the fact of birth or death is submitted by: – a person directly interested in establishing the fact; – state authorities or local self-

government bodies (CRC bodies); – other interested parties, in particular legal successors, representatives of institutions (banks, insurance companies) who need to establish a fact to fulfill their duties or exercise their rights.

It is concluded that the applicant in the case has the right: – to submit evidence confirming the circumstances of the case; – to participate in court sessions in person or through a representative; – to appeal the court decision if it does not meet his legal interests. The application is filed with the court at the applicant's place of residence or at the place of the alleged occurrence of the relevant fact. The applicant's obligations are: – to provide reliable information; – to participate in the process in accordance with the court's requirements; – to execute the court's decision, if it provides for further actions.

The circle of participants is characterized, each of which plays an important role in ensuring the lawful and fair consideration of the case on establishing the fact of birth or death of a person, which include: applicants – an individual who has a legitimate interest in establishing the fact; legal representatives; persons who require documents to register rights or obligations; interested persons – individuals or legal entities who may be interested in resolving the case,

It is established that evidence in cases of establishing the fact of birth or death of a person is documents, in particular originals or copies of medical certificates of birth or death (from maternity hospitals, hospitals), medical certificates of death, certificates of cause of death (original), extracts from medical journals, certificates from archives, records from birth registers or records of birth and death in church registers; extracts from the state register of civil status acts; burial certificates; receipts, contracts with relevant funeral enterprises that provided services for organizing burial; witness statements, possible material evidence (photo and video recordings); witness testimonies; expert opinions, photographs, as well as other materials that make it possible to establish legally significant facts, etc.

The stages of proving in cases of establishing the facts of birth or death are outlined: – collection of evidence; – submission of evidence; – evaluation of evidence by the court. It is stated that the court is obliged to assess: – the relevance

of the evidence (whether it confirms the fact to be established); – admissibility (whether the evidence was obtained legally); – reliability (whether the evidence corresponds to reality); – the totality of evidence (whether the evidence forms a logical picture of events).

Investigating the procedural features of considering cases of establishing the fact of birth or death of a person in the order of separate proceedings, attention is focused on the need to open court proceedings in cases of establishing the fact of birth or death of a person, which is justified by: – loss or destruction of records in registration bodies; – birth or death of a person in temporarily occupied territories or under martial law; – the inability to apply to the competent authority due to force majeure circumstances.

The conditions for initiating proceedings in cases of establishing the fact of birth or death of a person are described, which include: – the presence of a legally significant interest of the applicant; – the impossibility of obtaining documents in another manner; – the absence of disputes regarding the fact of birth or death.

The main stages of initiating proceedings in cases of establishing the fact of birth or death of a person are outlined: – filing an application with the court to establish the fact of birth or death of a person; – preparatory court hearing; – court proceedings involving witnesses, documents, expert opinions and other evidence; – decision-making.

The purpose of the preparatory proceedings is determined – to ensure a comprehensive and objective study of the circumstances of the case, collect the necessary evidence and prepare materials for an effective trial and allows the court to: – collect and evaluate evidence; – involve all interested parties; – prepare for an effective trial; – ensure the implementation of the rights of the parties.

It is concluded that the procedure for establishing the facts of birth or death requires further improvement, in particular by simplifying evidentiary standards and expanding the list of admissible evidence, which could contribute to a faster and more effective trial of such cases, as well as unification to ensure a uniform approach to their consideration. In order to enhance the role of the court in collecting evidence,

it is considered appropriate to grant courts greater powers to independently request documents from state bodies, archives and other institutions. It is also necessary to introduce a mechanism for mandatory response of state bodies to court requests within the time limit established by law, as well as for the court to involve experts to conduct the necessary research (for example, genetic examinations) at the expense of the state budget in cases where this is necessary to establish the facts. Insufficient understanding by judges and court staff of the specifics of cases on establishing the facts of birth or death can lead to errors in the preparatory proceedings. Emphasis is placed on the need to intensify work to raise citizens' awareness of their rights and the possibilities of establishing legally significant facts.

It is proposed to create a single electronic database that integrates information from civil registry offices, archives, medical institutions, etc., and to provide courts with access to such databases for quick receipt of necessary information and the introduction of electronic document flow between courts and state bodies to reduce the time for document exchange.

It is proved that the lack of a single approach to collecting evidence and conducting preparatory proceedings can lead to unevenness in the consideration of cases. In view of this, the following are considered important: – development of clear methodological recommendations for judges on conducting preparatory proceedings in such cases; – creation of a list of typical evidence that must be collected depending on the circumstances of the case (for example, witness statements, archival documents, expert opinions); – unification of the forms of documents submitted by the parties (for example, statements, motions, lists of evidence).

The feasibility of simplifying the procedures for obtaining documents (for example, introducing the possibility of obtaining electronic certificates), reducing the number of documents that must be provided to the parties (for example, by introducing a presumption of the reliability of certain data), which will contribute to reducing the time for considering cases. Quick access to information through

electronic systems will avoid delays associated with manual collection of documents.

Keywords: civil proceedings, separate proceedings, legal facts, establishing the fact of birth, establishing the fact of death, the institution of evidence, proving, applicant, interested persons, temporarily occupied territory of Ukraine, state registration of birth, state registration of death, judicial protection, judicial consideration, judicial decision.

LIST OF PUBLICATIONS OF THE APPLICANT ASSOCIATED WITH THE TOPIC OF THE THESIS

Research papers where main research results of the thesis have been published:

1. Petrovsky A. V., Bolyubash E. V. Theoretical and legal regulation of civil proceedings in cases of establishing the fact of birth or death of a person. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 7 (51). P. 180–185.

URL : <https://kelmczasopisma.com/ua/jornal/77>

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.7.27>

2. Bolyubash E. V. The right to submit an application to the court to establish the fact of the birth or death of a person. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2023. № 4 (56). P. 230–234.

URL : <https://kelmczasopisma.com/ua/jornal/83>

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.4.34>

3. Bolyubash E. V. General characteristics of separate proceedings in cases of establishing the fact of birth or death of a person. *Legal Bulletin*. 2024. Issue 35. P. 43–49. URL : <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2024/35/7.pdf>

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.35.05>

4. Bolyubash E. V. Peculiarities of the evidentiary process in cases of establishing the fact of birth or death of a person. *Scientific innovations and advanced technologies*. 2024. № 12 (40). P. 398–407.

URL : <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/17499>

DOI [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-12\(40\)-398-407](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-12(40)-398-407)

5. Bolyubash E. V. Procedural features of submitting an application to the court to establish the fact of birth or death of a person. *Juridical scientific and electronic journal*. 2025. № 1. P. 752–756. URL : http://lsej.org.ua/1_2025/181.pdf

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-1/179>

Research papers certifying the approbation of the results of the thesis:

6. Bolyubash E. V. Current issues of legal regulation of civil proceedings in cases of establishing the fact of birth or death of a person. *Problems of civil law and process: materials of the International Scientific and Practical Conference (Vinnytsia, May 19, 2023)*. Vinnytsia, 2023. P. 371–377.

7. Bolyubash E. V. Essential aspects of civil proceedings in cases of establishing the fact of birth or death of a person. *Eighth Tavria legal scientific readings: materials of the International Scientific and Practical Conference (Kyiv, June 16–17, 2023)*. Kyiv, 2023. P. 34–38.

8. Bolyubash E. V. Peculiarities of separate proceedings in cases of establishing the fact of birth or death of a person. *Implementation of civil legislation norms in the present day: materials of the departmental scientific and theoretical round table (Kyiv, February 9, 2024)*. Kyiv, 2024. P. 168–172.

9. Bolyubash E. V. Procedural issues of applying to the court with a statement to establish the fact of the birth or death of a person. *Ninety third economic and legal discussions. Series: Social sciences and humanities: materials of the International Multidisciplinary Scientific Internet Conference (Lviv, Ukraine, Opole, Poland, January 28–29, 2025)*. Opolu, Lviv, 2025. P. 43–49.

10. Bolyubash E. V. Evidence in civil cases on establishing the fact of birth or death of a person. *Theory and practice of modern science : collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the IX International Scientific and Theoretical Conference (Kraków, Republic of Poland, March 28, 2025)*. Kraków, 2025. P. 54–58.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	19
ВСТУП.....	20
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ, ПРАВОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА У СПРАВАХ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ НАРОДЖЕННЯ АБО СМЕРТІ ОСОБИ....	36
1.1. Стан наукової розробки проблеми та методологія дослідження окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи.....	36
1.2. Еволюція правового регулювання цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи.....	53
1.3. Загальна характеристика цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи.....	66
Висновки до розділу 1.....	75
РОЗДІЛ 2. ОКРЕМІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ПОДАННЯМ ДО СУДУ ЗАЯВИ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ НАРОДЖЕННЯ АБО СМЕРТІ ОСОБИ.....	79
2.1. Право на подання до суду заяви про встановлення факту народження або смерті особи.....	79
2.2. Учасники справ про встановлення факту народження або смерті особи.....	122
2.3. Докази і доказування у справах про встановлення факту народження або смерті особи.....	134
Висновки до розділу 2.....	156
РОЗДІЛ 3. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ НАРОДЖЕННЯ АБО СМЕРТІ ОСОБИ В ПОРЯДКУ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	161
3.1. Відкриття провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи.....	161

3.2. Підготовче провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи.....	176
3.3. Розгляд справ про встановлення факту народження або смерті особи.....	198
Висновки до розділу 3.....	214
ВИСНОВКИ.....	219
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	229
ДОДАТКИ.....	255

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВС –	Верховний Суд
ЄДРСР –	Єдиний державний реєстр судових рішень
ЄКПЛ –	Європейська конвенція з прав людини
ЄС –	Європейський Союз
ЄСПЛ –	Європейський суд з прав людини
МОЗ –	Міністерство охорони здоров'я України
ТОТ –	тимчасово окуповані території
ЦК України –	Цивільний кодекс України
ЦПК України –	Цивільний процесуальний кодекс України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Україна як правова держава забезпечує рівний доступ до правосуддя задля захисту прав громадян. В умовах воєнного стану продовжують діяти ефективні механізми правничої допомоги. Національна правова система побудована за принципом верховенства права і взаємної відповідальності держави та особи. Особливого значення набуває захист прав людини й впровадження європейських правових стандартів у нормотворчу діяльність і правозастосовну практику. Законом передбачено цілий перелік способів захисту громадянами своїх прав та інтересів. Досягнення цієї мети забезпечується за допомогою різних правових інститутів, зокрема у порядку цивільного судочинства – це судовий захист, що є одним із видів державного захисту прав і свобод людини, громадянина. Обмеження цього права суперечить принципу рівності усіх перед законом. У контексті встановлення фактів народження або смерті особи – це передбачає забезпечення доступності судової системи для всіх громадян.

Законодавство України передбачає механізми судового встановлення фактів народження або смерті особи у випадках, коли це неможливо зробити в адміністративному порядку. В умовах воєнного стану, міграції та інших соціальних викликів роль судових органів у вирішенні таких питань значно зросла. Повномасштабна військова агресія проти України призвела до тимчасової окупації частини територій, руйнування державних реєстрів та ускладнення доступу осіб до органів державної влади, що спричинило зростання кількості випадків, коли народження або смерть особи не можуть бути зареєстровані в установленому порядку, що актуалізує необхідність судового підтвердження таких фактів.

Статистичні дані свідчать про те, що суди першої інстанції упродовж 2023–2024 рр. розглянули 7930 справ про встановлення факту народження особи, з яких 5853 справи про встановлення факту народження особи на тимчасово окупованій території України (ТОТ), що становить 87,5 % від

загальної кількості справ. Так, у 2023 р. – 4808 справ цієї категорії, з них – 4284 справи про встановлення факту народження особи на ТОТ, з-поміж яких 4366 справ із ухваленням рішення (3982 – на ТОТ) (в тому числі із задоволенням заяви – 4227 (3861 – на ТОТ), 59 (56) справ із залишенням заяви без розгляду, 17 (13) – із закриттям провадження у справі [38]; у 2024 р. – 1780 (1539), з них – 1675 (1467) справ із ухваленням рішення (в тому числі із задоволенням заяви – 1596 (1406)), 93 (63) справи із залишенням заяви без розгляду, 7 (7) – із закриття провадження у справі [39].

За вказаний період судами першої інстанції розглянуто також 14 345 справ про встановлення факту смерті особи, з яких 12 681 справа про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України, тобто 87,4 %. У 2023 р. – 7941 справа цієї категорії, з них – 7015 справ про встановлення факту смерті особи на ТОТ, з-поміж яких 7698 справ з ухваленням рішення (6844 – на ТОТ) (в тому числі із задоволенням заяви – 7519 (6702 – на ТОТ), 217 (159) справ із залишенням заяви без розгляду, 13 (7) – із закриттям провадження у справі [38]; у 2024 р. – 6404 (5666 – на ТОТ), з них – 6195 (5526) справ із ухваленням рішення (в тому числі із задоволенням заяви – 6029 (5417)), 189 (134) справ із залишенням заяви без розгляду, 12 (4) – із закриття провадження у справі [39].

Наведені дані свідчать про значну кількість судових справ, пов'язаних з встановленням фактів народження або смерті особи на тимчасово окупованих територіях України у 2023–2024 рр., що відображає складнощі з офіційною реєстрацією таких актів цивільного стану в умовах окупації. Судова система ефективно справляється з обробкою заяв, задовольняючи переважну більшість із них. Зменшення кількості справ у 2024 р. порівняно з 2023 р. може вказувати на обмеження доступу до судів. Високий відсоток справ, пов'язаних із ТОТ, підкреслює необхідність спеціальних правових механізмів для захисту прав громадян на тимчасово окупованих територіях України.

Відтак, статистика розгляду судом таких справ демонструє їх достатню поширеність, а зростання їх кількості вказує на підвищену увагу до цього питання судової системи і свідчить про те, що високий відсоток становлять справи, пов'язані з встановленням фактів народження або смерті особи на тимчасово окупованих територіях України, що підкреслює необхідність спеціальних правових механізмів для захисту прав чи інтересів таких осіб.

Чинне законодавство України не завжди передбачає ефективні механізми судового встановлення фактів народження або смерті особи, що створює труднощі для судів і заявників. Недосконалість процесуальних норм, зокрема щодо доказування та юрисдикційних питань, потребує наукового осмислення та законодавчих змін. Визначення ефективних механізмів судового розгляду справ про встановлення факту народження або смерті особи сприятиме підвищенню рівня правового захисту громадян, зменшенню навантаження на судову систему та забезпеченню єдності судової практики.

Ухвалення рішень Європейського суду з прав людини щодо справ, пов'язаних із реєстрацією народження або смерті особи, визначає необхідність гармонізації українського законодавства та судової практики з європейськими стандартами прав людини.

Отже, встановлення факту народження є підставою для визнання юридичної особистості людини, що є передумовою для реалізації інших прав і свобод, таких як право на освіту, медичну допомогу, соціальний захист тощо, й необхідною умовою для здійснення низки юридично значущих дій, зокрема набуття громадянства, отримання соціального забезпечення, оформлення спадкових прав, страхових виплат тощо, що є важливим елементом соціальної політики держави.

Конституційні принципи верховенства права та забезпечення прав і свобод людини є основою для розуміння значення цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи. Дослідження цієї проблеми має важливе значення для вдосконалення правової системи

України та забезпечення ефективного захисту прав громадян, що відповідає вимогам Основного Закону України.

Ураховуючи зазначені аспекти, дослідження проблематики цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи є науково обґрунтованим та має вагомим практичне значення для розвитку судової системи та правозастосовної практики в Україні.

Складність і багатогранність предмета дослідження зумовили комплексний характер наукового пошуку, теоретичне пізнання інституту окремого провадження у справах про встановлення фактів народження або смерті особи через призму вирішення загальнотеоретичних проблем цивільного судочинства у цих справах, основу якого становлять наукові здобутки дослідників різних галузей права.

Для теоретико-правової концептуалізації інституту окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи, з урахуванням вітчизняного контексту їх наукового осмислення, основоположне значення мали наукові позиції таких українських учених, як С. Бичкова, Ю. Білоусов, Н. Бондаренко-Зелінська, І. Венедіктова, Д. Горбась, Л. Гузь, К. Гусаров, О. Дзера, М. Дякович, П. Заворотько, В. Комаров, А. Коструба, Л. Красицька, Н. Кузнєцова, Н. Лященко, Р. Мінченко, М. Німак, А. Петровський, В. Прокопенко, Б. Санін, Г. Світлична, Т. Стоянова, О. Угриновська, І. Удальцова, С. Фурса, Г. Чурпіта, М. Штефан, М. Ясинок та інші.

У науковій доктрині визначенню предмета доказування у справах про встановлення факту народження або смерті особи присвячено праці Т. Барабаш, В. Баранкової, О. Грабовської, О. Коваленко, А. Коструби, О. Погребняка, В. Попелюшка, Я. Садикової, О. Сліпченка, Т. Степаненко, Т. Супрун, В. Тертишнікова, Р. Тертишнікова, Т. Цюри, В. Чернадчука, А. Штефана, О. Штефан та інших правників.

Проблематика відкриття провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи, процесуального порядку розгляду справ про

встановлення фактів, що мають юридичне значення, у тому числі фактів народження або смерті особи, були предметом наукових досліджень таких науковців, як С. Бичкова, Ю. Білоусов, І. Венедіктова, О. Ганкевич, Л. Гузь, К. Гусаров, М. Дякович, І. Жилінкова, Р. Кашперський, В. Комаров, Л. Кондрат'єва, А. Коструба, В. Кравчук, Л. Красицька, В. Кройтор, Н. Кузнєцова, А. Мельников, Р. Мінченко, М. Німак, А. Петровський, З. Ромовська, Г. Світлична, В. Тертишніков, О. Угриновська, І. Удальцова, С. Фурса, Ю. Червоний, Г. Чурпіта, М. Штефан, М. Ясинок та інші.

У контексті воєнного стану цю тему розглядали Ю. Безпалько, В. Гансецька, І. Гулейков, К. Гусаров, Р. Кашперський, Б. Кирдан, А. Кличков, К. Куцик, Г. Парфьонов, Д. Петровська, П. Поліщук, О. Полуніна, О. Попов, Д. Тихомиров, К. Шаповал та інші фахівці.

Зазначені та інші вчені зробили значний внесок у розроблення досліджуваної проблематики, проте в умовах законодавчих змін простежується відсутність системного наукового підходу до реалізації завдань цивільного судочинства у справах про встановлення фактів народження або смерті особи. Недосконалість вітчизняного законодавства та неоднозначність судової практики зумовлює науковців досліджувати особливості доказування у справах про встановлення фактів народження або смерті особи більш детально.

З огляду на те, що інститут окремого провадження у справах про встановлення фактів народження або смерті особи є об'єктом особливої юридичної природи, що зумовлює специфіку провадження у цих цивільних справах, у сфері цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи недостатньо розробленими залишається низка питань, які потребують подальшого наукового дослідження.

Отже, проблематика здійснення цивільного судочинства у справах про встановлення фактів народження або смерті особи є актуальною і потребує подальшого наукового пошуку. Наукове осмислення досліджуваного питання дає змогу розробити пропозиції щодо усунення правових колізій, забезпечення

чіткості та однозначності правових норм, а також підвищення ефективності механізмів захисту прав громадян у сфері встановлення фактів, що мають юридичне значення, що сприятиме покращенню якості правозастосовної практики та забезпеченню справедливості у розгляді справ про встановлення фактів народження або смерті особи. Зазначене обумовлює необхідність перегляду застарілих наукових підходів, усунення термінологічної неузгодженості та урахування оновленого законодавства, що й визначає актуальність обраної теми дисертаційного дослідження, її наукове й практичне значення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу спрямовано на реалізацію основних положень Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019), Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки (Указ Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021), Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286-р), Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 31 грудня року, наступного після припинення або скасування воєнного стану в Україні (Постанова Кабінету Міністрів України від 30 квітня 2024 р. № 476), Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ Міністерства внутрішніх справ України від 11 червня 2020 р. № 454), Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2021–2025 роки (Постанова загальних зборів НАПрН України від 26 березня 2021 р. № 12-21) та інших стратегічних програмних документів, а також основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2021–2024 роки (рішення Вченої ради НАВС від 21 грудня 2020 р. (протокол № 23), річних планів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2021–2025 рр.

Тему дисертації затверджено Вченою радою Національної академії внутрішніх справ 25 жовтня 2022 р. (протокол № 14).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є теоретичне узагальнення та розв'язання комплексної науково-прикладної проблеми, що стосується процесуальних відносин, які виникають при розгляді справ про встановлення факту народження або смерті особи в порядку окремого провадження, і норм права, що їх регулюють, а також узагальнення наукової та судової практики у цій сфері й розробка пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення законодавства в частині реалізації права на подання до суду заяви про встановлення факту народження або смерті особи.

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі *завдання*:

- з'ясувати стан наукового опрацювання проблеми дослідження окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи та окреслити методологічні засади дослідження цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи;
- дослідити еволюцію правового регулювання цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи;
- здійснити загальний аналіз характеристики цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи;
- здійснити науково-теоретичний аналіз особливостей реалізації права на подання до суду заяви про встановлення факту народження або смерті особи;
- розглянути коло учасників справ про встановлення факту народження або смерті особи, їхні функції та правове регулювання участі в цих процесах;
- проаналізувати специфіку доказів у справах про встановлення фактів народження або смерті особи, виявити характерні риси процесу доказування з акцентом на особливості збирання, подання та оцінки доказів у таких справах та оцінити роль суду в забезпеченні справедливого й об'єктивного вирішення подібних справ;

– проаналізувати процесуальний механізм відкриття провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи, виявити особливості судового розгляду таких справ та виробити рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання зазначеної сфери;

– охарактеризувати правові основи, порядок та особливості підготовчого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи, виявити проблемні аспекти і розробити рекомендації щодо вдосконалення судової практики;

– окреслити процесуальні особливості розгляду справ про встановлення факту народження або смерті особи.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які складаються під час здійснення цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи.

Предмет дослідження – цивільне судочинство у справах про встановлення факту народження або смерті особи.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети й вирішення обумовлених нею завдань при проведенні наукового дослідження використовувались загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, зокрема діалектичний, системно-структурний, формально-логічний, формально-юридичний, логіко-нормативний, логіко-семантичний, історико-правовий, компаративістський та метод правового моделювання, що дало змогу дослідити цивільне судочинство у справах про встановлення факту народження або смерті особи і правові засади реалізації права на подання до суду заяви про встановлення факту народження або смерті особи у їх розвитку та взаємозв'язку.

Діалектичний метод використано для аналізу теоретичних, правових та методологічних засад дослідження цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи (розділ 1); *системно-структурний* – для дослідження процесуальних особливостей реалізації права на подання до суду заяви про встановлення факту народження

або смерті особи як цілісної теоретико-прикладної проблеми у межах усієї роботи (розділи 1–3); *формально-логічний* – з метою окреслення процесуальних особливостей розгляду справ про встановлення факту народження або смерті особи в порядку окремого провадження (розділ 3); *формально-юридичний* – використано для з’ясування змісту норм права, що регулюють окремі процесуальні аспекти, пов’язані з поданням до суду заяви про встановлення факту народження або смерті особи (розділи 1–3); *логіко-нормативний* – для аналізу нормативно-правових актів з питань забезпечення цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи (розділи 1–3); *логіко-семантичний* – для окреслення етапів становлення та розвитку правового регулювання цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи, аналізу сучасного стану наукових досліджень проблем правового регулювання цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 2.3); *історико-правовий* – у процесі розкриття наукової розробки проблеми дослідження окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи і розвитку досліджуваного явища, сучасного стану наукових досліджень, законодавства й правозастосовної практики; еволюції правового регулювання цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи (підрозділи 1.1, 1.2, розділ 2); *компаративістський* – для виявлення процесуальних особливостей розгляду справ про встановлення факту народження або смерті особи в порядку окремого провадження, а також оцінки можливостей упровадження іноземного досвіду у вітчизняну правозастосовну практику (розділ 3); *моделювання* – при формулюванні висновків до розділів і загальних оцінок, а також пропозицій щодо правового регулювання процесуального механізму відкриття провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи, виявлення особливостей судового розгляду таких справ та вироблення рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання зазначеної сфери (розділ 3); методи *аналізу* та *синтезу*

– для визначення стану наукової розробки окресленої проблематики (підрозділ 1.1); *аксіоматичний* метод – для загальної характеристики окремого провадження як виду цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про встановлення факту народження або смерті особи (підрозділ 1.1); методи *індукції* та *дедукції* – для формулювання загальних висновків за результатами дослідження окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи (розділи 1–3); *системний* метод – для проведення класифікації правових явищ у межах проблематики окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи (розділи 1–3); *порівняльно-правовий* – для проведення порівняння інституту окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи за законодавством України та зарубіжних країн.

Науково-теоретичне підґрунтя дисертації становлять наукові праці фахівців у галузі цивільного права, цивільного процесуального права, загальної теорії права, соціальних і гуманітарних наук.

Емпіричну базу дослідження становить цивільне законодавство України та інших країн, матеріали узагальнень судової практики, зокрема рішення судів у цивільних справах про встановлення факту народження або смерті особи в Єдиному державному реєстрі судових рішень України, аналітичних і статистичних матеріалів правоохоронних органів України, рішення Європейського суду з прав людини, результати особистих спостережень з використанням власного досвіду роботи дисертанта.

Положення та висновки дисертації ґрунтуються на нормах Конституції України, законодавчих і підзаконних нормативно-правових актах, які визначають правові засади цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи, а також міжнародних правових актів і законодавства окремих зарубіжних країн, досвід правового регулювання діяльності суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин яких може бути використано в Україні.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших у науці цивільного процесуального права комплексним дослідженням інституту окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи. У роботі обґрунтовано низку концептуальних положень, узагальнень і висновків, які відповідають критеріям наукової новизни, основними з яких є такі:

вперше:

– обґрунтовано положення, що правове регулювання інституту цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи здійснювалося у декілька етапів, серед яких:

1) етап правового регулювання цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи нормами цивільного процесуального законодавства інших держав, особливістю якого стало зародження основ спрощених судових процедур, в порядку яких встановлювались зазначені юридичні факти (XVI ст. – 1917 р.);

2) етап правового регулювання цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи нормами цивільного процесуального законодавства СРСР та УРСР, що характеризувався регламентацією окремого провадження як виду цивільного судочинства, в порядку якого здійснювалося встановлення зазначених юридичних фактів, а також визначенням специфіки процесуальної форми розгляду зазначених категорій цивільних справ, зокрема заяви про відкриття провадження, а також форми та змісту рішення суду (1917 – 2004 рр.);

3) етап правового регулювання цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи нормами цивільного процесуального законодавства України, особливістю якого стала правова регламентація матеріально-правових підстав встановлення фактів народження або смерті особи, а також особливостей провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено

воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України (2017 р. – дотепер);

– виокремлено особливості процесуальної форми окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, якими є: 1) виключний перелік заявників, зокрема: а) у справах про встановлення факту народження особи: батьки або один з них, їхні представники, члени сім'ї, опікун, піклувальник, особа, яка утримує та виховує дитину, або інші законні представники дитини; б) у справах про встановлення факту смерті особи: члени сім'ї померлого, їхні представники або інші заінтересовані особи (якщо встановлення факту смерті особи впливає на їхні права, обов'язки чи законні інтереси); 2) спеціальна територіальна підсудність, відповідно до якої заява подається до будь-якого місцевого суду України, що здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання (перебування) заявника; 3) процесуальні строки розгляду даної категорії цивільних справ, які розглядаються невідкладно з дня надходження відповідної заяви до суду; 4) негайне виконання судових рішень, ухвалених у таких справах;

– аргументовано, що в процесі доказування у справах про встановлення факту народження або смерті особи значну роль відіграють непрямі докази, до яких належать: фотоматеріали; листування чи записи розмов між родичами або іншими особами; публікації в засобах масової інформації; інформація з соціальних мереж або інших цифрових джерел;

– зроблено висновок про те, що у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, у разі неможливості участі свідка у судовому засіданні, у тому числі у судовому засіданні в режимі відеоконференції, суд може розцінювати письмове опитування свідка як допустимий доказ за аналогією процесуального порядку

письмового опитування учасників справи як свідків, передбаченого ст. 93 ЦПК України;

удосконалено:

– судження про те, що факти, які мають юридичне значення, – це конкретні життєві обставини, які передбачені нормами права та є підставою для виникнення, зміни чи припинення правовідносин (прав і обов'язків);

– положення про те, що заявниками у справах про встановлення факту народження або смерті особи можуть бути: особа, яка безпосередньо зацікавлена у встановленні даного факту; органи державної влади чи місцевого самоврядування; інші особи, зокрема правонаступники, представники установ (банків, страхових компаній), які потребують встановлення факту для виконання своїх обов'язків чи реалізації прав;

– перелік матеріально-правових передумов, які є підставою для відкриття провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи, як-от: втрата документів, що підтверджують факт народження або смерті особи; відсутність актових записів щодо даних фактів в органах державної реєстрації актів цивільного стану; неможливість отримати документи через форс-мажорні обставини (наприклад, воєнні дії, природні катастрофи); помилки в документах, які не можуть бути виправлені іншим шляхом;

– твердження, що під час оцінки доказів судом у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України є доцільним застосування презумпції добросовісності доказування, яка означає припущення факту відповідності поданого учасником справи до суду доказу вимогам допустимості, за умови, що такий доказ одержаний на тимчасово окупованій території України та є достовірним;

дістало подальший розвиток:

– розуміння факту народження як акта цивільного стану, який нерозривно пов'язаний з фізичною особою і який започатковує її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків. Факт народження підлягає встановленню в порядку цивільного судочинства у випадку відсутності документа закладу охорони здоров'я або медичної консультаційної комісії, що підтверджує факт народження і, відповідно, неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту народження;

– положення про те, що факт смерті особи – це акт цивільного стану, який нерозривно пов'язаний з фізичною особою і який припиняє її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків. Факт смерті особи підлягає встановленню в порядку цивільного судочинства у випадку: а) неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті особи в певний час; б) особа пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;

– доктринальне тлумачення категорії охоронюваний законом інтерес як об'єкта захисту у порядку окремого провадження, зокрема у справах про встановлення факту народження або смерті особи, який визначається, здебільшого, як прагнення до отримання певного блага, реалізація якого опосередковується здійсненням відповідного суб'єктивного права;

– висновок про те, що у разі відсутності інших засобів доказування у справі про встановлення факту смерті особи в якості свідка судом може бути допитаний заявник, якщо йому особисто відомі факти, що мають значення для справи, і він не заперечує проти допиту;

– обґрунтування того, що окреме провадження як вид цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про встановлення факту народження або смерті особи, характеризується: особливим об'єктом судового захисту, яким є охоронюваний законом інтерес;

відсутністю матеріально-правового спору між учасниками справи, що, водночас, не виключає наявності спору про факт.

На підставі наведених положень розроблено пропозиції щодо оптимізації цивільного процесуального законодавства України, зокрема запропоновано доповнити правові норми, закріплені у ст. ст. 315, 318 та 319 ЦПК України, а також ст. 6 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», ст. 16 Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи».

Практичне значення отриманих результатів полягає у використанні та можливості використання розроблених пропозицій та висновків у:

– *законотворчій діяльності* – у процесі підготовки і вдосконалення цивільного та цивільного процесуального законодавства України, яким регламентуються підстави та процесуальний порядок про встановлення факту народження або смерті особи;

– *правозастосовній діяльності* – під час розгляду і вирішення цивільних справ про встановлення факту народження або смерті особи (акт впровадження адвокатського бюро «ОЛЕКСАНДР БРАТЕЛЬ» від 02 квітня 2025 р.);

– *освітньому процесі та науково-дослідній роботі* – при викладанні навчальних дисциплін «Цивільний процес», «Приватне право: практика тлумачення і застосування», під час підготовки монографій, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, узагальнення аналітичних матеріалів, обґрунтування пропозицій до чинних проєктів нормативно-правових актів (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 27 березня 2025 р.);

– *науковій діяльності* – при проведенні фундаментального дослідження за темою «Концептуальні засади розвитку галузевого законодавства як складова юридичного прогнозування», при проведенні навчальних занять з дисципліни «Актуальні проблеми цивільного процесуального права»

(акт впровадження Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України від 3 квітня 2025 р.).

Особистий внесок здобувача. Положення, що викладені в дисертації та винесені на захист, розроблені автором особисто. Висновки й положення дисертаційного дослідження мають самостійний характер.

Апробація результатів дисертації. Результати, що розкривають основні положення дисертаційного дослідження, сформульовані пропозиції та висновки було оприлюднено на чотирьох міжнародних науково-практичних конференціях і круглому столі, зокрема: «Проблеми цивільного права та процесу» (м. Вінниця, 19 травня 2023 р.); «Восьмі Таврійські юридичні наукові читання» (м. Київ, 16–17 червня 2023 р.); «Реалізація норм цивільного законодавства в умовах сьогодення» (м. Київ, 9 лютого 2024 р.); «Дев'яносто треті економіко-правові дискусії. Серія: Соціальні та гуманітарні науки» (м. Львів, Україна, м. Ополе, Польща, 28–29 січня 2025 р.); «Theory and practice of modern science» (м. Краків, Польща, 28 березня 2025 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, відображено у 10 наукових публікаціях, серед яких три статті, опубліковані у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, дві статті – у закордонних юридичних виданнях, п'ять тез наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних науково-практичних конференціях і круглому столі.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотацій, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що охоплюють дев'ять підрозділ, однієї таблиці, висновків, списку використаних джерел (205 найменувань на 27 сторінках) та 2 додатків на 7 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 260 сторінок, з них основного тексту 208 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ, ПРАВОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА У СПРАВАХ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ НАРОДЖЕННЯ АБО СМЕРТІ ОСОБИ

1.1 Стан наукової розробки проблеми та методологія дослідження окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи

Відповідно до ч. 1 ст. 4 ЦПК України [182] кожна особа має право в порядку, встановленому ЦПК України, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів.

Завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави (ч. 1 ст. 2 ЦПК України).

Цивільне судочинство здійснюється відповідно до Конституції України, ЦПК України, Закону України «Про міжнародне приватне право», законів України, що визначають особливості розгляду окремих категорій справ, також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ч. 1 ст. 3 ЦПК України).

Однією з категорій цивільних справ, що розглядаються в порядку цивільного судочинства, є справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, серед яких справи про встановлення факту народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту народження та встановлення факту смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної

реєстрації актів цивільного стану факту смерті особи (пункти 7–8 ч. 1 ст. 315 ЦПК України).

Зазначена категорія цивільних справ характеризується особливостями юридичної природи, що зумовлює специфіку правового регулювання, і, як наслідок, перманентний інтерес науковців до дослідження зазначеної проблематики.

Зауважимо, що в національній науковій доктрині відсутні наукові дослідження, предметом яких є цивільне судочинство у справах про встановлення факту народження або смерті особи. Більшість учених-процесуалістів об'єктом своїх наукових розвідок обирали суспільні відносини у сфері здійснення окремого провадження як виду цивільного судочинства, в порядку якого розглядається зазначена категорія цивільних справ (Р. В. Кашперський, В. В. Комаров, А. І. Олійник, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова, Г. В. Чурпіта, М. М. Ясинок), або досліджували процесуальний порядок розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, загалом (Б. В. Санін, С. Я. Фурса), або у певних категоріях цивільних справ (Т. Ц. Кашперська, Т. Л. Лузан).

Так, С. Я. Фурса у своєму дисертаційному дослідженні «Провадження в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у порядку цивільного судочинства» (1997) дійшла висновку про те, що окреме провадження є самостійним видом цивільного судочинства, який характеризується специфічним порядком розгляду та вирішення цивільних справ, точно визначених у законі й спрямованих на встановлення судом юридичних фактів (подій, дій, стану), необхідних для здійснення захисту охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб, держави [162, с. 9].

Щодо особливостей юридичної природи справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, С. Я. Фурсою зроблено низку таких висновків:

1) для реалізації права на звернення до суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, потрібні наявність або відсутність

певних обставин (передумов) і дотримання процесуального порядку реалізації. При цьому безпосередньою підставою для звернення заявника до суду є потреба визначення його правового положення в певних правовідносинах, яке залежить від фактів, що мають юридичне значення. Важливо, щоб між встановлюваним фактом, з одного боку, і суб'єктивним правом, з іншого, був зв'язок, завдяки якому сам факт набуває юридичного значення;

2) предмет доказування у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, визначається як сукупність обставин, на які заявник посилається як на підставу своїх вимог, а також обставини, завдяки яким даний факт за законом набуває юридичного значення;

3) судові рішення у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, характеризується загальнообов'язковістю і реалізується поза стадією судового виконання. При виконанні рішень у справах цієї категорії відповідними органами має місце опосередкований примусовий характер, який відрізняється від характеру прямого примусу для рішень про присудження тим, що на державні органи та нотаріусів покладається відповідальність в разі їх незаконної відмови від вчинення необхідних дій;

4) для правильного вирішення справ про встановлення факту смерті особи судом підлягають з'ясуванню обставини самої події смерті особи, а не її реєстрації, яка може бути предметом окремого судового розгляду. Водночас при оголошенні особи померлою суд робить вірогідне припущення про смерть особи [162, с. 14–16, 19, 21].

Дослідження проблематики встановлення фактів, що мають юридичне значення, у 2019 р. продовжив Б. В. Санін у своєму дисертаційному дослідженні «Встановлення в порядку цивільного судочинства фактів, що мають юридичне значення» (2019) [142].

Дисертацію Б. В. Саніна «Встановлення в порядку цивільного судочинства фактів, що мають юридичне значення» присвячено особливостям встановлення у порядку цивільного судочинства фактів, що мають юридичне

значення. У дисертаційному дослідженні розкрито теоретичні основи інституту встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку цивільного судочинства. Зокрема, в роботі відслідковано основні історичні аспекти розвитку наукової думки та законодавства щодо цієї категорії цивільних справ, досліджено правову природу фактів, що мають юридичне значення, і підлягають встановленню в порядку цивільного судочинства. Здійснено класифікацію цивільних справ про встановлення в окремому провадженні фактів, що мають юридичне значення. Приділено увагу питанню процесуального статусу осіб, які беруть участь у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, здійснено їх класифікацію. Значне місце у роботі відведено розкриттю особливостей розгляду та вирішення цивільних справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, притаманних усім справам цієї категорії [142, с. 2].

У дисертації Б. В. Саніна «Встановлення в порядку цивільного судочинства фактів, що мають юридичне значення» уперше:

1) аргументовано, що свободи, як можливості особи, гарантовані міжнародними актами та національним законодавством України, не можуть виникати, змінюватися або припинятися залежно від встановлення судом того чи іншого факту. Встановлення факту, що має юридичне значення, впливає на особисті та (або) майнові права та інтереси особи. При цьому вільний вибір того, як саме їх реалізувати (чи не реалізувати), і є проявом свободи особи, її можливостей діяти будь-яким, не забороненим законом, чином, однак у межах, визначених суб'єктивним правом;

2) класифіковано осіб, які можуть бути заявниками у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення: за загальним правилом заявником може бути лише фізична особа; спеціальними правилами конкретизується, що заявником в окремих категоріях відповідних справ може бути: а) громадянин України, який проживає за її межами (у всіх справах про встановлення факту, що має юридичне значення); б) батьки, родичі або інші законні представники дитини (у справах про встановлення факту народження

особи на тимчасово окупованій території України); в) родичі померлого (у справах про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України);

3) аргументовано, що бездомним особам, як й іншим особам, які не мають постійного місця проживання, довіреність на представництво могла б (за умови внесення відповідних змін до Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей») посвідчуватись за їх місцем проживання (спеціалізована соціальна установа, заклад соціального обслуговування), що відповідатиме принципам, на дотримання яких спрямована діяльність таких установ, та сприятиме реалізації права на захист соціально вразливих осіб;

4) обґрунтовано можливість встановлення в порядку окремого провадження факту належності до певної нації, а також можливість застосування у цій категорії справ альтернативного найменування відповідного факту, а саме: «факт етнічного походження»;

5) обґрунтовано доцільність умовного поділу вступного слова як початкової частини з'ясування обставин справи та дослідження доказів на такі складові, як: виклад змісту та підстав вимог і заперечень (носить загальний інформативний характер) та пояснення учасників справи (дозволяють сформулювати уявлення про їхні позиції та конкретизувати інформацію, отриману раніше) [142, с. 4–5].

Як було зазначено вище, окрім загальних досліджень процесуального порядку встановлення фактів, що мають юридичне значення, у науковій доктрині є наукові праці, предметом яких стали процесуальні особливості окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, для певної сфери суспільних відносин, зокрема для охорони сімейних прав та інтересів.

Серед них: дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук Т. Ц. Кашперської «Окреме провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та

інтересів» (2015) [44] та Т. Л. Лузан «Встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні» (2017) [67].

У своєму дослідженні Т. Ц. Кашперська дійшла висновку про те, що під час розгляду у порядку окремого провадження справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення у сфері сімейних правовідносин, відбувається правова охорона сімейних прав та інтересів, яка включає і їх захист. При цьому охороною є «оберігання» від порушення певного блага (права чи охоронюваного законом інтересу), а захистом – можливість захистити від посягань, запобігти порушенню або відновити порушене право. Таким чином, правова охорона припускає превентивні засоби відвернення посягань на суб'єктивні права. Водночас захист полягає у правовому реагуванні на правопорушення, яке вже відбулося, передбачає юридичну відповідальність та інші засоби компенсаційно-відновлювального характеру. Отже, правова охорона включає в себе як правове регулювання суспільних відносин з метою встановлення суб'єктивних прав та обов'язків учасників правовідносин, так і правовий захист суб'єктивних прав [44, с. 159].

Важливим для розвитку наукової доктрини у контексті окресленої проблематики є судження авторки про те, що фактами, які мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, варто вважати конкретні життєві обставини, що регламентовані нормами сімейного права і тягнуть за собою виникнення, зміну чи припинення сімейних правовідносин (у тому числі, сімейних прав, інтересів та обов'язків). При цьому ознаками фактів, які мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, є: а) це конкретні життєві обставини; б) це життєві обставини, які регламентовані нормами сімейного права; в) це життєві обставини, які тягнуть за собою виникнення, зміну чи припинення сімейних правовідносин (у тому числі сімейних прав, інтересів та обов'язків) [44, с. 159].

Також Т. Ц. Кашперська наголошує на тому, що в порядку окремого провадження розглядаються справи про встановлення факту народження

особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом ДРАЦСу факту народження [44, с. 160].

Досліджуючи процесуальний порядок встановлення факту народження особи в певний час, авторка доходить висновку про те, що особливою передумовою звернення до суду із заявою про відкриття окремого провадження у зазначеній категорії справ є неможливість реєстрації органом ДРАЦСу факту народження, що може бути зумовлена різними обставинами, у тому числі й обставинами суспільно-політичного життя країни [44, с. 163].

У межах свого дисертаційного дослідження Т. Ц. Кашперська звертає увагу на те, що рішення суду про встановлення факту, що має значення для охорони сімейних прав та інтересів, має преюдиціальне значення не тільки у межах встановленої судом конкретної мети, але й в усіх інших випадках, коли вимагається підтвердити відповідний факт, незалежно від того, якими конкретними обставинами була викликана необхідність його встановлення в судовому порядку, а також суб'єктного складу осіб, які беруть участь у справі. При цьому законна сила рішення суду, ухваленого у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, за своїми об'єктивними межами розповсюджується на факт, наявність чи відсутність якого суд встановив під час розгляду даної справи. Звідси слідує, що висновки суду щодо даного факту, закріплені у судовому рішенні, мають преюдиціальне значення для інших справ, у тому числі й справ позовного провадження [44, с. 168–169].

У 2017 р. дисертаційне дослідження на тему «Встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні» провела Т. Л. Лузан [67]. У своїй роботі вчена визначила особливості процесуально-правової природи справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, як складової справ окремого провадження, серед яких: суд здійснює охорону законного сімейного інтересу в таких справах; у межах провадження допускається спір, але лише спір про факт; заявник наділений лише одним спеціальним процесуальним правом

– відмовитися від поданої ним заяви протягом усього часу розгляду справи; заінтересовані особи мають лише загальні процесуальні права та обов'язки, передбачені в ЦПК України; принцип змагальності в цих справах не діє [67, с. 2].

Також Т. Л. Лузан було розроблено перелік загальних передумов права на звернення до суду у справах окремого провадження та спеціальних передумов права на звернення до суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах.

Загальними передумовами права на звернення до суду у справах окремого провадження, зокрема, про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, є:

- 1) цивільна юрисдикція (підвідомчість);
- 2) правовий характер вимоги;
- 3) відсутність спору про право;
- 4) відсутність рішення або ухвали суду про відмову у відкритті провадження або закриття провадження у справі, які набрали законної сили, у справі того самого заявника, про той самий предмет і з тих самих підстав;
- 5) відсутність у провадженні цього чи іншого суду справи того самого заявника, про той самий предмет і з тих самих підстав;
- 6) відсутність недопустимості правонаступництва у правовідносинах після смерті фізичної особи [67, с. 3].

Спеціальні передумови права на звернення до суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, такі:

- 1) факти, що підлягають встановленню, повинні мати юридичне значення, тобто від них мають залежати виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав особи;
- 2) заявник позбавлений іншої можливості одержати або відновити документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення;

3) чинним законодавством не передбачено іншого позасудового порядку їх встановлення [67, с. 3].

Крім цього, Т. Л. Лузан охарактеризовано порядок підготовки справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, до судового розгляду та розроблено перелік дій, які суд здійснює при підготовці таких справ до судового розгляду.

Зокрема, визначено, що суд, здійснюючи підготовку до судового розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні уточнює вимоги заявника; вирішує питання про склад осіб, які братимуть участь у справі; з'ясовує, які докази подані чи подаються заявником та заінтересованими особами для обґрунтування своїх доводів чи заперечень щодо невизнаних обставин; за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, чи з власної ініціативи вирішує питання про витребування доказів, виклик свідків, про проведення експертизи, залучення до участі у справі спеціаліста, перекладача, особи, яка надає правову допомогу, або про судові доручення щодо збирання доказів; у невідкладних випадках проводить огляд на місці, огляд письмових і речових доказів; вчиняє інші дії, необхідні для підготовки справи до судового розгляду; визначає час і місце судового розгляду [67, с. 3].

У дисертації «Встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні» Т. Л. Лузан виявлено особливості судового розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні: суддя під час розгляду таких справ повинен встановити наявність чи відсутність факту, про встановлення якого просить заявник, його юридичне значення для заявника та наявність умов, за яких допускається встановлення факту судом [67, с. 3].

Щодо рішення суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, визначено, що таке рішення складається зі вступної, описової, мотивувальної частин, які за своїм змістом

подібні до відповідних частин рішення суду в усіх справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, в окремому провадженні, а також резолютивної частини [67, с. 3].

Отже, навіть такий побіжний огляд наукової доктрини свідчить про те, що об'єктом більшості наявних наукових досліджень в окресленому ракурсі виступали суспільні відносини у сфері здійснення окремого провадження як виду цивільного судочинства, в порядку якого розглядається зазначена категорія цивільних справ, або вчені досліджували процесуальний порядок розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, загалом або у певних категоріях цивільних справ. Відтак, процесуальний порядок здійснення цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи є актуальним і перспективним напрямом наукового пошуку.

Поряд зі станом наукової розробки проблеми окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи, розглянемо методологію проведення відповідного дослідження.

Методологія – це вчення про правила мислення при створенні науки, проведенні наукових досліджень або вчення про принципи побудови, форми і способи науково-пізнавальної діяльності [43, с. 38].

Головною метою методології науки є дослідження тих засобів, методів і прийомів наукового дослідження, завдяки яким суб'єкт наукового пізнання отримує нові знання про реальну дійсність. За допомогою прийомів і методів суб'єкт пізнання виконує певні дії для досягнення заздалегідь поставлених цілей, що можуть бути як практичними, так і теоретичними [43, с. 38].

Отже, методологія як вчення про способи та прийоми дослідження розглядає суттєві характеристики конкретних методів пізнання, що становлять загальний напрям дослідження. До таких методів потрібно віднести прийоми та способи емпіричного й теоретичного етапів дослідження. Значення методології наукового пізнання полягає в тому, що вона дозволяє систематизувати увесь обсяг наукового знання й створити умови для розробки

подальших, ефективних напрямів дослідження. Головним завданням методології наукового пізнання є синтез накопичених наукових знань, що дає змогу забезпечити використання досягнень розвитку науки у практичних цілях [141, с. 16].

Методологія як вчення про систему наукових принципів, форм і способів дослідницької діяльності має чотирирівневу структуру, зокрема: фундаментальні принципи, загальнонаукові принципи, конкретнонаукові принципи, конкретні методи, що використовуються для вирішення спеціальних завдань дослідження [43, с. 39].

Найбільш повно і системно трактування методології представлене у роботі В. Бакуменка, В. Князева і Ю. Сурміна. Зокрема, науковці виокремлюють такі варіанти структурного розуміння методології в сучасній науці:

1. Методологія – це деяка сукупність філософських методів пізнання, що охоплює та індуктивний метод Ф. Бекона, раціоналістичний метод Р. Декарта, діалектичний метод Сократа, Г. Гегеля, К. Маркса, феноменологічний метод Е. Гуссерля, системний метод Л. Берталанфі, У. Ешбі, Т. Парсонсата ін. Методологія в цьому разі зводиться до вершин філософської методології, з неї виключається величезний пласт конкретних методів і прийомів.

2. Методологія розглядається як система методів пізнання, в тому числі й конкретних. У цьому разі вона видається у вигляді деякого арсеналу методів діяльності. Недоліком такого підходу є те, що методологія, з одного боку, звужується до розуміння тільки методів пізнання. При цьому виключається методологічна роль принципів, теорій і парадигм. Методологія в цій транскрипції стосується тільки пізнавальної діяльності. Насправді діяльність характеризується принаймні трьома різновидами: пізнавальною, практичною й оцінною, які взаємодоповнюють одна одну в реальному житті. Важливо й те, що навіть якщо методологію зводити до системи методів, то підлягає сумніву застосування до неї терміна «систем».

3. Методологія розглядається як загальна теорія, що вивчає методи пізнання. Вона має ширший обсяг ніж теорія пізнання, оскільки аналізує не тільки методи пізнавальної діяльності, а й способи здійснення інших видів людської практики.

4. Методологія – це сукупність принципів, що спрямовують і регулюють діяльність. Цей підхід здається логічним, але викликає сумніви через те, що зводить методологію лише до принципів, ігноруючи інші її аспекти.

5. Методологія постає як унікальна система, що об'єднує принципи, категорії, теорії, парадигми та методи, які слугують реалізації певної діяльності, є інструментом організації та виконання діяльності. Нам імпонує цей підхід, адже він комплексно охоплює всі основні елементи методології.

6. Методологія інтерпретується як система, що поєднує методології пізнання, оцінки та практичної діяльності залежно від їхнього типу. Цей погляд дозволяє розглядати методологію в широкому контексті діяльності, але не дає чіткої відповіді щодо структури кожного з цих різновидів.

7. Методологія уявляється як багат шарова система, де на найвищому рівні розташована філософська методологія, нижче – загальнонаукова, а на базовому рівні — методології окремих наукових дисциплін. Ця структура є цілісною, оскільки всі рівні взаємопов'язані, а галузеві методології спираються на філософську та загальнонаукову основу.

8. Методологію зводять до цілей, змісту та методів дослідження. Такий підхід видається обмеженим, оскільки не враховує всіх складових методології, а також помилково ототожнює фундаментальну методологію з філософською.

9. Методологія розглядається і з системно-діяльнісних позицій, відповідно до яких вона досліджує взаємозумовленість, взаємозв'язок і залежність систем знань і систем діяльності. Вона виступає як самостійна регулятивно-діялісна система, як спосіб наукової діяльності, вчення про структуру, логічну організацію і засоби діяльності, що зорієнтовані на здійснення діяльності [141, с. 17–18].

Основою методології наукового дослідження є метод наукового пізнання.

Поняття «метод» у широкому розумінні означає «шлях до чогось» або спосіб діяльності суб'єкта в будь-якій її формі. Тобто, метод – це спосіб, шлях пізнання і практичного перетворення реальної дійсності, система прийомів і принципів, що регулюють практичну і пізнавальну діяльність людей (суб'єктів). Це визначена система приписів, принципів, вимог, яка повинна орієнтувати суб'єкт пізнання на вирішення конкретного науково-практичного завдання для досягнення певного результату в тій чи іншій сфері людської діяльності. Тому метод можна визначити також як сукупність прийомів або операцій практичної чи теоретичної діяльності [43, с. 41].

Під час наукового дослідження інституту окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи ми використовуватимемо такі методи наукового пізнання: аналіз, синтез, аксіоматичний метод, індукція, дедукція, системний метод, порівняльно-правовий метод.

Аналіз – це поділ об'єкта на складові частини з метою їх самостійного вивчення. Видами аналізу є механічний поділ; визначення динамічного складу; виявлення форм взаємодії елементів цілого; знаходження причин явищ; виявлення рівня знання та його структури тощо. Різновидом аналізу є поділ на класи (множини) предметів на підкласи – класифікація і періодизація [81, с. 30].

Синтез – це об'єднання, реальне і розумове, різних сторін, частин предмета в єдине ціле. Синтез – це не довільне, еkleктичне поєднання розрізнених частин, «шматочків» цілого, а діалектична єдність з виділенням сутності [81, с. 30].

Потрібно розрізняти аналіз і синтез у науковому дослідженні від аналізу і синтезу у формальній логіці. Як відомо, в логіці під синтезом розуміють будь-яке поєднання за заданими ознаками. У науковому дослідженні до однієї групи включаються лише ті відомості, які відповідають головним,

визначальним ознакам [71]. Таким чином, аналіз і синтез із звичайних логічних операцій перетворюються на особливі методи дослідження [81, с. 30].

Кожна наука має свій специфічний предмет дослідження, тому з'являються притаманні саме їй прийоми аналізу й синтезу, систематизації результатів спостереження, експерименту та обробки дослідних даних. Аналіз і синтез змістовно пов'язані між собою. Аналізуючи явище, розкладаючи його на складові й вивчаючи кожен окремо, потрібно розглядати їх як частини єдиного цілого. Ще Арістотель говорив, що рука, яка відокремлена від тіла, є рукою лише за назвою. Це означає, що аналіз має переплітатися із синтезом, тобто співвідносити аналізовану частину із цілим, встановлювати її місце в цьому цілому, для чого потрібно дослідити частини в їх сутності як складові цілого [81, с. 31].

У результаті такого аналізу можна виокремити загальне як суттєве у предметі, що стане основою для синтезу. Завдання аналізу – це виділення тієї частини, з якої сам предмет виникає і розвивається. Об'єкт у синтезі становить єдність протилежностей, при цьому відтворюються його виникнення і розвиток. Якщо спочатку синтез виступає в аналізі, то потім включає аналіз у себе [81, с. 31].

У сучасному науковому пізнанні теоретичні аналіз і синтез нерозривно пов'язані з практичним аналізом і синтезом – з практикою експериментування та із суспільно-історичною практикою взагалі. Лише у процесі практики перевіряються висновки, зроблені на основі аналізу, і підтверджуються теоретичні побудови синтезу [81, с. 31].

Методи аналізу та синтезу під час дослідження окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи використовуватимуться для визначення стану наукової розробки окресленої проблематики.

Аксіоматичний метод – це спосіб побудови наукової теорії, при якому в її основу покладені деякі вихідні положення – аксіоми (постулати), з яких вся решта тверджень цієї теорії виводиться суто логічним шляхом, шляхом

доказу. Для виводу теорем з аксіом (і взагалі одних формул з інших) формуються спеціальні правила виводу. Аксіоматичний метод є лише одним з методів побудови наукового знання. Він має обмежене застосування, оскільки вимагає високого рівня розвитку аксіоматизованої змістовної теорії [81, с. 29].

Аксіоматичний метод стане методологічною основою загальної характеристики окремого провадження як виду цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про встановлення факту народження або смерті особи.

Індукція – логічний прийом дослідження, що пов'язаний з узагальненням результатів спостереження та експерименту і рухом думки від одиничного до загального. Оскільки досвід завжди є нескінченним, тому індуктивні узагальнення носять проблематичний (вірогіднісний) характер. Індуктивні узагальнення розглядаються як дослідні істини чи емпіричні закони. Серед індуктивних узагальнень важлива роль належить науковій індукції, яка, крім формального обґрунтування, узагальнення, яке отримане індуктивним шляхом, дає додаткове змістовне обґрунтування його істинності, у тому числі за допомогою дедукції (теорій, законів). Наукова індукція дає достовірний висновок завдяки тому, що акцент робиться на необхідних, закономірних і причинних зв'язках [81, с. 32].

Дедукція – це, по-перше, перехід у процесі пізнання від загального до одиничного, виведення одиничного із загального; по-друге, процес логічного висновку, тобто переходу за тими чи іншими правилами логіки від деяких даних пропозицій-посилань до їх наслідків (висновків). Сутність дедукції полягає у використанні загальних наукових положень для дослідження конкретних явищ. У процесі пізнання індукція та дедукція нерозривно пов'язані між собою, хоч на певному рівні наукового дослідження одна з них переважає. При узагальненні емпіричного матеріалу й висуванні гіпотези провідною є індукція. У теоретичному пізнанні важлива насамперед дедукція, яка дозволяє логічно впорядкувати експериментальні дані й побудувати

теорію, яка спирається на логіку їх взаємодії. За допомогою дедукції і завершують дослідження [81, с. 33].

Методи індукції та дедукції ми використовуватимемо як засіб формулювання загальних висновків за результатами дослідження окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи.

Системний метод – сукупність загальнонаукових методологічних принципів (вимог), в основі яких лежить розгляд об'єктів як систем.

Система – загальнонаукове поняття, що виражає сукупність елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках один з одним і з середовищем, утворюють певну цілісність, єдність. Типи систем дуже різноманітні: матеріальні і духовні, неорганічні і живі, механічні та органічні, біологічні та соціальні, статичні і динамічні, відкриті і замкнуті. Будь-яка система являє собою безліч різноманітних елементів, що володіють структурою і організацією [9, с. 36].

Структура: а) сукупність стійких зв'язків об'єкта, що забезпечують його цілісність і тотожність самому собі; б) відносно стійкий спосіб зв'язку елементів того чи іншого складного цілого. Специфіка системного підходу визначається тим, що він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта і забезпечуючих її механізмів, на виявлення різноманітних типів зв'язків складного об'єкта і зведення їх в єдину теоретичну картину [9, с. 36].

До числа основних вимог системного підходу відносяться наступні:

– виявлення залежності кожного елемента від його місця і функцій в системі з урахуванням того, що властивості цілого незведені до суми властивостей його елементів;

– аналіз того, наскільки поведінка системи обумовлена як особливостями її окремих елементів, так і властивостями її структури;

– дослідження механізму взаємозалежності, взаємодії системи і середовища;

– вивчення характеру ієрархічності, яка властива даній системі;

- забезпечення множинності описів з метою багатоаспектного охоплення системи;
- розгляд динамізму системи, представлення її як цілісності, що розвивається [9, с. 37].

Системний метод слугуватиме засобом і прийомом проведення класифікації правових явищ у межах проблематики окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи.

Порівняльно-правовий метод полягає в зіставленні різних державних і правових систем, інститутів, категорій з метою виявлення рис подібності або відмінності між ними [31, с. 180].

Даний метод застосовується при вивченні типології держав, зіставленні різних правових систем, політичних режимів, форм правління, державного устрою і т. д. Він передбачає зіставлення юридичних понять, явищ і процесів і з'ясування між ними подібностей і (або) відмінностей. У результаті порівняння встановлюється якісний стан правової системи в цілому або окремих правових інститутів і норм [31, с. 180].

Необхідно підкреслити, що можна порівнювати між собою правові системи, галузі права, однойменні правові інститути і норми; можна те ж саме робити всередині окремої правової системи. Але не можна порівнювати, наприклад, правову систему загалом й окрему юридичну норму. Ці об'єкти не можна порівнювати за рівнем, обсягом, змістом і ознаками [31, с. 180].

Якщо зіставляються об'єкти високого рівня, складні за своєю структурою (наприклад, правові системи різних країн), то це буде макропорівняння. Зіставлення менш об'ємних, більш простих за структурою об'єктів (правові інститути, юридичні норми, злочинність по окремих регіонах) називається мікропорівнянням [31, с. 180].

Тільки порівнюючи правовий матеріал і отримуючи результати, можна визначити конкретні шляхи вдосконалення правової системи, поліпшення законодавства, зміцнення законності й правопорядку. Широке застосування порівняльного методу у правознавстві та юридичній практиці призвело до

формування у складі юридичної науки відносно самостійного напрямку – порівняльного правознавства (юридичної компаративістики) [31, с. 180].

Порівняльно-правовий метод стане основою для проведення порівняння інституту окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи за законодавством України та зарубіжних країн.

Таким чином, під час дослідження інституту окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи ми використовуватимемо низку методів наукового пізнання, серед яких: методи аналізу та синтезу, які використовуватимуться для визначення стану наукової розробки окресленої проблематики; аксіоматичний метод, який стане методологічною основою загальної характеристики окремого провадження як виду цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про встановлення факту народження або смерті особи; методи індукції та дедукції, які ми використовуватимемо як засіб формулювання загальних висновків за результатами дослідження окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи; системний метод, який слугуватиме засобом та прийомом проведення класифікації правових явищ у межах проблематики окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи; порівняльно-правовий метод, який стане основою для проведення порівняння інституту окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи за законодавством України та зарубіжних країн.

1.2 Еволюція правового регулювання цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи

Однією з ознак правової держави є законодавче закріплення і реальне забезпечення основних прав, свобод чи інтересів людини, тобто наявність налагодженого правового механізму їх правової охорони і захисту. Серед

способів захисту прав, свобод та інтересів людини і громадянина особливе місце посідає судовий захист, в результаті якого забезпечується відновлення порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [186, с. 22].

Судовий захист цивільних прав та інтересів здійснюється у порядку різних видів цивільного судочинства, серед яких особливе місце посідає окреме провадження, яке призначене для розгляду справ про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов для здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав (ч. 7 ст. 19 ЦПК України).

У порядку окремого провадження розглядаються різні категорії цивільних справ, у тому числі справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, серед яких особливою юридичною природою відрізняються справи про встановлення фактів народження або смерті особи.

Варто зазначити, що спрощені способи вирішення цивільних правових колізій були розроблені в результаті тривалого історичного розвитку. Ще в Стародавньому Римі поряд із звичайними цивільними процесуальними процедурами застосовувалися особливі форми судового захисту порушеного права, які були модифікаціями адміністративного впливу. Однією з таких форм були інтердикти – консульські або преторські накази, за допомогою яких державна влада втручалася в цивільні правовідносини. Консул (претор) проводив спеціальне розслідування (*causae cognitio*) і, якщо визнавав, що існує будь-яке порушення, наказував порушнику виконати імперативний безумовний припис, наприклад, повернути річ. Проте поступово внаслідок збільшення кількості справ претори припинили проводити розслідування щодо встановлення фактичного складу, й інтердикти стали видаватися без перевірки конкретних обставин у вигляді умовного розпорядження. Це значно збільшило ефективність захисту цивільних прав, що в окремих випадках зумовило заміну позовів інтердиктами [186, с. 23–24].

На території України історія спрощення судових процедур бере початок з XIV–XV ст. У цей період у московському царстві, до складу якого входила частина східних українських земель, застосовувалися так звані безсудні грамоти [151]. Найповніші відомості про значення й порядок видачі безсудних грамот, як і будь-яких інших судових документів, містяться в Царському Судебнику 1550 р. Відповідно до нього безсудні грамоти видавалися як доказ або задля охорони прав тієї сторони, яка з'явилась до суду, за умови неявки іншої сторони. Дяк, який видавав безсудну грамоту, мав переконатися в тому, що призначений термін розгляду справи вже минув і, щонайпізніше на сьомий день після його настання, він наказував піддячому написати безсудну грамоту, в якій вказувалося, що сторона, яка не з'явилася в обумовлений термін до суду, втратила своє право (для позивача) або обвинувачується (для відповідача) [74, с. 12].

На західних українських землях, що у XIV–XVIII ст. перебували під владою Великого князівства Литовського і Польщі, а після їх об'єднання в 1569 р. – під владою Речі Посполитої, спрощене судочинство також відбувалось у тих випадках, коли відповідач не з'являвся до суду, що давало підставу для вирішення справи на користь позивача. Положення про це закріплювалися у Статутах Великого князівства Литовського 1529, 1566, 1588 рр. [48, с. 31–32, 85, 199].

У подальшому, у XIX ст., Австрійський статут цивільного судочинства 1895 р., що на той час діяв на території Західної України, також передбачав диференціацію цивільного процесу. Глава V Статуту «Окремі провадження» регламентувала особливості розгляду в указаному порядку таких категорій цивільних справ, як-от: провадження за вексельними позовами, провадження за позовами, які виникають з угод майнового найму, провадження у третейському суді, провадження за позовами про винагороду за збитки, спричинені чинами судового відомства [44, с. 25].

Майже паралельно у 1864 р. у російській імперії був прийнятий Статут цивільного судочинства, який спершу передбачав лише позовний порядок

здійснення правосуддя у цивільних справах. Разом з тим уже через короткий час були зроблені протилежні кроки: відбулися доповнення Статуту книгою IV «Судочинство охоронне». Таке рішення мотивувалося тим, що необхідно визначити, крім спірного (позовного) порядку судочинства, і правила неспірного або охоронного порядку. Водночас відзначалося, що змішування цих окремих категорій справ становить одну з надзвичайно суттєвих причин недосконалості цивільного судочинства. Відповідно до книги IV «Судочинство охоронне» Статуту цивільного судочинства 1864 р. у порядку окремого провадження передбачався розгляд таких категорій цивільних справ: про виклик спадкоємців померлої особи та охорону його маєтку; про поділ спадщини; про введення у володіння нерухомим майном; про викуп родового майна; про засвідчення у безвісній відсутності; про узаконення дітей; про усиновлення та ін. [44, с. 24–25].

За української державності 1917–1923 рр. цивільне судочинство здійснювалося у формах, що передбачались процесуальним законодавством попередніх режимів. Однак відповідні законодавчі акти діяли з урахуванням нових політичних умов і обставин державного устрою. У зв'язку з цим в ті часи спрощені судові процедури у цивільних справах могли застосовуватись в УНР на підставі російського процесуального законодавства, а на західних українських землях – австрійського Статуту цивільного судочинства 1895 р. [74, с. 24–25].

Так, наприклад, в Інструкції Народного комісаріату юстиції СРСР «Про організацію та дію місцевих народних судів» від 23 липня 1918 р. всі справи, які розглядалися судом, поділялися по позовні щодо спорів про право цивільне та справи, які розглядалися в порядку безспірного судочинства [44, с. 25].

Уже в наступному підзаконному нормативно-правовому акті – Положенні про Народний суд від 30 листопада 1918 р. – перелік справ, які розглядалися в порядку безспірного судочинства, було розширено справами про встановлення фактів або подій. Зокрема, ст. 4 Положення про Народний

суд передбачала, що суду підсудні всі справи, віднесені до юрисдикції суду в порядку непозовного цивільного судочинства, за якими вимагається для будь-якої установи республіки встановлення факту чи події. Крім того, у ст. 6 указанного Положення зазначалося, що подібні справи розглядалися народним суддею одноособово [44, с. 26].

Обмеженням можливості встановлення фактів чи подій, які мають юридичне значення, потребами установ було скасовано Положенням про Народний суд від 21 жовтня 1920 р., яке допускало встановлення фактів, що мають юридичне значення, і у випадках, коли це було необхідно для громадян [44, с. 26].

Тимчасова Інструкція Народного комісаріату юстиції України «Про основні норми цивільного процесу» від 4 січня 1923 р., що діяла до введення ЦПК УРСР 1924 р., також передбачала розгляд у порядку безспірного судочинства справ, у яких заявник вимагав встановити ті чи інші фактичні обставини [44, с. 26].

Наступним етапом правового регулювання інституту окремого провадження варто вважати ухвалення низки кодифікованих нормативно-правових актів, серед яких: ЦПК УРСР 1924 р., ЦПК УРСР 1929 р., Основи цивільного судочинства Союзу РСР та союзних республік 1961 р. та ЦПК УРСР 1963 р.

Частина 3 ЦПК УРСР 1924 р. «Окремі провадження» регулювала порядок розгляду таких справ, у яких відсутній спір про право цивільне між сторонами та є одноосібне звернення до суду за встановленням певних правовідносин або визнанням наявності тих чи інших прав. При цьому до окремого провадження були віднесені справи про: видачу судових наказів; депозит; розпорядження судом майном померлих; видачу дозволу на звернення в безспірному порядку стягнень на поточні рахунки і вклади у кредитних установах; встановлення обставин, від яких залежить виникнення публічних прав громадян; звільнення від військової служби за релігійними переконаннями; за скаргами на дії нотаріусів [186, с. 29].

Таким чином, у ЦПК УРСР 1924 р. прототипом інституту встановлення фактів, що мають юридичне значення, був інститут встановлення обставин, від яких залежить виникнення публічних прав громадян.

У ЦПК УРСР 1929 р. норма про те, що справи про встановлення обставин, від яких залежить виникнення публічних прав громадян, розглядаються в порядку окремого провадження, також знайшла своє відображення, проте жодних особливостей розгляду даної категорії цивільних справ додатково законодавцем не було регламентовано.

8 грудня 1961 р. було прийнято Основи цивільного судочинства Союзу РСР та союзних республік, ч. 4 ст. 4 яких містила правову норму про те, що судам підвідомчі справи окремого провадження про встановлення фактів, що мають юридичне значення, якщо законом не передбачено інший порядок їх встановлення. Також Основи цивільного судочинства Союзу РСР та союзних республік 1961 р. передбачали, що справи окремого провадження розглядаються за загальними правилами судочинства за окремими виключеннями, встановленими законодавством Союзу РСР та союзних республік (ч. 2 ст. 1).

Варто погодитися з висловленою в юридичній літературі думкою про те, що Основи цивільного судочинства Союзу РСР, як і попередні нормативно-правові акти, не визначили переліку фактів, що мають юридичне значення, і можуть бути встановлені в порядку окремого провадження. Відтак, відповідно до Основ цивільного судочинства Союзу РСР в порядку окремого провадження могли бути встановлені будь-які факти, що мали юридичне значення, якщо законом не було встановлено іншого порядку їх встановлення [44, с. 27], у тому числі факти народження або смерті особи.

Наступний етап правового регулювання цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи пов'язаний з прийняттям ЦПК УРСР 1963 р.

Цивільний процесуальний кодекс Української РСР 1963 р. не тільки визначив процесуальний порядок розгляду справ окремого провадження, але

й регламентував особливості такого провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення.

Зокрема, у гл. 37 ЦПК УРСР 1963 р. було визначено, що:

1) у порядку окремого провадження суд розглядає, зокрема, справи про встановлення факту смерті особи в певний час при відмові органів запису актів громадянського стану зареєструвати факт смерті особи. Судовим порядком можуть бути встановлені також інші факти, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян, якщо діюче законодавство не передбачає іншого порядку їх встановлення. (п. 7 ч. 1, ч. 2 ст. 273);

2) справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, розглядають районні (міські) суди по заявах громадян за місцем їх проживання (ст. 272);

3) у заяві про встановлення факту, що має юридичне значення, повинно бути зазначено: який факт заявник просить встановити та для якої мети; причини неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують даний факт; докази, що стверджують факт. До заяви додаються докази, що стверджують викладені в заяві обставини, і довідка про неможливість відновлення втрачених документів (ст. 274);

4) в рішенні суду має бути зазначено: факт, встановлений судом, мета його встановлення, а також докази, на підставі яких суд встановив цей факт. Рішення суду про встановлення факту, який підлягає реєстрації в органах запису актів громадянського стану або підлягає оформленню в нотаріальних органах, не замінює собою документів, видаваних цими органами, а є тільки підставою для одержання цих документів (ст. 275).

Виходячи з викладеного, можна стверджувати, що ЦПК УРСР 1963 р. заклав основи правового регулювання процесуального порядку встановлення фактів народження або смерті особи.

Цивільний процесуальний кодекс 2004 року у Розділі IV закріпив положення про окреме провадження та, зокрема, про встановлення фактів, що

мають юридичне значення. Так, законодавець визначив справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, їх підсудність, вимоги до змісту заяви та змісту рішення суду про встановлення факту, що має юридичне значення [142, с. 28].

За період, що минув, положення ЦПК, які закріплювали положення про окреме провадження, суттєвих трансформацій не зазнали, однак до них були внесені доповнення та зміни, а саме:

1) ст. 256 ЦПК було передбачено встановлення такого факту, як смерть особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (9 ч. 1 ст. 256 ЦПК);

2) набули правової визначеності дії суду у разі виявлення спору про право на стадіях відкриття провадження у справі та під час розгляду справи (ч. 4 ст. 256 ЦПК);

3) усунуто прогалину щодо визначення підсудності справ за заявою громадянина України, який проживає за її межами (ч. 2 ст. 257 ЦПК);

4) визначено окремі особливості провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України (ст. 257-11 ЦПК) [142, с. 28–29].

03 жовтня 2017 р. ЦПК України Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» було викладено у новій редакції.

Основними новелами новітньої редакції ЦПК України у контексті правового регулювання процесуального порядку встановлення фактів народження або смерті особи є:

1) правова регламентація підстав встановлення зазначених фактів, що мають юридичне значення, зокрема: факту народження особи в певний час – у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів

цивільного стану факту народження; факту смерті особи в певний час – у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті; факту смерті особи – якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (пункти 7–9 ч. 1 ст. 315 ЦПК України);

2) правова регламентація особливостей провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, зокрема регламентовано, що:

– заява про встановлення факту народження особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, може бути подана батьками або одним з них, їхніми представниками, членами сім'ї, опікуном, піклувальником, особою, яка утримує та виховує дитину, або іншими законними представниками дитини до будь-якого місцевого суду України, що здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання (перебування) заявника (ч. 1 ст. 317 ЦПК України).

Заява про встановлення факту смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, може бути подана членами сім'ї померлого, їхніми представниками або іншими заінтересованими особами (якщо встановлення факту смерті особи впливає на їхні права, обов'язки чи законні інтереси) до будь-якого місцевого суду України, що здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання (перебування) заявника (ч. 1 ст. 317 ЦПК України);

– справи про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства,

розглядаються невідкладно з дня надходження відповідної заяви до суду (ч. 2 ст. 317 ЦПК України);

– у рішенні про встановлення факту народження особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, мають бути зазначені встановлені судом дані про дату і місце народження особи, про її батьків (ч. 3 ст. 317 ЦПК України);

– ухвалене судом рішення у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, підлягає негайному виконанню (ч. 4 ст. 317 ЦПК України).

Рішення у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, може бути оскаржено в загальному порядку, встановленому ЦПК України. Оскарження рішення не зупиняє його виконання (ч. 4 ст. 317 ЦПК України) [182].

Простеживши нормативно-правове регулювання процесуального порядку встановлення факту народження або смерті особи, звернімо свій погляд на норми матеріального законодавства України, які регламентують загальний порядок реєстрації зазначених актів цивільного стану.

Право кожної особи бути зареєстрованою, право на посвідчення статусу особи (народження, смерть) та на громадянство закріплено на міжнародному рівні у Загальній декларації прав людини 1948 р. (ст. ст. 1, 15, 16) [37], Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р. (ст. ст. 23, 24) [72], Конвенції про права дитини 1989 р. (ст. 7) [51], Декларації прав дитини 1959 р. (принцип 3) [32], Резолюції Ради ООН з прав людини 2012 р. («Реєстрація народження та право кожної особи на визнання перед законом») [133].

У національному законодавстві передбачено, що реєстрація актів цивільного стану, у тому числі актів народження та смерті, здійснюється відповідно до ст. 49 ЦК України, де зазначено що державній реєстрації підлягають народження фізичної особи та її походження, громадянство, шлюб, розірвання шлюбу у випадках, передбачених законом, зміна імені, смерть. Народження фізичної особи та її походження, усиновлення, позбавлення та поновлення батьківських прав, шлюб, розірвання шлюбу, зміна імені, смерть підлягають обов'язковому внесенню до Державного реєстру актів цивільного стану громадян в органах юстиції в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Законом України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 1 липня 2010 р. передбачено, що державній реєстрації підлягають народження фізичної особи та її походження, шлюб, розірвання шлюбу у випадках, передбачених законом, зміна імені, смерть (ч. 2 ст. 2). Відсутність ефективної адміністративної процедури реєстрації фактів народжень і смертей має наслідком порушення як національного законодавства, так і норм міжнародного права (ч. 1 ст. 3, ч. 1 ст. 9) [120].

Законом України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» також урегульовано порядок та підстави державної реєстрації народження фізичної особи та її походження (ст. 13). Відповідно до положень цієї норми державна реєстрація народження дитини проводиться не пізніше одного місяця з дня її народження, з одночасним визначенням її походження та присвоєнням їй прізвища, власного імені та по батькові. Підставою для проведення державної реєстрації народження дитини є визначені центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, документи, що підтверджують факт народження. За відсутності документа закладу охорони здоров'я або медичної консультаційної комісії, що підтверджує факт народження, підставою для проведення державної реєстрації актів цивільного стану є рішення суду про встановлення факту народження.

Державна реєстрація смерті особи здійснюється на підставі документа встановленої форми про смерть, виданого закладом охорони здоров'я або судово-медичною установою за заявою родичів померлого, представників органу опіки та піклування, працівників житлово-експлуатаційних організацій, адміністрації закладу охорони здоров'я, де настала смерть та інших осіб. Заява про державну реєстрацію смерті подається не пізніше трьох днів з дня настання смерті/виявлення трупа або не пізніше п'яти днів в разі неможливості одержання документа закладу охорони здоров'я або судово-медичної установи, який є підставою для реєстрації смерті. Державна реєстрація смерті за заявою у вказані строки та до закінчення одного року з дня настання смерті, проводиться за останнім місцем проживання померлого, за місцем настання смерті чи виявлення трупа або за місцем поховання. Якщо заява надійшла після закінчення одного року з дня настання смерті державна реєстрація смерті проводиться за місцем проживання заявника. Іншою підставою для реєстрації є рішення суду про встановлення факту смерті особи в певний час або про оголошення її померлою. Реєстрація проводиться за останнім місцем проживання померлого, за місцем настання смерті чи виявлення трупа або за місцем поховання особи (ст. 17 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану») [120].

Правилами державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затвердженими наказом Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 р. № 52/5, деталізовано окремі положення Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» [127].

Виходячи з того, що на сьогодні на території України введено режим воєнного стану, питання реєстрації актів народження в умовах воєнного стану врегульовано наказом Міністерства охорони здоров'я від 4 березня 2022 р. № 407 «Про забезпечення реєстрації новонародженої дитини в умовах воєнного стану» [122].

Зазначеним наказом передбачено, що в період дії воєнного стану за умови відсутності можливості заповнення медичним працівником медичного

свідоцтва про народження медичний працівник зобов'язаний на кожний випадок народження живої дитини виписати довідку довільної форми в двох примірниках без проставлення печатки, яка прирівнюється до медичного свідоцтва про народження. Крім того, підтвердження факту народження дитини поза закладом охорони здоров'я можливе також шляхом заповнення лікарем медичного свідоцтва про народження після проведеного огляду жінки, яка народила дитину, та дитини й за умови наявності в первинно-обліковій медичній документації жінки, у тому числі в електронній системі охорони здоров'я, відомостей, що підтверджують факт вагітності такої жінки (п. 4) [122].

Отже, у межах даного підрозділу дисертаційної роботи ми простежили еволюцію правового регулювання інституту цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи. Підсумовуючи викладене вище, доходимо висновку про те, що правове регулювання зазначеного процесуального інституту здійснювалося у декілька етапів, серед яких:

1) етап правового регулювання цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи нормами цивільного процесуального законодавства інших держав, особливістю якого стало зародження основ спрощених судових процедур, в порядку яких встановлювались зазначені юридичні факти (XVI ст. – 1917 р.);

2) етап правового регулювання цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи нормами цивільного процесуального законодавства СРСР та УРСР, що характеризувався регламентацією окремого провадження як виду цивільного судочинства, в порядку якого здійснювалося встановлення зазначених юридичних фактів, а також визначенням специфіки процесуальної форми розгляду зазначених категорій цивільних справ, зокрема заяви про відкриття провадження, а також форми та змісту рішення суду (1917–2004 рр.);

3) етап правового регулювання цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи нормами цивільного процесуального законодавства України, особливістю якого стала правова регламентація матеріально-правових підстав встановлення фактів народження або смерті особи, а також особливостей провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено військовий чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України (2004 р. – дотепер).

1.3 Загальна характеристика цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи

Національна правова система побудована за принципом верховенства права і взаємної відповідальності держави та особи. Особливого значення набуває захист прав людини й впровадження європейських правових стандартів у нормотворчу і правозастосовну практику [203]. Не є винятком і сфера цивільного судочинства, завданням якого є справедливий, неупереджений і своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [116].

Статтею 15 ЦК України передбачено право кожної особи на своїх захист цивільних прав та інтересів у разі їх порушення, невизнання або оспорювання, а ч. 1 ст. 16 ЦК України – також право особи звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу.

У порядку цивільного судочинства розглядається ціла низка цивільних справ, серед яких специфікою процесуальної форми відрізняються справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення. До таких справ віднесено і справи про встановлення фактів:

1) народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту народження (п. 7 ч. 1 ст. 315 ЦПК України);

2) смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті (п. 8 ч. 1 ст. 315 ЦПК України);

3) смерті особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (п. 9 ч. 1 ст. 315 ЦПК України) [182].

Встановлення таких фактів здійснюється в порядку окремого провадження, яке призначене для розгляду справ про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов для здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав (ч. 7 ст. 19 ЦПК України).

Постановою Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31 березня 1995 р. «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» встановлено, що в порядку окремого провадження розглядаються справи про встановлення фактів, якщо:

– згідно з законом, такі факти породжують юридичні наслідки, тобто від них залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян;

– чинним законодавством не передбачено іншого порядку їх встановлення;

– заявник не має іншої можливості одержати або відновити загублений чи знищений документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення;

– встановлення факту не пов'язується з наступним вирішенням спору про право (п. 1) [132].

Отже, надаючи загальну характеристику інституту цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи, визначимо особливості юридичної природи окремого провадження, в порядку якого здійснюється розгляд зазначеної категорії цивільних справ [124, с. 4–8].

В юридичній літературі [64, с. 95–112; 140; 152; 159] окреме провадження розглядається процесуалістами як вид цивільного судочинства, який характеризується двома основними ознаками:

- 1) об'єктом захисту в порядку окремого провадження є не право, а охоронюваний законом інтерес;
- 2) в порядку окремого провадження розглядаються справи, у яких відсутній спір про право.

Розглянемо ці ознаки детальніше.

С. С. Бичкова наголошує на тому, що законні інтереси перебувають у невід'ємному взаємозв'язку з правами та обов'язками, адже є тими потребами і прагненнями, задля досягнення яких суб'єкти реалізують свої права та виконують обов'язки [6, с. 45].

І. В. Венедіктова характеризує охоронюваний законом інтерес як усвідомлену суб'єктом права необхідність в отриманні певного матеріального (нематеріального) блага або зміни правового статусу, що спонукає суб'єктів права вчиняти конкретні дії чи, навпаки, утримуватися від них, перебуває в правовому полі та є незабороненою державою, здійснюється у формі дозволеного домагання і реалізується в конкретному правовідношенні. При цьому інтерес є передумовою виникнення, розвитку та припинення суб'єктивного права, і останнє слід розглядати як засіб реалізації інтересу, що полягає в соціальній потребі (необхідності) такої поведінки [22, с. 221].

І. В. Удальцова, своєю чергою, зауважує, що законні інтереси є об'єктом судового захисту як в позовному, так і в окремому провадженні. При цьому захист законних інтересів у порядку позовного провадження здійснюється в межах правовідносин, з яких виник правовий спір, і тому їх захист призводить до розгляду та вирішення правового спору. Інтереси, які

захищаються в порядку окремого провадження, існують поза межами цивільних та інших правовідносин, віднесених до юрисдикції суду. Їх специфіка полягає в тому, що такі інтереси є юридичними та з їх задоволенням (захистом) у їх носія виникає можливість реалізувати у майбутньому ті чи інші суб'єктивні права. При цьому, зазначає автор, юридичні інтереси як правова реальність можуть бути опосередковані суб'єктивними правами, але поряд із цим можуть існувати і юридичні інтереси, які не опосередковуються суб'єктивними правами [49, с. 29, 31].

Є. О. Харитонов, визначаючи юридичну природу цивільного інтересу, пише, що відповідно до концепції українського цивільного законодавства, такий інтерес може бути охарактеризований як прагнення, устремління, потреби особи, котрі не визначені законом або домовленістю сторін як цивільні права, але спрямовані на виникнення або збереження останніх. За такого розуміння сутності поняття «інтерес» воно виступає як категорія, що доповнює категорію «суб'єктивне право», будучи своєрідним вторинним, похідним елементом структури цивільних правовідносин [164, с. 100].

Конституційний Суд України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 1 грудня 2004 р. № 18-рп/2004 наголосив на тому, що поняття «охоронюваний законом інтерес», яке вживається у законах України у логічно-смісловому зв'язку з поняттям «права», треба розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та (або) нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам [136].

Як слушно зауважив Р. О. Стефанчук, позитив такої легітимації поняття «охоронюваний законом інтерес» вищим органом конституційної юрисдикції є очевидним. Хоча, навіть при такій визначеності вказаної категорії можуть виникати певні проблеми на рівні правозастосовної практики [147, с. 112].

Аналізуючи наявні у науковій доктрині позиції [20; 42, с. 18–35; 163; 189; 195, с. 172–174], доходимо висновку про те, що охоронюваний законом інтерес як об'єкт захисту у порядку окремого провадження визначається, здебільшого, як прагнення до отримання певного блага, реалізація якого опосередковується здійсненням відповідного суб'єктивного права.

Як було зазначено вище, другою ознакою окремого провадження є відсутність спору про право.

Г. В. Чурпіта вважає, що відсутність спору про право варто розглядати як суперечку про право цивільне, що, водночас, не виключає спору про факт. Останній полягає в неочевидності існування факту у правовій дійсності, яка може бути «подолана» шляхом дослідження відповідних доказів. При цьому вбачається, що спір про факт може «перетворитися» на спір про право за наявності безпосереднього зв'язку встановлення юридичного факту з необхідністю розв'язання цивільно-правового спору. Така ситуація може мати місце, якщо, по-перше, питання про встановлення факту порушується з метою вирішення спору про право; по-друге, спір про право не може бути розв'язаний без встановлення факту [186, с. 50–51].

На погляд С. Я. Фурси, спір про право пов'язаний виключно з порушенням або оспорюванням суб'єктивного права, виникає тільки між конкретними особами та в ньому завжди беруть участь не менше двох осіб [162, с. 10].

Отже, відсутність матеріально-правового спору є однією з визначальних ознак окремого провадження. Водночас це не виключає можливості спору про факт, відносно існування якого є суперечливі докази, в наявності або відсутності якого і повинен переконатися суд шляхом перевірки доказів. Отже, безспірність справ окремого провадження означає лише відсутність спору про

суб'єктивне матеріальне право, але, при цьому, допускає можливість спору про факт [80, с. 14].

Таким чином, окреме провадження як вид цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про встановлення факту народження або смерті особи, характеризується:

1) особливим об'єктом судового захисту, яким є охоронюваний законом інтерес як прагнення до отримання певного блага, реалізація якого опосередковується здійсненням відповідного суб'єктивного права;

2) відсутністю матеріально-правового спору між учасниками справи, що, водночас, не виключає можливості спору про факт.

Надаючи загальну характеристику цивільному судочинству у справах про встановлення факту народження або смерті особи, звернімо свій погляд на поняття фактів, що мають юридичне значення, адже саме до цієї категорії законодавець відніс досліджувану нами категорію цивільних справ [193].

М. М. Ясинок під фактами, що мають юридичне значення, розуміє ключові юридичні факти, з якими особа пов'язує виникнення, зміну чи припинення своїх майбутніх суб'єктивних прав [198, с. 205].

О. Ф. Скакун розглядає юридичні факти як конкретні життєві обставини, що передбачені нормами права, які викликають виникнення, зміну чи припинення правових відносин [145, с. 368].

А. В. Коструба виокремлює такі ознаки юридичних фактів, як-от: юридичні факти – це обставини (не думки), які знайшли свій зовнішній вираз; вони свідчать про наявність або відсутність певних явищ матеріального світу; вони передбачені нормами права; вони оформлені у встановленому законом порядку; вони тягнуть передбачені законом правові наслідки; мають інформативний характер [53, с. 61].

В. В. Комаров та Г. О. Світлична ототожнюють факти, що мають юридичне значення, та юридичні факти і вважають останніми конкретні обставини, які безпосередньо або опосередковано впливають на права та інтереси суспільства, держави, фізичних та юридичних осіб [49, с. 174].

Аналогічну позицію обстоює і Т. Ц. Кашперська, яка пише: «Поняття «факти, що мають юридичне значення» та «юридичні факти» є тотожними правовими категоріями, адже юридичні факти завжди тягнуть виникнення, зміну чи припинення правовідносин (прав, інтересів та обов'язків), тобто і є фактами, що мають юридичне значення» [44, с. 34–35].

Також Т. Ц. Кашперська зазначає, що фактами, які мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, потрібно вважати конкретні життєві обставини, що регламентовані нормами сімейного права і тягнуть за собою виникнення, зміну чи припинення сімейних правовідносин (у тому числі сімейних прав, інтересів та обов'язків) [44, с. 38].

Ознаками фактів, які мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, на погляд авторки, є:

1) це конкретні життєві обставини. Конкретність юридичного факту проявляється в тому, що сімейне правовідношення, яке виникає, змінюється чи припиняється внаслідок юридичного факту, стосується конкретних суб'єктів, конкретного об'єкта, щодо яких суб'єкти наділяються конкретними сімейними правами та обов'язками. Так, наприклад, унаслідок такого юридичного факту, як укладення шлюбу у відповідних суб'єктів, виникають взаємні права та обов'язки подружжя;

2) це життєві обставини, які регламентовані нормами сімейного права. Слід зазначити, що нормативне закріплення правових конструкцій юридичних фактів може здійснюватися по-різному: прямим або непрямим (побічним) способом;

3) це життєві обставини, які тягнуть за собою виникнення, зміну чи припинення сімейних правовідносин (у тому числі сімейних прав, інтересів та обов'язків) [44, с. 38–39].

Аналіз наукової доктрини дає підстави для висновку про те, що більшість учених-процесуалістів і теоретиків права ототожнюють поняття «факти, що мають юридичне значення» та «юридичні факти» і розуміють під ними конкретні життєві обставини, які передбачені нормами права,

і є підставою для виникнення, зміни чи припинення правовідносин (прав та обов'язків) [167; 168; 174; 176–181].

Відповідну позицію поділяємо і ми: факти, що мають юридичне значення, на наш погляд, це конкретні життєві обставини, які передбачені нормами права, та є підставою для виникнення, зміни чи припинення правовідносин (прав та обов'язків) [12, с. 43–49; 13, с. 168–172].

Нагадаємо, що предметом нашого дослідження є цивільне судочинство у справах про встановлення факту народження або смерті особи. Отже, визначимо юридичну природу зазначених юридичних фактів.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» факти народження та смерті особи віднесено до актів цивільного стану, які підлягають державній реєстрації.

Так, актами цивільного стану є події та дії, які нерозривно пов'язані з фізичною особою і започатковують, змінюють, доповнюють або припиняють її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків (ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану»).

Державна реєстрація актів цивільного стану у встановлених законом випадках є обов'язковою. Відомості про народження фізичної особи, її смерть підлягають обов'язковому внесенню до Державного реєстру актів цивільного стану громадян та Єдиного державного демографічного реєстру в обсязі, визначеному Законом України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» (ч. 1 ст. 3 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану») [120].

Зокрема, державна реєстрація народження дитини проводиться з одночасним визначенням її походження та присвоєнням їй прізвища, власного імені та по батькові. Підставою для проведення державної реєстрації народження дитини є визначені центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, документи, що підтверджують факт народження. За відсутності документа

закладу охорони здоров'я або медичної консультаційної комісії, що підтверджує факт народження, підставою для проведення державної реєстрації актів цивільного стану є рішення суду про встановлення факту народження (частини 1, 4 ст. 13 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану»).

Державна реєстрація смерті особи проводиться органом державної реєстрації актів цивільного стану на підставі:

1) документа встановленої форми про смерть особи, виданого закладом охорони здоров'я або судово-медичною установою;

2) рішення суду про встановлення факту смерті особи в певний час або про оголошення її померлою (ч. 1 ст. 17 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану») [120].

При цьому, відповідно до пунктів 8–9 ч. 1 ст. 315 ЦПК України факт смерті особи встановлюється у судовому порядку у разі:

8) неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті особи;

9) якщо особа пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру [182].

Отже, факт народження – це акт цивільного стану, який нерозривно пов'язаний з фізичною особою і який започатковує її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків.

Факт народження підлягає встановленню в порядку цивільного судочинства у випадку відсутності документа закладу охорони здоров'я або медичної консультаційної комісії, що підтверджує факт народження, і, відповідно, неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту народження.

Факт смерті особи – це акт цивільного стану, який нерозривно пов'язаний з фізичною особою і який припиняє її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків.

Факт смерті особи підлягає встановленню в порядку цивільного судочинства у випадку:

а) неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті особи в певний час;

9) особа пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.

Висновки до розділу 1

Дослідження теоретичних, правових і методологічних засад цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи дозволило нам дійти таких висновків:

1. Процесуальний порядок здійснення цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи є актуальним та перспективним напрямом наукового пошуку, адже об'єктом більшості наявних наукових досліджень у зазначеному контексті є суспільні відносини у сфері здійснення окремого провадження як виду цивільного судочинства, в порядку якого розглядається зазначена категорія цивільних справ, або процесуальний порядок розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, загалом або у певних категоріях цивільних справ, зокрема у справах, що виникають з сімейних правовідносин.

2. Під час дослідження інституту окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи ми використовуватимемо низку методів наукового пізнання, серед яких: методи аналізу та синтезу, які застосовуватимуться для визначення стану наукової

розробки окресленої проблематики; аксіоматичний метод, який стане методологічною основою загальної характеристики окремого провадження як виду цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про встановлення факту народження або смерті особи; методи індукції та дедукції, які ми використовуватимемо як засіб формулювання загальних висновків за результатами дослідження окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи; системний метод, який слугуватиме засобом і прийомом проведення класифікації правових явищ у межах проблематики окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи; порівняльно-правовий метод, який стане основою для проведення порівняння інституту окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи за законодавством України та зарубіжних країн.

3. Правове регулювання інституту цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи здійснювалося у декілька етапів, серед яких:

1) етап правового регулювання цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи нормами цивільного процесуального законодавства інших держав, особливістю якого стало зародження основ спрощених судових процедур, у порядку яких встановлювались зазначені юридичні факти (XVI ст. – 1917 р.);

2) етап правового регулювання цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи нормами цивільного процесуального законодавства СРСР та УРСР, що характеризувався регламентацією окремого провадження як виду цивільного судочинства, в порядку якого здійснювалося встановлення зазначених юридичних фактів, а також визначенням специфіки процесуальної форми розгляду зазначених категорій цивільних справ, зокрема заяви про відкриття провадження, а також форми та змісту рішення суду (1917–2004 р.);

3) етап правового регулювання цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи нормами цивільного процесуального законодавства України, особливістю якого стала правова регламентація матеріально-правових підстав встановлення фактів народження або смерті особи, а також особливостей провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України (2004 р. – дотепер).

4. Окреме провадження як вид цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про встановлення факту народження або смерті особи, характеризується:

1) особливим об'єктом судового захисту, яким є охоронюваний законом інтерес як прагнення до отримання певного блага, реалізація якого опосередковується здійсненням відповідного суб'єктивного права;

2) відсутністю матеріально-правового спору між учасниками справи, що, водночас, не виключає можливості спору про факт.

5. Факти, що мають юридичне значення – це конкретні життєві обставини, які передбачені нормами права, і є підставою для виникнення, зміни чи припинення правовідносин (прав та обов'язків).

6. Факт народження – це акт цивільного стану, який нерозривно пов'язаний з фізичною особою і який започатковує її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків. Факт народження підлягає встановленню в порядку цивільного судочинства у випадку відсутності документа закладу охорони здоров'я або медичної консультаційної комісії, що підтверджує факт народження, і, відповідно, неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту народження.

7. Факт смерті особи – це акт цивільного стану, який нерозривно пов'язаний з фізичною особою і який припиняє її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків. Факт смерті особи підлягає встановленню в порядку цивільного судочинства у випадку: 1) неможливості реєстрації

органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті особи в певний час; 2) особа пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.

РОЗДІЛ 2

ОКРЕМІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ПОДАННЯМ ДО СУДУ ЗАЯВИ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ НАРОДЖЕННЯ АБО СМЕРТІ ОСОБИ

2.1. Право на подання до суду заяви про встановлення факту народження або смерті особи

Права людини – це комплекс природних і непорушних свобод і юридичних можливостей, що обумовлені фактом існування людини в цивілізованому суспільстві [113]. Природні права (право на життя, волю, свободу думки, право людської гідності тощо) людина отримує від народження, вони є невід’ємними загально визнаними правами та мають універсальний і невідчужуваний характер.

Відповідно до Основного Закону України, в Україні визнається і діє принцип верховенства права, а головним обов’язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини. Статтею 3 Конституції України передбачено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави [52]. Держава, своєю чергою, гарантує здійснення основних прав, свобод і виконання своїх обов’язків сукупністю політичних, юридичних, матеріальних та ідеологічних засобів. Міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (ст. ст. 3, 8, 9).

Статтею 55 Конституції України [52] гарантовано один із видів державного захисту прав і свобод людини, громадянина – судовий захист у межах кримінального, адміністративного, господарського, цивільного, конституційного судочинства України. Обмеження цього права суперечить принципу рівності усіх перед законом. Відтак, право на звернення до суду за

судовим захистом прав та охоронюваних законом інтересів – одне із важливіших конституційних прав громадян.

Своєю чергою, Цивільним процесуальним кодексом України закріплено право кожної особи звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів в порядку, передбаченому цим Кодексом. Водночас Законом встановлено, що до суду можуть звертатися органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду на користь інших осіб або державних чи суспільних інтересах. Відмова від права на звернення до суду за захистом є недійсною. Жодна особа не може бути позбавлена права на участь у розгляді своєї справи у визначеному ЦПК України порядку (ст. 4) [182].

Національна правова система побудована за принципом верховенства права і взаємної відповідальності держави та особи. Особливого значення набуває захист прав людини й впровадження європейських правових стандартів у нормотворчу діяльність і правозастосовну практику. Не є винятком і сфера цивільного судочинства, де зачіпаються права, свободи та законні інтереси людини.

Законом передбачено цілий перелік способів захисту фізичними особами своїх прав, свобод чи інтересів. Досягнення цієї мети забезпечується за допомогою різних правових інститутів, зокрема у порядку цивільного судочинства – це судовий захист, що є одним із видів державного захисту прав і свобод людини, громадянина. Обмеження цього права суперечить принципу рівності усіх перед законом.

Так, право кожної особи на захист своїх цивільних прав та інтересів у разі їх порушення, невизнання або оспорювання передбачено ст. 15 ЦК України, кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу (ч. 1 ст. 16 ЦК України). Цивільна правоздатність фізичної особи виникає у момент її народження, а припиняється у момент смерті (ч. 2 та 4 ст. 25 ЦК України) [173].

Справи про народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту народження; смерть особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті (справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення) чинним цивільним процесуальним законодавством віднесені до юрисдикції суду.

Ян нами зазначалося вище, становлення фактів, що мають юридичне значення, здійснюється в порядку окремого провадження, особливістю якого є його спрямування на з'ясування необхідних фактів за відсутності правового спору (п. 5 ч. 2 ст. 293 ЦПК України). Встановлення факту народження або смерті особи має значення для реалізації майнових та особистих немайнових прав заявника, рішення суду в такій категорії справ повинне ґрунтуватися на дотриманні вимог процесуального закону щодо повного та всебічного з'ясування обставин справи на підставі всіх поданих особами, які беруть участь у справі, доказів у сукупності, у тому числі з урахуванням інформації, яка міститься у документах, виданих органами та установами самопроголошених утворень, розташованими на окупованій території України.

Своєю чергою, відсутність ефективної адміністративної процедури реєстрації фактів народження або смерті особи призведе до порушення не лише національного законодавства (ч. 1 ст. 3 та ч. 1 ст. 9 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану»), а й норм міжнародного права.

Отже, констатуємо, що встановлення фактів, що мають юридичне значення, у тому числі й фактів народження або смерті особи, здійснюється в порядку окремого провадження, особливістю якого є його спрямування на з'ясування необхідних фактів за відсутності правового спору. Варто вказати на те, що окреме провадження як самостійні підгалузь цивільного процесуального права має певну специфіку засобів правового регулювання й особливу процедуру розгляду справ. Водночас виникнення справ окремого

провадження пов'язане з потребою підтвердження певного юридичного факту, що має значення для охорони прав, свобод та інтересів особи.

Відтак, підсумовуючи, зазначимо, що право на судовий захист є основоположним у демократичній правовій державі. Одним із проявів цього права є можливість звернення до суду з заявою про встановлення юридичних фактів, зокрема факту народження або смерті особи. Ця процедура є важливою для реалізації прав громадян, особливо у випадках, коли реєстрація цих подій є неможливою або відсутні відповідні документи.

У розділі 1 дисертаційного дослідження нами було детально вивчено, які справи про встановлення юридичних фактів чинним цивільним процесуальним законодавством (ст. 315 ЦПК України [182]) віднесено до юрисдикції суду, зокрема це і справи про:

- 1) народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту народження;
- 2) смерть особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті. Розгляд таких справ здійснюється в порядку окремого провадження.

Вивченим масивом наукової літератури нами також встановлено, що проблеми цивільного судочинства у справах про встановлення фактів народження або смерті особи не були предметом окремої наукової розвідки. Певні питання досліджувалися з урахуванням процесуальних особливостей розгляду в порядку окремого провадження деяких категорій справ.

Важливість дослідження проблем цивільного судочинства у справах про встановлення фактів народження або смерті особи обумовила наявність певного інтересу науковців до проведення відповідних наукових розробок.

Теоретичні та практичні питання розвитку інституту окремого провадження у справах про встановлення фактів народження або смерті особи, зокрема певні процесуальні аспекти, пов'язані з поданням до суду заяви про встановлення факту народження або смерті особи, досліджували С. Бичкова, Ю. Білоусов, Н. Бондаренко-Зелінська, І. Венедіктова, Д. Горбась, Л. Гузь,

К. Гусаров, О. Дзера, М. Дякович, П. Заворотько, В. Комаров, А. Коструба, Л. Красицька, Н. Кузнєцова, Н. Лященко, Р. Мінченко, М. Німак, В. Прокопенко, Б. Санін, Г. Світлична, Т. Стоянова, О. Угриновська, І. Удальцова, С. Фурса, Г. Чурпіта, М. Штефан, М. Ясинок та інші вчені.

З огляду на свою актуальність, низка питань, що стосуються здійснення цивільного судочинства у справах про встановлення фактів народження або смерті особи, зокрема і права на подання до суду заяви про встановлення фактів народження або смерті особи, потребують подальшого наукового дослідження.

З урахуванням викладеного вище метою підрозділу є науково-теоретичний аналіз особливостей реалізації права на подання до суду заяви про встановлення факту народження або смерті особи.

Отже, звернення до суду відповідного суб'єкта, якому законом надано право на захист прав, свобод чи інтересів, є однобічним процесуальним за змістом волевиявленням, метою якого є відкриття провадження у справі й виникнення процесуальної діяльності, яка буде спрямована на розгляд і вирішення цивільної справи [61].

Своєю чергою, у порядку цивільного судочинства судовий захист прав та інтересів особи забезпечується шляхом розгляду низки справ, з-поміж яких своєю специфікою вирізняються справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, до яких віднесено і справи про встановлення факту народження або смерті особи. Як результат, створюються умови для здійснення особою особистих немайнових чи майнових прав тощо.

Таким чином, за відсутності необхідних правовстановлювальних документів особа має право звернутися до суду за встановленням юридичних фактів і судове рішення буде єдиним засобом захисту її інтересів для подальшої реалізації суб'єктивних прав.

Зауважимо, що праву особи на звернення до суду за захистом кореспондується обов'язок суду розглянути подану заяву щодо відповідності її встановленим вимогам до форми та змісту. Так виникають і набувають

розвитку цивільні процесуальні правовідносини. Суд, своєю чергою, розглядає справи про встановлення фактів народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту народження або смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті особи.

Виходячи з особливостей окремого провадження як непозовного виду цивільного судочинства, передумовами права подання до суду заяви про встановлення факту народження або смерті особи є:

1) загальні передумови, дотримання яких є необхідним для звернення до суду із заявою, що буде підставою для відкриття провадження у справі;

2) спеціальні передумови звернення до суду із заявою про відкриття окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення;

3) особливі передумови звернення до суду із заявою про відкриття окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для встановлення факту народження або смерті особи, які є індивідуальними для кожної конкретної справи, та обумовлюються особливостями правового регулювання відповідних матеріальних правовідносин.

Відтак, встановлення юридичних фактів у порядку окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи сприяє реалізації конституційних прав громадян, зокрема права особи бути зареєстрованою та права на посвідчення статусу особи (народження, смерть).

Водночас невизнання фактів народження або смерті особи та відсутність належної процедури реєстрації цих фактів може призводити до таких негативних наслідків, як:

– дискримінація громадян України, які проживають на територіях, на яких доступ до адміністративних послуг є значно ускладненим, особливо в умовах проведення воєнних (бойових) дій;

- утруднення процесу реінтеграції зазначених територій та їх мешканців;
- підвищення кількості осіб без громадянства;
- відсутності доступу до соціальних та освітніх послуг;
- порушення права на спадкування тощо [2].

В юридичній літературі зазначається, що можливість здійснення права на звернення до суду залежить від наявності або відсутності певних передумов і загалом розглядається як коло встановлених законом обов'язкових обставин. Власне з наявністю або відсутністю таких обставин у особи виникає право на подання до суду відповідної заяви. Водночас передумови права на звернення до суду мають існувати не лише на момент подання заяви до суду, а й упродовж розгляду справи. Зауважимо, що зникнення будь-якої з передумов, на основі якої виникло право на подання до суду заяви, під час розгляду справи є перешкодою для продовження її розгляду [78, с. 64; 44; 61].

До особливих передумов звернення до суду із заявою про відкриття окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи, які є індивідуальними для кожної конкретної справи, та обумовлюються особливостями правового регулювання відповідних матеріальних правовідносин віднесено:

1) у справах про встановлення факту народження особи в певний час (п. 7 ч. 1 ст. 256 ЦПК України) – неможливість реєстрації органом ДРАЦСу факту народження, що може бути зумовлена різними обставинами, у тому числі, і обставинами суспільно-політичного життя країни.

Як приклад, у справі за заявою ОСОБА_1, заінтересована особа Відділ державної реєстрації актів цивільного стану Житомирського міського управління юстиції, про встановлення факту народження дитини, яка була розглянута Богунським районним судом м. Житомира, неможливість реєстрації органом ДРАЦСу факту народження була обумовлена народженням дитини та тимчасово окупованій території [134].

Вочевидь, що відразу після народження дитина повинна бути зареєстрована та отримати ім'я, а також мати право на набуття громадянства. Народження фізичної особи та її походження, усиновлення, позбавлення та поновлення батьківських прав, шлюб, розірвання шлюбу, зміна імені, смерть підлягають обов'язковому внесенню до Державного реєстру актів цивільного стану громадян в органах юстиції в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [94]. Так, запис в Реєстрі здійснюється шляхом внесення до нього:

1) у разі реєстрації народження дитини з одночасним визначенням її походження відомостей:

про дитину – прізвище, ім'я та по батькові, стать, дата і місце народження, кількість новонароджених дітей, живонароджена чи мертвнонароджена дитина, яка за рахунком дитина народилася у матері, включаючи новонароджену (враховуючи померлих і не враховуючи мертвнонароджених), найменування документа, що підтверджує факт народження дитини;

про батьків – прізвище, ім'я та по батькові, дата народження, громадянство, місце проживання батька, матері; підстава запису відомостей про батька; прізвище, ім'я та по батькові, адреса особи, що звернулася за реєстрацією народження дитини, серія і номер, яким органом видано паспорт або паспортний документ, дата його видачі;

про видачу свідоцтва – серія і номер свідоцтва про народження; дата і номер актового запису в книзі реєстрації народжень; найменування органу реєстрації актів цивільного стану, що здійснив реєстрацію народження дитини; прізвище, ім'я та по батькові особи, що здійснила реєстрацію, та її посада, дата і номер внесення відомостей до Реєстру [94].

2) у разі реєстрації смерті особи відомостей:

прізвище, ім'я та по батькові, стать, громадянство, дата смерті, у якому віці померла особа, місце смерті та її причина, дата і місце народження (для дітей віком до одного року – кількість місяців і днів), місце проживання, документ, що підтверджує факт смерті; прізвище, ім'я та по батькові особи,

що звернулася за реєстрацією смерті, серія і номер, яким органом видано паспорт або паспортний документ, дата його видачі; серія і номер свідоцтва про смерть; дата і номер актового запису в книзі реєстрації смертей; найменування органу реєстрації актів цивільного стану, що здійснив реєстрацію смерті; прізвище, ім'я та по батькові особи, що здійснила реєстрацію, та її посада, дата і номер внесення відомостей до Реєстру [94].

Відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» підставою для проведення державної реєстрації народження дитини є визначені центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, документи, що підтверджують факт народження [120].

Для реєстрації особи та виконання зобов'язання державного органу реєстрації актів цивільного стану зареєструвати особу з відповідним записом до книги реєстрації актів цивільного стану та видачею свідоцтва необхідно встановити юридичний факт народження особи (наприклад, у випадку, якщо особа народилася поза закладом медичної допомоги), звернувшись до суду з відповідною заявою [24]. Заяву про реєстрацію народження дитини батьки зобов'язані подати невідкладно, але не пізніше одного місяця від дня народження дитини. Одночасно з заявою про реєстрацію народження подаються паспорти або паспортні документи, що посвідчують особи батьків (одного з них).

Якщо факт народження встановлюється у загальному порядку, визначеному законом для встановлення фактів, що мають юридичне значення, то такі справи підсудні суду за зареєстрованим місцем проживання (перебування) заявника. Коло заявників при цьому обмежується, а невідкладний розгляд справи не передбачається, судові рішення по справі виконуються після набрання ним законної сили.

Отже, питання реєстрації народження дитини регулюються Цивільним [173] і Сімейним [144] кодексами України, Законом України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» [120], Правилами державної реєстрації

актів цивільного стану в Україні, затвердженими наказом Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 р. № 52/5 [127].

Окрім того, ЦПК України [182] передбачено особливий порядок встановлення факту народження особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, зокрема це:

- підсудність (заява подається до будь-якого місцевого суду України, незалежно від місця проживання/перебування заявника в обох випадках);
- невідкладний розгляд;
- розширене коло заявників, які можуть звернутися до суду.

Так, заява про встановлення факту народження особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, може бути подана батьками або одним з них, їхніми представниками, членами сім'ї, опікуном, піклувальником, особою, яка утримує та виховує дитину, або іншими законними представниками дитини до будь-якого місцевого суду України, що здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання (перебування) заявника. Членами сім'ї в даному випадку, відповідно до чинного законодавства, є особи, які проживають разом (проте є виняток у вигляді можливого роздільного проживання подружжя через поважні причини і дитини з батьками), які пов'язані між собою спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, а також і особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі.

Цивільним процесуальним законодавством встановлено виключний перелік інформації, яку необхідно надати у заяві, а саме:

- встановити факт та мету його встановлення заявником;
- проблемні аспекти неможливості отримання відповідних документів, які могли б підтвердити даний факт;

– надати докази, що підтверджують наявність даного факту (які відповідним чином додаються до заяви у вигляді оригіналу або копії, що засвідчена відповідно до чинного законодавства) [182].

У разі якщо подання заяви до суду виявляється фізично ускладненою процедурою, відповідне звернення можна подати в електронному вигляді через Державну систему електронної ідентифікації «Електронний суд» через відповідне посилання. Даний формат заяви обов'язково повинен скріплюватись електронним підписом заявника.

Заява про встановлення факту смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, може бути подана членами сім'ї померлого, їхніми представниками або іншими заінтересованими особами (якщо встановлення факту смерті особи впливає на їхні права, обов'язки чи законні інтереси) до будь-якого місцевого суду України, що здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання (перебування) заявника (ч. 1 ст. 317 ЦПК України).

Відтак, ЦПК України надає право заявникам на звернення до суду незалежно від місця своєї реєстрації або фактичного проживання.

Справи про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, розглядаються невідкладно з дня надходження відповідної заяви до суду (ч. 2 ст. 317 ЦПК України) [182].

Отже, підводячи проміжні підсумки, зазначимо, що для встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованих територіях громадянам потрібно подати заяву (в порядку окремого провадження) про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території, яка має відповідати вимогам ЦПК України та містити відомості про:

– факт, який заявник просить встановити (народження чи смерть) та мету його встановлення;

- причини неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують цей факт;
- докази, що підтверджують факт;
- докази, що підтверджують обставини, викладені заявником.

Варто зазначити, що документи, що підтверджують факт народження або смерті особи, видані окупаційними органами та/або особами, є дійсними і додаються до заяви про державну реєстрацію відповідного акта цивільного стану за межами тимчасово окупованої території України.

У міжнародній практиці принцип визнання деяких документів, виданих окупаційною владою, називається «намібійськими винятками» та вперше був визначений Міжнародним судом ООН у консультативному висновку «Юридичні наслідки для держав щодо триваючої присутності Південної Африки у Намібії» від 21 червня 1971 р. [204].

Суд зазначив, що видані окупаційною владою документи можуть визнаватись у тому випадку, якщо їхнє невизнання спричиняє серйозні порушення або обмеження основоположних прав людини. Частіше за все, цей принцип використовується для визнання актів реєстрації народжень, смертей і шлюбів [50; 73].

Варто додати, що за аналогією «намібійські винятки» широко використовуються в практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). У цьому контексті показовими для України є справи «Кіпр проти Туреччини» (*Cyprus v. Turkey*, заява № 25781/94) [200], «Ілашку та інші проти Молдови та Росії» (*Case of Ilascu and Others v. Moldova and Russia*, заява № 48787/99) [201] та «Мозер проти Республіки Молдова та Росії» (*Mozer v. the Republic of Moldova and Russia*, заява № 11138/10) [202].

Наприклад, у справі ЄСПЛ «Ілашку та інші проти Молдови та Росії» (*Case of Ilascu and Others v. Moldova and Russia*, заява № 48787/99) зазначається, що коли розглядається питання визначення позитивних зобов'язань держав, необхідно звернути увагу на справедливий баланс між загальнодоступними інтересами та інтересами індивідів. Крім того, Суд

вважає, що в разі нездатності держави забезпечити функціонування своєї влади на частині своєї території в умовах фактичної ситуації (наприклад, сепаратистський режим, військова окупація), вона не перестає нести відповідальність і здійснювати юрисдикцію. Тобто, держава повинна всіма доступними дипломатичними і правовими методами, включаючи залучення іноземних держав і міжнародних організацій, продовжувати гарантувати права і свободи, передбачені Конвенцією (пункти 332–334 рішення) [201].

Далі, ЄСПЛ зазначає, що першочерговим завданням має завжди бути ефективний захист прав, передбачених Конвенцією, на всій території всіх Договірних Сторін, навіть якщо частина цієї території перебуває під ефективним контролем іншої Договірної Сторони (п. 142 Рішення [204]).

З огляду на викладене можемо зробити наступні висновки:

– згідно з практикою ЄСПЛ і Міжнародного Суду ООН, основним завданням як для країни, частина територій якої знаходиться під ефективним контролем іншої країни, так і для держави-окупанта, є забезпечення реалізації основних прав осіб, які проживають на окупованих територіях [27, с. 28–33];

– навіть виходячи із зобов'язання держав не визнавати легітимність окупаційної влади, деякі документи та акти, видані такою владою, повинні братись до уваги задля реалізації основоположних прав людини, водночас така практика не може розцінюватись як визнання окупаційної влади [2].

Загалом реєстрація актів цивільного стану, зокрема в контексті смертей і народжень, в Україні здійснюється в адміністративному порядку відповідно до ст. 49 ЦК України, проте такий порядок реєстрації народження/смерті не доступний для мешканців тимчасово окупованих територій. Своєю чергою, у чинному законодавстві можна знайти приклади застосування «намібійських винятків», які б могли дозволити здійснити реєстрацію народження/смерті в адміністративному порядку в разі наявності чіткої процедури. Так, відповідно до ч. 3 ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [121] будь-який акт (рішення, документ), виданий органами та/або особами,

передбаченими частиною другою цієї статті, є недійсним і не створює правових наслідків, крім документів, що підтверджують факт народження, смерті, реєстрації (розірвання) шлюбу особи на тимчасово окупованій території, які додаються до заяви про державну реєстрацію відповідного акта цивільного стану.

Щодо подання до суду заяви про встановлення факту народження або смерті особи, то ст. 317 ЦПК України передбачено, що заява може подаватися до будь-якого місцевого суду України, що здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання (перебування) заявника, коло яких значно розширено. Відтак, територією, на яку поширюється дія ст. 317 ЦПК України, є фактично вся держава. Варто вказати, що заява про встановлення факту смерті особи, передбачена цією статтею ЦПК України, має спеціальний характер, тобто її метою є забезпечення й швидке та спрощене судове встановлення юридичного факту смерті особи в умовах, коли звичайний порядок реєстрації неможливий через введення воєнного чи надзвичайного стану та (або) тимчасову окупацію території. Для розгляду такої заяви необхідна сукупність доказів, що достовірно підтверджують факт смерті особи за конкретних обставин, навіть якщо відсутні офіційні документи, тобто акцент робиться на фактичних обставинах і доказах, що підтверджують смерть особи, навіть якщо її місцезнаходження та обставини смерті виявлені лише частково. Отже, мова йде про наявність достатніх і належних доказів, які підтверджують факт смерті особи, як то показання свідків, акти чи документи, що можуть бути витребувані судом, тощо.

Важливо, що такі справи мають розглядатися невідкладно з дня надходження відповідної заяви до суду, а ухвалене судом рішення підлягає негайному виконанню і не зупиняється внаслідок його оскарження.

Поділяємо слухну думку науковців [1, с. 113–116; 4, с. 8–16; 36; 54, с. 167–185; 156, с. 51;], що такі законодавчі зміни щодо регламентації судової процедури встановлення юридичних фактів на відповідній території спрямовані на усунення незручностей для осіб, які проживають на тимчасово

окупованій території України, пов'язаних із необхідністю потрапити на підконтрольну територію держави, оскільки свідоцтво про народження або про смерть особа, яка проживає на тимчасово окупованій території України, визначеній Верховною Радою України, може отримати лише від легітимних органів влади.

Цивільні справи про встановлення факту народження або смерті особи суд розглядає за участю заявника і заінтересованих осіб.

Заявником є особа, в інтересах якої відкрито провадження у справі, з метою встановлення обставин, необхідних для підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав. Коло заявників, як правило, визначається нормами цивільного процесуального права, які регулюють порядок розгляду тієї чи іншої справи окремого провадження (ст. ст. 296, 301, 304, 320, 329 ЦПК України).

Особливістю провадження у справах про встановлення факту народження особи на території, на якій введено воєнний стан або на тимчасово окупованій території, до яких законодавцем віднесено є обмежене коло заявників батьків дитини або одного з них, їхніх представників, членів сім'ї, опікунів, піклувальників, осіб, які утримують або виховують дитину (ч. 1 ст. 317 ЦПК України). Крім того, таку заяву може бути подано до будь-якого місцевого суду України, який здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання (перебування) заявника. Заява про встановлення такого факту народження розглядається невідкладно з дня надходження [154, с. 85].

Іншими заінтересованими особами є будь-які особи, на права, свободи чи інтереси яких може вплинути ухвалене в справі окремого провадження судове рішення. Залежно від мети встановлення факту у відповідній категорії справ заінтересованими особами можуть бути: органи соціального забезпечення; родичі заявника; державні органи.

Варто додати, що у справах окремого провадження, зокрема у справах про встановлення факту народження або смерті особи, часто заявниками

самостійно чи заінтересованими особами зазначаються органи державної влади [15, с. 230–234].

В окремому провадженні підтверджувати наявність поважних причин, що унеможливають самостійне звернення осіб до суду для захисту своїх прав, свобод та інтересів, не є необхідним, коли заявником є орган державної влади або місцевого самоврядування, або фізична чи юридична особа, які діють в інтересах інших осіб, у разі коли вони прямо зазначені в якості можливих заявників у конкретній справі [70]. Об'єктом захисту у справах окремого провадження, в тому числі у справах про встановлення факту народження або смерті особи, є охоронюваний законом інтерес.

Заявники й залучені до участі у справі заінтересовані особи вправі відповідно подавати докази на підтвердження обґрунтованості чи необґрунтованості заяви про встановлення факту, що розглядається судом, брати участь у дослідженні обставин справи, оскаржувати рішення і ухвали, вчиняти інші процесуальні дії, передбачені ЦПК України [132].

Відтак, заяву про встановлення факту народження можуть подати батьки, родичі, їхні представники або інші законні представники дитини незалежно від місця проживання заявника [15, с. 230–234].

Рішення суду підлягає негайному виконанню, його оскарження не зупиняє виконання [182].

Отже, для отримання свідоцтва про народження дитини, яка народилася на тимчасово окупованій території України, батькам, родичам, їхнім представникам або іншим законним представникам дитини необхідно подати до будь-якого суду за межами таких територій незалежно від свого місця проживання:

- заяву про встановлення факту народження особи;
- належні докази.

Відповідно до п. 21 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір» [131] заявники звільняються від сплати судового збору.

У заяві про встановлення факту народження особи обов'язково вказується:

факт, який потрібно встановити та з якою метою;

причини неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують факт народження особи;

докази, що підтверджують факт народження особи, зокрема, це оригінали чи копії медичних документів (в тому числі складені на тимчасово окупованій території);

пояснення інших заінтересованих осіб, їхніх представників, свідчення свідків, речові докази, зокрема звуко- і відеозаписи, висновки експертів.

Така справа розглядається судом невідкладно з моменту надходження заяви, що гарантує оперативне вирішення питань, пов'язаних з правами осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, зокрема для набуття громадянства, отримання соціального забезпечення, оформлення спадкових прав, страхових виплат тощо, що є важливим елементом соціальної політики держави.

У разі задоволення заяви, суд невідкладно видає копію рішення заявнику, в якому зазначає дані про дату і місце народження дитини, її стать, відомості про батьків, або надсилає копію рішення до відділу ДРАЦС за місцем постановлення рішення (у разі відсутності заявника під час проголошення рішення) [16, с. 43–49].

Суд повертає заяву – у разі неналежного її оформлення або відсутності вказаних у заяві документів.

Суд відмовляє у задоволенні заяви – у разі недостатності доказів.

Для отримання свідоцтва про народження заявник подає до будь-якого відділу державної реєстрації актів цивільного стану копію рішення суду про встановлення відповідного факту та свій паспорт громадянина України [192].

У разі відсутності медичного висновку щодо причини смерті чи відсутності медичної довідки, в якій констатовано факт смерті особи та неможливості надання даних документів до відділу державної реєстрації актів

цивільного стану для проведення державної реєстрації смерті, справа про встановлення юридичного факту смерті особи відповідно до ст. 317 ЦПК України вирішується в судовому порядку.

Відповідна заява подається до суду родичами померлої особи або їх законними представниками, або іншими заінтересованими особами (якщо встановлення факту смерті особи впливає на їхні права, обов'язки чи законні інтереси) до будь-якого місцевого суду України незалежно від місця проживання (перебування) заявника, в якій згідно зі ст. 318 ЦПК України повинно зазначатися:

- який факт заявник просить встановити та з якою метою;
- причини неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують цей факт;
- докази, що підтверджують факт;
- докази, що підтверджують викладені заявником обставини (наприклад, письмові свідчення очевидців, фототаблицю з місця поховання, медичні документи про смерть тощо).

До заяви додається довідка про неможливість відновлення втрачених документів (наприклад, письмова відмова органів державної реєстрації актів цивільного стану).

Заява особи про встановлення факту, що має юридичне значення, у тому числі у справах про встановлення факту народження або смерті особи, подається до суду за місцем її проживання. Однак заява про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України, визначеній Верховною Радою України, може бути подана родичами померлої особи або їх представниками до суду за межами такої території.

Для отримання свідоцтва про смерть особи родичам померлого або їх представникам необхідно подати до суду за місцем проживання чи перебування заявника за межами тимчасово окупованих територій:

- заяву про встановлення факту смерті;
- докази, що підтверджують факт смерті.

Така справа розглядається судом невідкладно з моменту надходження заяви. У разі задоволення заяви про встановлення факту смерті особи, суд невідкладно видає копію рішення заявнику або надсилає її до відділу ДРАЦС за місцем постановлення рішення (у разі відсутності заявника під час проголошення рішення).

Суд повертає заяву – у разі неналежного її оформлення або відсутності вказаних у заяві документів. Суд відмовляє у задоволенні заяви – у разі недостатності доказів [16, с. 43–49].

Для отримання свідоцтва про смерть особа подає до найближчого відділу державної реєстрації актів цивільного стану копію рішення суду про встановлення відповідного факту та свій паспорт громадянина України, яке підлягає реєстрації в органах державної реєстрації актів цивільного стану, проте не замінює документів, що видаються цими органами, а є лише підставою для їх одержання.

Заявники у справах про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України звільняються від сплати судового збору під час розгляду справ даної категорії на підставі п. 21 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір» [131].

Статтею 17 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» державна реєстрація смерті особи проводиться органом державної реєстрації актів цивільного стану на підставі:

- документа встановленої форми про смерть особи, виданого закладом охорони здоров'я або судово-медичною установою;
- рішення суду про встановлення факту смерті особи в певний час або про оголошення її померлою.

Згідно з Правилами державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затвердженими наказом Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 року № 52/5 [127], підставою для державної реєстрації смерті, зокрема є:

- лікарське свідоцтво про смерть (форма № 106/о);
- фельдшерська довідка про смерть (форма № 106-1/о);

- лікарське свідоцтво про перинатальну смерть (форма № 106-2/о);
- рішення суду про оголошення особи померлою;
- рішення суду про встановлення факту смерті особи в певний час;
- повідомлення державного архіву або органів Служби безпеки України у разі реєстрації смерті осіб, репресованих за рішенням несудових та судових органів;
- повідомлення установи виконання покарань або слідчого ізолятора, надіслане разом з лікарським свідоцтвом про смерть (п. 1 гл. 5 розділу III Правил).

Ці документи додаються до другого примірника актового запису про смерть особи.

Наказом Міністерства юстиції № 506/5 від 15 лютого 2022 р. [125] п. 3 розділу II Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні доповнено новими абзацами п'ятим та восьмим, а саме: якщо підставою для державної реєстрації актів цивільного стану є рішення суду або якщо певне рішення суду є необхідним для державної реєстрації інших актів цивільного стану, державна реєстрація актів цивільного стану за зверненням заявника проводиться виключно на підставі примірника рішення суду в електронній формі, отриманого у результаті інформаційної взаємодії між Єдиним державним реєстром судових рішень та Державним реєстром актів цивільного стану громадян, що здійснюється інформаційно-комунікаційними засобами в електронній формі у порядку, встановленому Державною судовою адміністрацією України спільно з Міністерством юстиції України.

У випадках, передбачених цими Правилами, рішення суду, отримане в результаті інформаційної взаємодії між Єдиним державним реєстром судових рішень та Державним реєстром актів цивільного стану громадян, роздруковується та додається до відповідної заяви [82].

Законом України від 21 квітня 2022 р. № 2217-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України» [117] внесено, зокрема, зміни до ч. 3 ст. 9

Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [121], відповідно до якої будь-який акт (рішення, документ), виданий органами та/або особами, передбаченими ч. 2 цієї статті, є недійсним і не створює правових наслідків, крім документів, що підтверджують факт народження, смерті, реєстрації (розірвання) шлюбу особи на тимчасово окупованій території, які додаються до заяви про державну реєстрацію відповідного акта цивільного стану.

Отже, справа про встановлення факту смерті особи вирішується в судовому порядку за відсутності медичного висновку щодо причини смерті чи медичної довідки, в якій констатується факт смерті, та неможливості надання цих документів до відділу державної реєстрації актів цивільного стану для проведення державної реєстрації смерті (п. 8 ч. 1 ст. 315 ЦПК України) [182].

Заява про встановлення факту смерті особи подається лише родичами померлого або їхніми представниками. Варто зауважити, що законодавством не врегульовано питання, хто ж може бути заявником за відсутності родичів або законних представників таких осіб. Необхідною умовою для отримання права на звернення до суду із відповідною заявою є те, що встановлення факту смерті особи має значення для реалізації майнових та особистих немайнових прав заявника.

Обмеження права на звернення із заявою про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України лише колом родичів померлого або їхніми представниками встановлені з метою недопущення внесення до Державного реєстру актів цивільного стану громадян недостовірних відомостей за зверненнями сторонніх осіб. Тому у разі відсутності родинних зв'язків з померлою особою, заявник, для набуття права звернутися із відповідною заявою, повинен підтвердити у визначеному законом порядку факт проживання з померлою особою однією сім'єю, зокрема шляхом встановлення цього факту у судовому порядку [107].

Зміст заяви передбачає наявність доказів, що підтверджують факт та обставин (доказами слугують оригінали чи копії медичних довідок, лікарського свідоцтва про смерть, довідки про причину смерті (оригінал), свідоцтва про захоронення, квитанції, договори із відповідними ритуальними підприємствами, які надавали послуги з організації поховання; пояснення свідків, можливі речові докази (фото- і відеозапис) тощо).

За відсутності будь-яких доказів та свідків, які могли б підтвердити факт смерті особи, суд може допитати в якості свідка самого заявника у справі, якщо йому відомі особисто факти, які мають значення для справи і він не заперечує проти допиту, оскільки тоді показання заявника, як свідка можуть бути виключними та вирішальними для підтвердження факту смерті особи [30].

Розгляд судових справ про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України повинен відбуватися за загальними правилами здійснення цивільного судочинства з урахуванням окремих винятків, їй притаманних, а отже, кожна сторона повинна довести ті обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог [30].

Заявників у справах за заявами про встановлення фактів, що мають юридичне значення, поданих у зв'язку із збройною агресією, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру, що призвели до вимушеного переселення з тимчасово окупованих територій України, загибелі, поранення, перебування в полоні, незаконного позбавлення волі або викрадення, а також порушення права власності на рухоме та/або нерухоме майно звільнено від сплати судового збору [128].

Для встановлення фактів народження або смерті особи вимога місцевих судів про необхідність отримання громадянами письмової відмови в органах державної реєстрації актів цивільного стану не має законних підстав.

Отже, заявник може не звертатися до органів державної реєстрації актів цивільного стану для отримання відмови у проведенні реєстрації народження, а відразу подавати заяву безпосередньо до суду для встановлення відповідних фактів.

Варто зазначити, що попри наявність спрощеної процедури встановлення в судовому порядку фактів народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою Верховною Радою України, строки розгляду таких справ різняться і можуть бути тривалими.

Міністерство юстиції України чітко роз'яснює особливості провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на ТОТ [84].

Так, у заяві повинно бути зазначено:

- який факт заявник просить встановити та з якою метою;
- причини неможливості одержання документів, що посвідчують цей факт;
- докази, що підтверджують факт.

До заяви про встановлення факту народження потрібно додати:

- копії документів, що підтверджують народження дитини (медичне свідоцтво про народження, інші медичні довідки);
- копії паспортів та ідентифікаційних кодів батьків / одного з батьків;
- копію свідоцтва про шлюб (за наявності);
- інші докази факту народження дитини (за наявності).

До заяви про встановлення факту смерті особи потрібно додати:

- докази, що підтверджують викладені заявником обставини (наприклад, письмові свідчення очевидців, фото з місця поховання, медичні документи про смерть тощо);
- копію документа, що посвідчує особу, та реєстраційний номер облікової картки платника податків.

Справи про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України, визначеній Верховною Радою

України, розглядаються невідкладно з моменту надходження відповідної заяви до суду.

Законодавцем окреслено особливості встановлення факту народження особи під час воєнного стану. Так, підтвердження факту народження дитини поза закладом охорони здоров'я на період дії воєнного стану на території України здійснюється надавачами медичної допомоги: лікар (який має лікарську спеціальність «Акушерство і гінекологія», «Неонатологія», «Педіатрія», «Терапія», «Загальна практика – сімейна медицина») заповнює медичне свідоцтво про народження (форма № 103/о) після огляду породіллі та дитини. Документ лікар може видати за умови наявності у первинно-обліковій медичній документації жінки (зокрема в електронній системі охорони здоров'я) відомостей, що підтверджують факт її вагітності.

У випадку відсутності форми № 103/о медпрацівнику дозволено виписати довідку довільної форми у двох екземплярах. Один із них передається матері, інший – на зберігання до медзакладу.

Ця довідка в період воєнного стану вважається документом, що підтверджує факт народження дитини та прирівнюється до заповненого Медичного свідоцтва про народження (форма № 103/0), за допомогою якого можна отримати свідоцтво про народження, видане відділами державної реєстрації актів цивільного стану [191].

Міністерством охорони здоров'я України затверджено наказ № 407 від 04 березня 2022 р. «Про забезпечення реєстрації новонародженої дитини в умовах воєнного стану» [122], відповідно до якого в умовах воєнного стану медичне свідоцтво про народження за формою № 103/0 у кожному випадку народження живої дитини видають медичні працівники. Це працівники закладів охорони здоров'я та фізичні особи-підприємці, які отримали ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики, надавали допомогу при пологах, проводили перший огляд новонародженого, перший медичний огляд породіллі після пологів, зокрема поза закладом охорони здоров'я, без можливості подальшого транспортування породіллі

та новонародженого до відповідного надавача медичної допомоги або за умови її відмови від такого транспортування в обставинах підвищеної загрози життю та здоров'ю.

Своєю чергою, будь-який акт (рішення, документ), виданий органами та/або особами, передбаченими ч. 2 ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [121] вважається недійсним і, таким чином, не створює правових наслідків, окрім документів, що підтверджують факт народження, смерті, реєстрації (розірвання) шлюбу особи на тимчасово окупованій території, які додаються до заяви про державну реєстрацію відповідного акта цивільного стану.

З огляду на те, що відповідні зміни не були внесені до Порядку підтвердження факту народження дитини поза закладом охорони здоров'я, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 09 січня 2013 р. № 9 [126], Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 [97], та Наказу Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 р. № 52/5 «Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні» [127], в разі наявності документів, що не визнаються Україною, або у разі надання відмови у встановлення такого факту, встановлення факту народження дитини здійснюється у судовому порядку.

Суддями судової палати з розгляду цивільних справ Київського апеляційного суду звернуто увагу на те, що державна реєстрація смерті особи проводиться органом державної реєстрації актів цивільного стану на підставі:

- документа встановленої форми про смерть, виданого закладом охорони здоров'я або судово-медичною установою;
- рішення суду про встановлення факту смерті особи в певний час або про оголошення її померлою (ст. 17 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» [120]).

Такий документ подається не пізніше трьох днів з дня настання смерті або виявлення трупа, а в разі якщо неможливо одержати документ закладу охорони здоров'я або судово-медичної установи, – не пізніше п'яти днів. Державна реєстрація смерті особи за заявою, поданою у передбачені законодавством строки, та до закінчення одного року з дня настання смерті, проводиться за останнім місцем проживання померлого, за місцем настання смерті чи виявлення трупа або за місцем поховання. Державна реєстрація смерті проводиться за місцем проживання заявника у разі:

- якщо заява надійшла після закінчення одного року з дня настання смерті;

- встановлення у судовому порядку факту смерті;

- звернення для реєстрації смерті особи, оголошеної судом померлою.

Підставами для відмови у державній реєстрації актів цивільного стану є випадки, коли:

- державна реєстрація суперечить вимогам законодавства України;

- державна реєстрація повинна проводитися в іншому органі державної реєстрації актів цивільного стану;

- з проханням про державну реєстрацію звернулася недієздатна особа або особа, яка не має необхідних для цього повноважень (ст. 21 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» [120]).

На прохання особи, якій відмовлено у державній реєстрації актів цивільного стану у зв'язку з наявністю однієї із зазначених підстав, орган державної реєстрації актів цивільного стану повинен викласти причину такої відмови у письмовій формі.

Законодавцем також окреслено підстави для державної реєстрації смерті особи, зокрема, це може бути:

- лікарське свідоцтво про смерть (форма № 106/о), форма якого затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 08 серпня 2006 р. № 545 [119];

- фельдшерська довідка про смерть (форма № 106-1/о), форма якої затверджена цим же наказом МОЗ України;
- лікарське свідоцтво про перинатальну смерть;
- рішення суду про оголошення особи померлою;
- рішення суду про встановлення факту смерті особи в певний час;
- повідомлення державного архіву або органів Служби безпеки України у разі реєстрації смерті осіб, репресованих за рішенням несудових та судових органів;
- повідомлення установи виконання покарань або слідчого ізолятора, надіслане разом з лікарським свідоцтвом про смерть [127].

Для запровадження спрощеного порядку встановлення фактів народження або смерті особи в межах території, на якій діє воєнний чи надзвичайний стан, або тимчасово окупованої території, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи в умовах воєнного чи надзвичайного стану та на тимчасово окупованих територіях» від 1 липня 2022 р. № 2345-ІХ внесено зміни до ЦПК України, якими визначено особливості провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або тимчасово окупованій території (ст. 317 ЦПК України) [118].

Поділяємо слушну думку науковців [5; 8; 91, с. 128–131; 92, с. 53–57; 161, с. 147–150], що аргументованими причинами важливості прийняття цього Закону України, зокрема з урахуванням умов воєнного та надзвичайного стану, є: тимчасова окупація деяких територій, на яких не відбувається функціонування звичних механізмів реєстрації актів цивільного стану, зокрема народження або смерті особи; на територіях України, де відбуваються активні бойові дії, немає належного оформлення фактів смерті особи, тому родичі загиблих не можуть отримати відповідних документів для подальшої державної реєстрації факту смерті; якщо родичі будуть мати спрощену

процедуру встановлення фактів народження та смерті особи на території дії воєнного стану, вони будуть звертатися до відповідних органів для проведення державної реєстрації актів цивільного стану. Відтак, це позитивно вплине як на облік жертв нової фази війни росії проти України, так і на документування новонароджених дітей; важливо надати можливість сім'ям, які втратили годувальника під час воєнних дій, оформити документи про смерть особи в умовах, коли не може бути застосована звичайна процедура державної реєстрації фактів смерті; наявність спрощеної процедури встановлення фактів народження та смерті осіб в умовах і на територіях дії воєнного стану позитивно впливатиме на кількість й зміст отриманих відомостей щодо порушень прав громадян та ймовірних злочинів унаслідок російської агресії [86, с. 336–337; 47, с. 500–501].

Таким чином, заява, що подається в порядку окремого провадження, зокрема щодо встановлення факту народження або смерті особи, повинна відповідати як загальним правилам щодо змісту і форми позовної заяви, встановленим ст. 175 ЦПК України, так і вимогам щодо її змісту, передбаченим для тієї чи іншої справи окремого провадження (ст. ст. 297, 302, 303, 306, 311, 318, 321, 330, 335, 340, 344, 348 ЦПК України).

Якщо в заяві не зазначено, який конкретно факт просить встановити заявник, з яких причин неможливо одержати або відновити документ, що посвідчує даний факт, якими доказами цей факт підтверджується або до заяви не приєднано довідки про неможливість одержання чи відновлення необхідних документів, тобто заяву подано без додержання вимог, викладених у ст. ст. 175, 177 ЦПК України, постановляє ухвалу не пізніше наступного дня, в якій зазначаються підстави залишення заяви без руху, про що повідомляє заявника і надає йому строк для усунення недоліків, який не може перевищувати п'яти днів з дня вручення позивачу ухвали. У разі невиконання цих вказівок заява вважається неподаною і повертається заявникові, про що суддя постановляє мотивовану ухвалу.

Тобто, з метою встановлення факту, що має юридичне значення, зокрема і факту народження або смерті особи, фізична особа за місцем свого проживання має подати до суду заяву, в якій вказує інформацію про те, який факт необхідно встановити, з якою метою, причини неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують цей факт і підтверджуючі цей факт докази.

Варто зазначити, що якщо заявник не підтвердить, що він (вона) є родичем або членом сім'ї особи, факт смерті якої просить встановити, то заявник не має права на звернення до суду з відповідною заявою. Обмеження права на звернення із заявою про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України лише колом родичів померлого або їхніми представниками встановлені з метою недопущення внесення до Державного реєстру актів цивільного стану громадян недостовірних відомостей за зверненням сторонніх осіб. Тому у разі відсутності родинних зв'язків з померлою особою, заявник для набуття права звернутися з відповідною заявою повинен підтвердити у визначеному законом порядку факт проживання з померлою особою однією сім'єю, зокрема шляхом встановлення в судовому порядку цього факту [25, с. 107].

Підсудність справ за заявою громадянина України, який проживає за її межами, про встановлення факту, що має юридичне значення, у тому числі й факту народження або смерті особи, визначається за його клопотанням ухвалою судді Верховного Суду (ст. 316 ЦПК України).

Таким чином, заявник повинен довести, що неможливо отримати відповідні документи у передбаченому адміністративному порядку, що і буде основною підставою для звернення до суду.

Суддя, своєю чергою, відмовляє у прийнятті заяви, якщо подана до суду вимога не підлягає захисту в судовому порядку. Варто звернути увагу на широке трактування права на судовий захист і незастосування підстав відмови в порушенні провадження у справі, тобто можливість ініціації судочинства у всіх осіб, які звертаються до суду задля оптимального співвідношення між

інтересами учасників процесу і інтересами правосуддя, спрямованими на зменшення витрат часу, пов'язаного з розглядом справ, результат котрих відомий заздалегідь [153, с. 21].

Як приклад наведемо позицію Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 31 січня 2024 року у справі № 643/1873/2 [100] щодо визнання безпідставними посилання судів на те, що факт народження сина заявниці не потребує додаткового підтвердження, оскільки мав місце на території іншої держави, у зв'язку з чим неможливо встановити такий факт повторно рішенням суду в Україні.

У справі склалася така правова ситуація, за якої батьки дитини – громадяни України позбавлені юридичної можливості засвідчити в Україні факт народження дитини в позасудовий спосіб внаслідок обставин, що не залежали від них – окупації міста їх проживання (м. Вовчанська) та вимушених пологів у м. Білгороді рф, де видано свідоцтво про народження дитини російського зразка, що не визнається дійсним в Україні з наведених вище підстав. Особисті немайнові та майнові права малолітнього ОСОБА_4 перебувають у стані правової невизначеності, фактично дитина не має громадянства та позбавлена прав, які з цим пов'язані, а, отже, потребує гарантованого Конституцією України та міжнародними договорами державного захисту.

Подібна за змістом до спірної ситуація стосується встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України.

Суди у цій справі не розглянули можливість застосування аналогії закону, формально відмовили у відкритті провадження у справі з порушенням прав малолітньої дитини на доступ до правосуддя, оскільки встановлення факту народження дитини має істотне значення для реалізації прав людини та громадянина України [100].

Окремо варто вказати, що відповідно до абз. 2 ч. 1 ст. 317 ЦПК України, заяву про встановлення факту смерті особи на території, на якій введено

воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, можуть подати члени сім'ї померлого, їхні представники або інші заінтересовані особи (якщо встановлення факту смерті особи впливає на їхні права, обов'язки чи законні інтереси).

Члени сім'ї померлого, їхні представники або інші заінтересовані особи для встановлення факту смерті особи, яка померла на тимчасово окупованій території України, мають звернутися до будь-якого місцевого суду України, що здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання (перебування) заявника.

Державна реєстрація факту смерті особи, встановленого у судовому порядку, проводиться за заявою осіб, що були заявниками при розгляді судом справи. У разі проведення державної реєстрації смерті на підставі рішення суду про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України, надісланого судом, свідоцтво про смерть оформлюється та видається заявнику під час його звернення до органу державної реєстрації актів цивільного стану. Після державної реєстрації смерті особи відділ державної реєстрації актів цивільного стану видає витяг з Державного реєстру актів цивільного стану громадян про смерть для отримання допомоги на поховання.

Акцентуємо, що фізична особа може бути оголошена в судовому порядку померлою у разі встановлення обставин, на підставі яких суд робить вірогідне припущення про смерть такої особи.

Відповідна позиція викладена у Постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 26 лютого 2024 року у справі № 686/9938/23 [108].

Правові наслідки оголошення фізичної особи померлою прирівнюються до правових наслідків, які настають у разі смерті.

Особливістю цієї категорії справ є те, що висновок суду про оголошення громадянина померлим ґрунтується на юридичному припущенні смерті особи.

Відповідно до пункту 13 постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31 березня 1995 року «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» громадянин може бути оголошений в судовому порядку померлим у разі встановлення обставин, на підставі яких суд робить вірогідне припущення про смерть громадянина.

Верховний Суд зазначає, що суд оголошує фізичну особу померлою у судовому порядку у разі встановлення обставин, зазначених у частині другій статті 46 ЦК України, на підставі яких суд робить вірогідне припущення про смерть громадянина, коли немає доказів про факт його смерті. Оголошення судом громадянина померлим усуває невизначеність у правовідносинах за участю особи, яка тривалий час є відсутньою за місцем свого постійного проживання і місце перебування якої невідоме.

У справі, суди правильно виходили з того, що з урахуванням конкретних обставин справи, оголошення особи померлою можливе і після спливу шести місяців з дня настання відповідної події, в цьому випадку, загибелі ОСОБА_2 19 березня 2022 року внаслідок поранення під час оборони м. Маріуполя, що підтверджуються належними та допустимими доказами, зокрема актом про настання смерті від 04 квітня 2022 року № 364/БТГр/39, затвердженим командиром військової частини.

До 7 серпня 2022 року право подавати зави про встановлення факту смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, мали родичі померлого або їхні представники. З 7 серпня 2022 р. ч. 1 ст. 317 ЦПК України визначає інше коло осіб, які можуть подавати заяви про встановлення факту смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства. Ними є члени сім'ї померлого, їхні представники або інші заінтересовані особи (якщо встановлення факту смерті особи впливає на їхні права, обов'язки чи законні інтереси).

Таким чином, при вирішенні заяви про встановлення факту смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України крім надання оцінки доказам, які дають підстави для висновку про доведеність факту настання смерті особи в певний час, в певному місці та за певних обставин, суд має також дослідити та надати оцінку документам, які підтверджують право заявника ініціювати встановлення факту смерті.

Для надання відповіді на питання щодо того, хто є членами сім'ї померлого потрібно керуватись положеннями ст. 3 Сімейного кодексу України. Відповідно до ч. 2 ст. 3 СК України сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає.

Якщо особа, яка звернулася до суду на підставі частини першої ст. 317 ЦПК України, не є членом сім'ї померлого, вона має надати докази того, що встановлення факту смерті особи впливає на її права, обов'язки чи законні інтереси. З огляду на зміст цієї статті, недоведеність права на звернення із заявою про встановлення факту смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, є самостійною підставою для відмови у задоволенні заяви [157].

Аналіз матеріалів узагальнення дозволяє зробити висновок, що заяви про встановлення факту смерті особи в порядку ст. 317 ЦПК України заявлялися переважно одним із батьків померлого, одним із дітей, дружиною, чоловіком. На підтвердження права на звернення заявники надавали копії свідоцтв про народження або шлюб. До суду також зверталися особи, які мають право спадкування після померлого. На підтвердження права на звернення такі особи надавали копію заповіту. Про встановлення факту смерті

батька в інтересах неповнолітньої дитини звертався її піклувальник, надаючи копію рішення виконкому місцевої ради про встановлення піклування. Із матеріалів справ, наданих місцевими судами для проведення цього узагальнення, вбачається, що рішення про встановлення факту смерті особи відповідно до ст. 317 ЦПК України не завжди ухвалювалось із доведенням права на звернення заявника [157].

Так, *Дарницький районний суд м. Києва, розглянувши у відкритому судовому засіданні цивільну справу № 753/11569/22 (провадження № 2-о/753/441/22) [135] за заявою ОСОБА_1, заінтересована особа – Дарницький відділ державної реєстрації актів цивільного стану Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Київ), про встановлення факту смерті, встановив, що ОСОБА_1 звернувся до Дарницького районного суду м. Києва з заявою про встановлення факту смерті ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_1, яка померла ІНФОРМАЦІЯ_2 в м. Кремінна, Луганської області.*

Заява мотивована тим, що ІНФОРМАЦІЯ_2 в м. Кремінна, Луганської обл. померла теця заявника – ОСОБА_2. Факт її смерті підтверджується Витягом з єдиного реєстру досудових розслідувань № 12022052420000085 від 02 червня 2022 р. Проте, в м. Кремінна органи державної влади України тимчасово не здійснюють свої повноваження, а відтак заявник не може отримати свідоцтво про смерть державного зразка, що і стало підставою для звернення до суду. В судове засідання заявник не з'явився, однак надав заяву про здійснення розгляду справи за його відсутності.

Керуючись ст. ст. 258, 259, 263-265, 268, 272, 273, 293, 315, 317, 319, 354 ЦПК України, суд вирішив: Заяву ОСОБА_1, заінтересована особа – Дарницький відділ державної реєстрації актів цивільного стану Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Київ), про встановлення факту смерті – задовольнити.

Встановити факт смерті громадянки України ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_1, уродженки с. Донцовка, Ново-Псковського району,

Луганської області, ІНФОРМАЦІЯ_2 в м. Кремінна, Луганська області, Україна.

Подільський районний суд міста Києва, розглянувши у відкритому судовому засіданні за правилами окремого провадження цивільну справу за заявою ОСОБА_1, заінтересована особа: Подільський районний відділ державної реєстрації актів цивільного стану Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Київ) про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України, – встановив: Заявник ОСОБА_1 звернулася до районного суду із заявою, в якій просить встановити факт смерті її рідної сестри – ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_1, яка померла ІНФОРМАЦІЯ_2 в м. Макіївка Донецької області, що є тимчасово окупованою територією.

Заява мотивована тим, що зазначене місце смерті сестри є тимчасово окупованою територією України, а тому було отримано документи зразка, що використовується на тимчасово окупованій території. Внаслідок цих обставин отримання свідоцтва про смерть в органах ДРАЦС Міністерства юстиції України на теперішній час є неможливим, а єдиним шляхом для його отримання та захисту прав є звернення до суду за встановленням факту, що має юридичне значення. Просить встановити вказаний факт для отримання свідоцтва про смерть встановленого державного зразку.

Ухвалою від 18 травня 2023 р. було відкрито провадження у справі за вищевказаною заявою. До початку судового засідання заявник подала заяву про розгляду справи за її відсутності, в якій також просила задовольнити заяву в повному обсязі.

Представник заінтересованої особи – органу ДРАЦС в судове засідання не з'явився, про розгляд справи повідомлений у встановленому законом порядку, про причини неявки суд не повідомив.

З рішення суду про задоволення заяви ОСОБА_1 вбачається, що предметом дослідження були: довідка № 330-500427036 від 03 лютого 2022 р. [138] про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, ОСОБА_1 взята на

облік як внутрішньо переміщена особа, адреса фактичного проживання: АДРЕСА_1, що у Подільському районі м. Києва, копії свідоцтв про народження заявниці серії НОМЕР_1, виданого 18 січня 1967 р. Кіровським районним ЗАГС м. Макіївка Донецької обл., та померлої особи, серії НОМЕР_2, виданого 03 жовтня 1973 р. Кіровським районним ДРАЦС м. Макіївка Донецької обл., копія свідоцтва про смерть ОСОБА_2 від 30 листопада 2021 р., виданого Червоногвардійським відділом ДРАЦС Макіївського міського управління юстиції Донецької області, ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_1, померла ІНФОРМАЦІЯ_2 у віці 48 років, місце смерті – м. Макіївка Донецької області, про що складено актовий запис № 1437, копія довідки про причину смерті ОСОБА_2 від 30 листопада 2021 р., виданої Макіївським відділенням бюро судово-медичної експертизи Донецької області.

Суд ухвалив рішення про задоволення заяви ОСОБА_1, надавши оцінку доказам про місце, час та обставини смерті ОСОБА_2, але не обґрунтував доведеність права заявниці на звернення із такою заявою.

Отже, як видається, до 7 липня 2022 року ст. 317 ЦПК України визначала особливості провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України. З 7 липня 2022 р. ця стаття визначає особливості провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України.

Воєнний стан в Україні введено Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 з 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 р. і продовжується дотепер. Згідно з ч. 1 ст. 317 ЦПК України заява про встановлення факту смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, може бути подана до будь-якого місцевого суду, що здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання (перебування) заявника.

Незважаючи на те, що зміст наведеної норми процесуального закону очевидно не надає суду права передавати за підсудністю до іншого суду заяву про встановлення факту смерті особи на території, на який введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, такі випадки мали місце [157].

Так, ухвалою від 26 липня 2022 року судді Подільського районного суду м. Києва за підсудністю до Голосіївського районного суду м. Києва була направлена заява ОСОБА_1, заінтересована особа: Подільський відділ ДРАЦС у м. Києві Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Київ), про встановлення факту смерті на тимчасово окупованій території своєї бабусі ОСОБА_2 (справа № 758/5855/22). За висновком суду в цьому випадку визначальним є місце проживання заявника, яке територіально належить до Голосіївського району м. Києва [112].

Таким чином, метою звернення із заявами фізичних осіб про встановлення факту смерті особи на територіях, на яких діє воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованих територіях України, було отримання свідоцтва про смерть у відділі ДРАЦС.

Саме через відмову органу ДРАЦС у видачі свідоцтва або усвідомлення заявником, що така відмова неминуха через недійсність документів, виданих на тимчасово окупованих територіях; або відсутність документів, які могли б слугувати підставою для видачі свідоцтва про смерть особи органом ДРАЦС це питання вимагає звернення до суду.

Зрозуміло, що фізична особа (з огляду на положення ч. 1 ст. 317 ЦПК України, член сім'ї померлого або його представник) рішення суду про встановлення факту смерті особи надає органу ДРАЦС для вчинення актового запису про смерть та видачі відповідного свідоцтва.

Із матеріалів цивільних справ, наданих місцевими судами м. Києва і Київської області для проведення узагальнення, вбачається, що у всіх справах цієї категорії заявники – фізичні особи заінтересованою особою визначали органи ДРАЦС [157].

Отже, право на подання заяви до суду про встановлення факту народження або смерті особи є важливим механізмом забезпечення правової визначеності у складних життєвих ситуаціях. Це право спрямоване на захист законних інтересів громадян, особливо в умовах, коли адміністративні процедури є недостатніми або неможливими. Варто звернути увагу, що у справах про встановлення факту смерті особи важливо враховувати і розмежовувати підстави звернення, оскільки заява про оголошення фізичної особи померлою (ч. 2 ст. 46 ЦК України) та заява про встановлення факту смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, є відмінними між собою та самостійними видами процесуальних звернень до суду, щодо яких процесуальним законом визначено різний порядок їх розгляду [7].

Чітко визначене коло осіб, які можуть скористатися цим правом, а також детально регламентована процедура подання заяви забезпечують ефективність такого інструменту правового захисту. Судове рішення у таких справах має вирішальне значення для відновлення або підтвердження порушених прав та свобод заявника.

Як вбачається з матеріалів справ і копій судових рішень, на підставі ст. 317 ЦПК України переважно до суду подавалися заяви про встановлення факту смерті особи на окупованій території внаслідок настання природної (фізіологічної) смерті. У своїх заявах заявники посилялися: на настання природної (фізіологічної) смерті родичів на тимчасово окупованій території України, а також на відмову (потенційну відмову) органів ДРАЦС України видати свідоцтво про смерть особи у зв'язку з недійсністю документів, виданих створеними на тимчасово окупованій території України органами. До заяви долучали документи на підтвердження споріднення з померлим; копію довідки про смерть медичного закладу або бюро судово-медичної експертизи; копію свідоцтва про смерть із зазначенням прізвища, імені та по батькові, місця народження померлої особи, а також місця його смерті. В окремих справах до заяви долучалися фотографії місця поховання

померлих, копії документів ритуальних служб, кладовищ, копії паспортів померлих тощо.

Місцеві суди вважали надані документи достатніми для встановлення права заявника ініціювати питання про встановлення факту смерті особи, а також вважали доведеним факт настання смерті особи в певний час, за певних обставин на тимчасово окупованій території України. У рішеннях суди наводили положення ст. 317 ЦПК України, Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 р. № 52/5, практику ЄСПЛ про намібійські принципи [157].

Своєю чергою, у випадках недостатності доказів для висновку про доведеність вимоги про встановлення факту смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом ДРАЦС смерті, суд має ухвалити рішення про відмову у задоволенні заяви. Відмовляючи у задоволенні заяви про встановлення факту смерті особи, суд може роз'яснити заявнику право звернення із заявою про оголошення особи померлою (ст. 46 ЦК України).

Прикладом відмови у задоволенні заяви про встановлення факту смерті особи та повторного звернення з такою ж заявою є справи за заявою ОСОБА_1, які перебували у провадженні Васильківського міськрайонного суду Київської області (справи №№ 362/1991/22 і 362/3257/22) [157].

Так, у червні 2022 р. ОСОБА_1 звернулася до суду із заявою про встановлення факту смерті її чоловіка ОСОБА_2 13 березня 2022 року у м. Маріуполі Донецької області. На підтвердження наведених у заяві обставин ОСОБА_1 надала колективний акт сусідів про смерть ОСОБА_2 та фотографію з місця його поховання. Рішенням Васильківського міськрайонного суду Київської області від 09 червня 2022 р. у задоволенні заяви ОСОБА_1 відмовлено. Суд у рішенні зазначив, що колективний акт сусідів і фотографія поховання не є допустимим, достовірним та достатнім

доказом смерті ОСОБА_2 в певний час та в певному місці, звернувши увагу на те, що акт сусідів не містить жодних відомостей про час і місце його складання, а також відсутні дані медичного закладу або працівника медичної установи про причину смерті.

ОСОБА_1 повторно звернулася до суду із заявою про встановлення факту смерті свого чоловіка ОСОБА_2, зазначивши, що її чоловік ОСОБА_2 помер 13 березня 2022 р. у м. Маріуполі Донецької області. Заявниця надала лікарську довідку про причину смерті ОСОБА_2 від 27 червня 2022 р., а також свідоцтво про смерть ОСОБА_2 від 04 серпня 2022 р., яке видане відділом ЗАЦС Маріупольського міського управління юстиції Міністерства юстиції «ДНР». Рішенням Васильківського міськрайонного суду Київської обл. 25 серпня 2022 р. заяву ОСОБА_1 було задоволено.

Окрім того, варто констатувати, що встановлення юридичних фактів в порядку окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи сприяє реалізації конституційних прав громадян, зокрема права кожної особи бути зареєстрованою, права на посвідчення статусу особи (народження, смерть) та на громадянство. Не маючи змоги скористатись адміністративним порядком реєстрації народження або смерті, особа втрачає можливість реалізувати низку своїх громадянських і цивільних прав, а саме права на спадкування, на соціальні виплати, на громадянство та інших.

Таким чином, в умовах сьогодення особливого значення набули питання судового розгляду справ про встановлення фактів народження або смерті осіб на тимчасово окупованій території України, оскільки у громадян України, які там проживають, та внутрішньо переміщених осіб виникають проблеми, пов'язані з державною реєстрацією актів цивільного стану, зокрема фактів народження і смерті, що відбулись на тимчасово окупованій території України.

Підводячи підсумки викладеному у підрозділі, доходимо таких висновків.

Право на судовий захист є одним із основоположних прав людини, закріплених у Конституції України та міжнародних правових актах. У ситуаціях, коли факт народження або смерті особи не може бути встановлений адміністративним шляхом, громадяни мають право звернутися до суду для відновлення юридичної визначеності.

У таких випадках заявник подає заяву про встановлення відповідного факту, яка розглядається в порядку окремого провадження. Це право має важливе значення для захисту особистих, майнових та соціальних інтересів.

Для звернення до суду із заявою про встановлення факту народження або смерті особи, за винятками, встановленими законом, необхідним є дотримання визначених законом загальних, спеціальних та особливих передумов. Відсутність однієї з передумов є підставою для відмови у відкритті провадження у справі, що перешкоджає повторному зверненню до суду з такою ж самою заявою. При цьому особливістю правової конструкції особливих передумов звернення до суду із заявою про встановлення факту народження або смерті особи є їх регламентація нормами матеріального (сімейного) законодавства.

Заява про встановлення факту народження або смерті особи може бути подана:

– особою, безпосередньо зацікавленою у встановленні факту. Це можуть бути люди, чії права, свободи або обов'язки залежать від підтвердження відповідного факту. Наприклад, особи, які хочуть підтвердити своє народження для отримання паспорта чи іншого документа; спадкоємці, які не можуть вступити у спадщину через відсутність свідоцтва про смерть спадкодавця.

– органами державної влади чи місцевого самоврядування. Наприклад, органи ДРАЦС можуть ініціювати встановлення такого факту, якщо відомості про народження або смерть особи відсутні у реєстрах, а відновлення запису неможливе без рішення суду.

– іншими заінтересованими особами, зокрема правонаступниками, представниками установ (банків, страхових компаній), які потребують встановлення факту для виконання своїх обов'язків чи здійсненні прав.

Підставою для подання заяви є наявність обставин, які унеможливають підтвердження факту народження або смерті особи адміністративним шляхом. До таких обставин належать:

– втрата документів, що підтверджують факт народження або смерті особи;

– відсутність запису в органах державної реєстрації актів цивільного стану;

– неможливість отримати документи через форс-мажорні обставини (наприклад, воєнні дії, природні катастрофи);

– помилки в документах, які не можуть бути виправлені іншим шляхом.

Для звернення до суду заявник має подати заяву, яка повинна відповідати встановленим вимогам процесуального законодавства. У заяві зазначаються:

– особисті дані заявника;

– обґрунтування правового інтересу у встановленні факту;

– конкретний факт, який необхідно встановити;

– докази, що підтверджують неможливість вирішення питання іншим шляхом.

Заява подається до суду за місцем проживання заявника або за місцем передбачуваного виникнення відповідного факту.

Заявник у справі має право:

– подавати докази, які підтверджують обставини справи;

– брати участь у судових засіданнях особисто або через представника;

– оскаржувати рішення суду, якщо воно не відповідає його правовим інтересам.

До обов'язків заявника віднесено:

– надання достовірної інформації;

- участь у процесі відповідно до вимог суду;
- виконання рішення суду, якщо воно передбачає подальші дії.

Відтак, судові рішення про встановлення факту народження або смерті особи має конститутивний характер, тобто воно створює юридичні наслідки для заявника та інших осіб. Наприклад, встановлення факту народження дає змогу отримати документи, необхідні для реалізації особистих прав (паспорт, свідоцтво про народження); встановлення факту смерті дозволяє спадкоємцям оформити спадщину або вирішити інші юридичні питання.

Рішення суду є підставою для внесення відповідних даних до реєстрів ДРАЦСу та інших державних баз.

З метою усунення правових колізій, забезпечення чіткості та однозначності правових норм, а також підвищення ефективності механізмів захисту прав громадян у сфері встановлення фактів, що мають юридичне значення, доцільним вбачається внесення змін до Цивільного кодексу України в частині уточнення норм, що регулюють встановлення фактів, що мають юридичне значення, зокрема фактів народження або смерті особи, задля усунення суперечностей та неоднозначностей у їх тлумаченні, а також до статей, що стосуються підтвердження фактів, що мають юридичне значення, з урахуванням сучасних соціальних реалій та потреб правозастосовної практики.

Так, доцільним вбачається:

внесення змін до статті 315 «Справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення» Глави 6. Розгляд судом справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення ЦПК України, а саме доповнити ст. 315 частиною такого змісту: «Суд встановлює факти народження або смерті особи у спрощеному порядку за наявності документів, виданих органами державної влади, медичними установами чи іншими уповноваженими суб'єктами, якщо такі документи не суперечать іншим офіційним даним. У разі відсутності таких документів або їх суперечливості суд враховує сукупність інших

доказів, включаючи свідчення, електронні реєстри та сучасні засоби фіксації даних, з урахуванням соціальних реалій».

доповнити статтю 319 «Зміст рішення суду про встановлення факту, що має юридичне значення» Глави 6. Розгляд судом справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення ЦПК України пунктом до частини 1: «Рішення суду про встановлення факту народження або смерті особи має містити чіткі відомості про дату, місце та обставини події, а також, за наявності, посилання на підтверджуючі документи чи інші докази. У разі встановлення таких фактів для осіб, які перебували в умовах надзвичайного стану, воєнного стану чи інших обставин, що унеможливають стандартну реєстрацію, суд може спиратися на непрямі докази, включаючи дані з тимчасових реєстрів або свідчення очевидців.».

На наше переконання, запропоновані зміни є важливим кроком до вдосконалення правового регулювання справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, зокрема фактів народження або смерті особи. Зокрема, доповнення ст. 319 пунктом, який вимагає чіткого зазначення дати, місця, обставин події та можливості використання непрямих доказів, таких як дані тимчасових реєстрів чи свідчення очевидців, сприяє конкретизації змісту судового рішення, підвищуючи його практичну застосовність в адміністративному та цивільно-правовому обороті. Таким чином, зміни усувають правові колізії, забезпечують однозначність тлумачення норм і підвищують ефективність захисту прав громадян, відповідаючи потребам правозастосовної практики та викликам сучасності.

2.2. Учасники справ про встановлення факту народження або смерті особи

Справи про встановлення факту народження або смерті особи є важливим юридичним механізмом забезпечення й відновлення прав

громадян у випадках відсутності або втрати офіційних документів. У житті трапляються ситуації, коли через певні обставини, наприклад, стихійне лихо, воєнний конфлікт, перебування в окупації чи неналежне оформлення документів, людина не може довести свій правовий статус або факт смерті близької особи. У таких випадках правосуддя відіграє ключову роль у відновленні соціальної справедливості та забезпеченні правового порядку.

Справи про встановлення факту народження або смерті особи як окремий вид проваджень у цивільному процесі спрямовані на підтвердження юридично значущих подій, якщо такі події не можуть бути документально підтверджені в установленому порядку. Такі справи нерідко виникають у ситуаціях, коли громадяни стикаються з правовими проблемами через відсутність офіційних записів у державних реєстрах, втрачені документи чи інші обставини.

Відсутність документів, що підтверджують народження або смерть особи, може обмежувати людину в реалізації основних прав: оформленні громадянства, спадщини, соціальних виплат або пенсій. Судове встановлення цих фактів дозволяє забезпечити доступ до прав і гарантій, передбачених законодавством.

Своєю чергою, своєчасне встановлення фактів народження або смерті особи сприяє зменшенню соціальної напруги та вирішенню юридичних питань, які мають значення не лише для особи, а й для суспільства загалом. Це особливо актуально в умовах кризових ситуацій.

Часто такі справи стосуються осіб, які перебувають у скрутному становищі: дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, бездомних, вимушених переселенців, постраждалих від воєнних дій чи катастроф. Судова процедура дозволяє відновити їхні права та забезпечити державний захист.

Встановлення фактів народження або смерті особи є основою для ведення державного реєстру актів цивільного стану, що є важливим для

демографічної статистики, планування соціальної політики та підтримки державного управління.

Таким чином, участь різних суб'єктів у таких справах, зокрема заявників, інших заінтересованих осіб, суду та інших органів, є необхідною для ефективного розгляду і вирішення цих питань. Вивчення їхньої ролі та правового регулювання допомагає краще зрозуміти процес і сприяти захисту прав людини в складних життєвих обставинах.

З огляду на це у цьому підрозділі нами зроблено спробу розглянути коло учасників справ про встановлення факту народження або смерті особи, їхні функції та правове регулювання участі у цивільному процесі, оскільки саме учасники справи відіграють вирішальну роль у формуванні правових позицій, дослідженні доказів та ухваленні рішень.

Насамперед, зазначимо, що ЦПК України, серед іншого, визначено коло осіб, які вправі звертатися до суду із заявою про встановлення відповідного факту; урегульовано питання територіальної юрисдикції (підсудності); закріплено положення щодо негайно виконання відповідних рішень.

Отже, процедура встановлення в судовому порядку факту народження особи є одним із засобів на шляху отримання людиною надважливого документа – свідоцтва про народження. Цей документ є необхідною передумовою для повного документування особи, що включає подальше отримання ІД картки або спеціального статусу. Лише належним чином документована особа може реалізувати свої соціальні й політичні права, укладати правочини та має змогу вести загальноприйнятій спосіб життя [23].

Як нами вже зазначалося у попередньому підрозділі, після народження дитина повинна бути відразу зареєстрована та мати ім'я, вона також має право на набуття громадянства. Заяву про реєстрацію народження дитини разом зі своїми паспортами або паспортними документами, що посвідчують особи батьків (одного з них), батьки зобов'язані подати невідкладно, але не пізніше одного місяця від дня народження дитини.

Очевидно, що в таких справах значна увага приділяється ідентифікації учасників справи, оскільки від їхнього правового статусу, прав та обов'язків залежить успішне вирішення справи.

Таким чином, у процесі встановлення факту народження або смерті особи беруть участь різні суб'єкти, кожен з яких виконує важливу роль у забезпеченні неупередженого, своєчасного та справедливого розгляду справи. Коло учасників визначено процесуальним законодавством, зокрема до них віднесено:

1. Заявників – фізичну особу, яка має законний інтерес у встановленні факту (родичі особи, факт народження або смерті якої потрібно встановити (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений); законні представники (опікуни чи піклувальники, особи, які перебувають під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі); особи, які потребують документів для оформлення прав чи обов'язків, тобто особи, чий права або обов'язки залежать від встановлення факту (наприклад, спадкоємці), за відсутності зацікавлених осіб – органи державної влади, зокрема органи опіки та піклування (якщо справа стосується неповнолітніх або недієздатних осіб). Отже, законними представниками є батьки (усиновлювачі), опікуни [89].

Подаючи до суду заяву з вимогою встановити факт народження або смерті особи, заявник ініціює судовий розгляд. Заявник надає суду необхідні документи або докази, пояснює причини відсутності актового запису в органах ДРАЦС і аргументує потребу у встановленні відповідного факту. У разі посилання на свідчення свідків заявник повинен переконатись, що вони зможуть з'явитися до суду у день подання заяви про встановлення відповідного факту. Важливо, щоб інтереси заявника безпосередньо стосувалися даної справи.

2. Інших заінтересованих осіб – фізичних чи юридичних осіб, які можуть бути заінтересовані у вирішенні справи, оскільки встановлення або невстановлення факту може вплинути на їхні права або обов'язки. Наприклад, це можуть бути інші родичі померлого (наприклад, у справах про спадщину) або особи, чий інтерес може бути зачеплений встановленням факту; державні органи, наприклад, органи державної реєстрації актів цивільного стану (ДРАЦС), якщо справа стосується виправлення або внесення даних до їхніх реєстрів; органи соціального захисту чи пенсійного фонду, якщо факт впливає на надання соціальних послуг або виплат.

Інші заінтересовані особи, своєю чергою, можуть надавати свої пояснення, подавати заперечення, підтримувати чи оспорювати позицію заявника.

Під іншими заінтересованими особами у справах окремого провадження, зокрема у справах про встановлення факту народження або смерті особи, варто розуміти громадян (фізичних осіб), організації всіх форм власності, взаємовідносини яких із заявником залежать від обставин, що підлягають встановленню під час розгляду справи: майнові й особисті права яких залежать від юридичного факту, встановлення якого вимагає заявник; для яких після встановлення судом певного юридичного факту виникає обов'язок визначити й оформити правові наслідки і права заявника тощо. Участь заінтересованих осіб у розгляді справ окремого провадження є одним із способів захисту прав громадян та інтересів держави. Ці особи не належать до категорії відповідачів у справах, також вони не можуть бути і третіми особами, оскільки між ними та заявником відсутній (повинен бути відсутнім) спір про право цивільне.

Залучення заінтересованих осіб для участі у таких справах є обов'язком, а не правом суду. При вирішенні питання про те, хто є заінтересованою особою у справі про встановлення факту смерті особи, визначальним є відповідь на питання щодо того, куди саме заявник надає рішення суду, яке ухвалене за його зверненням [157].

3. Суд, що є головним органом, що приймає заяву до розгляду, вирішує справу, оцінюючи надані заявником і заінтересованими особами докази; за необхідності залучає свідків або додаткові докази; приймає рішення про встановлення факту за наявності достатніх підстав. Винесене рішення є підставою для реєстрації факту народження або смерті особи в органах ДРАЦС.

Такі справи розглядаються в порядку окремого провадження місцевими судами за місцем проживання заявника або місцем настання події.

4. Свідків – осіб, які мають пряме знання про обставини справи (наприклад, були присутні під час народження або смерті особи) і відіграють важливу роль у справі, якщо відсутні офіційні документи та можуть підтвердити факт народження або смерті особи.

Загалом свідком може бути кожна особа, якій відомі будь-які обставини, що стосуються справи (ст. 69 ЦПК України) [182]. Особливості статусу свідків та процедури проведення їх допиту врегульовано ст. ст. 69–71, 90–91, 147, 219, 227, 230–233 ЦПК України. Варто зазначити, що свідки, експерти, експерти з питань права та спеціалісти не мають юридичної заінтересованості у результаті розгляду справи, тому не відносяться до учасників справи. Поряд з цим експерти, експерти в галузі права та спеціалісти залучаються судом або сторонами для сприйняття відомостей про факти і надання щодо них своїх висновків, свідки здійснюють формування показань на підставі особистого спостереження за фактами.

Свідки допомагають підтвердити фактичні обставини у випадку відсутності офіційних документів. Їхні показання мають особливе значення в ситуаціях, коли подія сталася в умовах, що унеможливили документування (військові дії, природні катаклізми тощо). Письмові пояснення осіб може бути визнано письмовими доказами у разі неможливості допиту осіб, що їх надали [123]. На наше переконання, якщо свідки не мають можливості явитися в суд, письмові пояснення можуть визнаватись судом доказом і оцінюватись нарівні

з іншими доказами за умови, що сторона доведе не лише неможливість явки свідка, а і допиту його в режимі відеоконференцзв'язку.

До характерних особливостей свідка у цивільному процесі вчені [18; 79] відносять такі:

- 1) свідком може бути тільки фізична особа;
- 2) свідок має фізичний та психічний розвиток, що дає йому можливість правильно сприймати обставини та/або висловлюватись про них (фактично йде мова про дієздатних осіб);
- 3) свідок повинен володіти інформацією, необхідною для вирішення справи;
- 4) свідок не повинен мати юридичної заінтересованості у результатах розгляду справи;
- 5) свідок сприймає обставини справи безпосередньо або опосередковано;
- 6) сприйняття обставин справи свідком не пов'язано з її розглядом;
- 7) залучення особи в якості свідка у цивільну справу відбувається на підставі ухвали суду.

Відтак, що якщо свідок не може взяти участь у судовому засіданні, зокрема в режимі відеоконференції, суд має право розцінювати письмове опитування свідка як допустимий доказ у справах щодо встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний або надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України (за аналогією процесуального порядку письмового опитування учасників справи як свідків, передбаченого ст. 93 ЦПК України).

5. Органи державної влади (як заінтересовані особи чи сторони):

– органи державної реєстрації актів цивільного стану (ДРАЦС), у разі відсутності актового запису, вони можуть бути залучені до справи для надання пояснень щодо відсутності запису про народження або смерть особи у реєстрі або реєстрації встановленого на основі судового рішення факту з подальшою видачею відповідного документа (свідоцтва про народження або смерть);

– заклади охорони здоров'я, якщо факт народження або смерті особи підтверджується медичними документами (в деяких випадках надають експертні висновки);

– органи опіки та піклування беруть участь, якщо встановлення факту стосується прав неповнолітніх або недієздатних осіб.

6. Адвоката або законного представника, яких можуть залучати заявник або інші заінтересовані особи для захисту своїх інтересів у суді. Адвокат у відповідній категорії цивільних справ може надавати первинну та вторинну правничу допомогу.

7. Прокурора (у випадках, встановлених законом), який звертається до суду в інтересах держави або неповнолітніх, недієздатних осіб та інших осіб, які не можуть самостійно звернутися до суду за захистом своїх прав, свобод чи інтересів.

Варто зазначити, що встановлення обставин справи, дослідження та оцінка доказів є прерогативою судів першої та апеляційної інстанцій. Це передбачено ст. ст. 77–80, 89, 367 ЦПК України. Суд касаційної інстанції не наділений повноваженнями втручатися в оцінку доказів (Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 січня 2019 р. у справі № 373/2054/16-ц, провадження № 14-446цс18 [105]).

Підсумовуючи, доходимо таких проміжних висновків.

Заявником у справах про встановлення факту народження або смерті особи є особа, яка має правову зацікавленість у вирішенні питання. Як правило, це можуть бути: особа, яка бажає встановити факт свого народження або смерті близького родича; спадкоємці, які не можуть оформити спадщину без підтвердження факту смерті спадкодавця; інші зацікавлені особи, які пов'язані з правовими наслідками встановлення такого факту.

Заявник має право подавати докази, заявляти клопотання, отримувати рішення суду та користуватися іншими правами, передбаченими законодавством. Його зацікавленість визначається необхідністю усунення юридичної невизначеності.

Іншими заінтересованими особами у таких справах можуть виступати родичі заявника, які також мають правовий інтерес у встановленні певного факту; органи державної влади, зокрема органи реєстрації актів цивільного стану (ДРАЦС), які можуть надавати інформацію щодо реєстрації або відсутності реєстрації певної події; інші особи чи організації, права яких можуть бути зачеплені рішенням суду.

Інші заінтересовані особи залучаються до справи для забезпечення повного та всебічного розгляду обставин. Вони мають право висловлювати свою позицію, подавати докази та оскаржувати судові рішення.

Як заявник, так і інші заінтересовані особи можуть брати участь у розгляді справи особисто та (або) через представника, до яких належать адвокати, законні представники (батьки, опікуни, піклувальники чи інші особи, визначені законом).

Роль представників особливо важлива в складних справах, де потрібні знання у галузі права або існують складнощі у збиранні доказів, які заявник чи заінтересована особа самотійно не спроможні отримати через фізичний стан, похилий вік тощо.

Суд є центральним суб'єктом у вирішенні таких справ. Основна функція суду – це всебічне, повне та об'єктивне встановлення обставин справи, а також ухвалення обґрунтованого рішення. Системний аналіз положень ст. ст. 187, 214, 294 ЦПК України дає підстави стверджувати, що суд під час розгляду відповідної категорії справ здійснює такі процесуальні дії: прийняти заяву та за відсутності підстав для залишення заяви без руху, повернення заяви чи відмови у відкритті провадження, відкриває провадження у справі; витребує докази за власною ініціативою з метою з'ясування обставин справи; допитує свідків; досліджує докази щодо їх відповідності вимогам допустимості, достовірності, достатності, а також зобов'язаний роз'яснити учасникам справи їхні права та обов'язки незалежно від випадків, коли учасника справи представляє адвокат вчиняє інші процесуальні дії, спрямовані

на забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин справи.

Рішення суду у таких справах має конститутивний характер, оскільки воно підтверджує юридичний факт, що має правові наслідки.

Свідки можуть бути залучені для підтвердження фактів, які є предметом розгляду. Наприклад, у справах про встановлення факту народження особи свідки можуть підтверджувати, що певна особа народилася у певний час і в певному місці. Експерти, своєю чергою, можуть залучатися, якщо є потреба в спеціальних знаннях, наприклад, для аналізу документів, визначення віку особи чи інших аспектів, які вимагають професійної оцінки.

Таким чином, у межах даного підрозділу дисертаційної роботи ми дослідили, що у справах про встановлення факту народження або смерті особи ключову роль відіграють учасники процесу, які забезпечують повноту доказової бази та справедливість судового рішення. Від активності заявника, заінтересованих осіб, свідків і представників залежить якість розгляду справи.

Суд, як центральний суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин, виконує функцію не лише розгляду справи, але й оцінки доказів, поданих учасниками справи, та має право витребувати додаткові документи чи свідчення, якщо поданих матеріалів недостатньо для встановлення факту. У цьому контексті важливе значення має принцип об'єктивності, оскільки судові рішення у таких справах впливає на правовий статус учасників справи і може бути підставою для подальших юридичних дій, таких як оформлення спадщини чи громадянства. Суд за власною ініціативою може витребувати докази, які можуть підтверджувати або спростовувати викладені в заяві обставини, що є особливо важливим у випадках, коли заявники через об'єктивні причини, зокрема перебування на тимчасово окупованій території чи в зоні активних бойових дій, не мають можливості самостійно зібрати необхідні документи. Отже, суд, витребовуючи докази, забезпечує справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд справи, належну

організацію судового процесу та ухвалює рішення, яке має важливе юридичне значення для учасників справи.

Розгляд цивільних справ про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України відбувається за загальними правилами здійснення цивільного судочинства з урахуванням окремих притаманних їй винятків. Відтак, кожна сторона повинна довести ті обставини, що мають значення для справи, на які вона посилається як на підставу своїх вимог.

Особливістю справ окремого провадження є те, що в них відсутній спір про право, а учасники справи не виступають як позивач і відповідач у класичному розумінні. Натомість їх взаємодія спрямована на встановлення об'єктивної істини, що зумовлює специфіку їх процесуальних прав та обов'язків. Заявник, наприклад, несе тягар доказування, тоді як інші заінтересовані особи можуть обмежуватися наданням інформації або не брати активної участі, якщо їхні інтереси не зачіпаються.

Відтак, у випадках, установлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду на користь інших осіб або державних чи суспільних інтересів. Відмова від права на звернення до суду за захистом є недійсною. Жодна особа не може бути позбавлена права на участь у розгляді своєї справи у визначеному ЦПК України порядку (ст. 4). Праву на звернення до суду за захистом кореспондується обов'язок суду розглянути подану заяву щодо відповідності її встановленим вимогам до форми і змісту. Отже, можемо говорити про виникнення і розвиток цивільних процесуальних правовідносин.

Учасники справ про встановлення факту народження або смерті особи формують процесуальну структуру, яка забезпечує баланс між приватними інтересами заявника та публічними інтересами держави в особі органів ДРАЦС чи інших органів. Їх правовий статус визначається нормами ЦПК України, а ефективність судового розгляду залежить від належного виконання кожним учасником своїх функцій. Система взаємодії учасників

справ про встановлення факту народження або смерті особи створює прозорий та ефективний процес, що дозволяє вирішувати складні життєві ситуації в правовому полі. Кожен учасник судового процесу виконує свою роль, сприяючи відновленню прав та законних інтересів особи.

Таким чином, комплексний підхід до визначення ролі та функцій учасників таких справ є запорукою досягнення їхньої головної мети – відновлення юридичної визначеності в питаннях народження або смерті особи.

Справи про встановлення факту народження або смерті особи є важливим інструментом для захисту прав людини в ситуаціях, коли традиційні механізми документування цих подій є недоступними. У таких справах чітко визначена роль кожного учасника судового процесу – заявника, інших заінтересованих осіб, суду, свідків, органів державної влади, адвокатів і, у випадках, передбачених законом, прокурора. Їхня взаємодія забезпечує справедливий та ефективний розгляд. Ключова важливість цих справ полягає в тому, що вони дозволяють особі отримати юридичне визнання подій, які є основою для реалізації численних прав: від отримання документів про громадянство чи спадщину до доступу до соціальних гарантій. Особливе значення це має для вразливих категорій населення, таких як діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, вимушені переселенці або постраждалі від надзвичайних ситуацій.

Злагоджена робота учасників у таких справах гарантує ефективно вирішення юридичних питань, що сприяє зміцненню верховенства права; захисту прав і свобод громадян; забезпеченню соціальної справедливості; гарантуванню належного функціонування державних реєстрів.

Таким чином, дослідження процесуального статусу учасників справ про встановлення фактів народження або смерті особи є важливим не лише для доктрини права, а й для охорони прав та інтересів особи та створення умов для забезпечення здійснення особою особистих немайнових чи майнових прав у складних життєвих обставинах.

2.3. Докази і доказування у справах про встановлення факту народження або смерті особи

Права та охоронювані законом інтереси потребують постійного захисту. Право особи звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів передбачене ЦПК України. Здебільшого вони порушуються чи оспорується, інколи потрібно встановити обставини, що сприяють здійсненню суб'єктивних прав і реалізації охоронюваних законом інтересів. Якщо ж факти, що підтверджують наявне в особи певне право, неочевидні, через що вона не може реалізувати своє право, такі факти потребують перевірки та підтвердження відповідними доказами [45; 46, с. 455–463; 57, с. 113–117]. Справи про встановлення фактів, від яких залежить виникнення, зміна або припинення суб'єктивних прав громадян, належать до юрисдикції цивільного суду. Чинне законодавство не передбачає іншого судового порядку підтвердження факту, що має юридичне значення, окрім як розгляд відповідних справ за правилами цивільного судочинства.

У судовій практиці справи про встановлення факту народження або смерті особи належать до окремої категорії справ, що мають значний соціальний, юридичний і практичний характер і спрямовані на захист основних прав людини, таких як право на особисту ідентифікацію, право на сімейні відносини, а також доступ до певних соціальних і юридичних благ. Такі справи розглядаються судом у випадках, коли немає можливості отримати відповідні документи через їх відсутність, втрату чи знищення. Подібні обставини можуть виникати у зв'язку з різними життєвими ситуаціями: війною, природними катастрофами, недбалістю органів реєстрації актів цивільного стану або іншими факторами.

Відтак, справи про встановлення факту народження або смерті особи мають велике значення для забезпечення правової визначеності, яка потрібна для отримання соціальних, медичних, майнових чи інших прав, пов'язаних із

встановленням цих фактів. Відсутність доказів народження або смерті може значно ускладнити життя громадян, тому доказування у таких справах набуває особливої важливості. У цих справах доказування відіграє ключову роль, оскільки саме на основі наданих доказів суд встановлює обставини, які неможливо підтвердити іншим способом через відсутність офіційних записів або документів.

Мета цього підрозділу – проаналізувати специфіку доказів у справах про встановлення факту народження або смерті особи, виявити характерні риси процесу доказування з акцентом на особливості збирання, подання та оцінки доказів у таких справах та оцінити роль суду в забезпеченні справедливого й об'єктивного вирішення подібних справ.

В умовах нинішніх подій, пов'язаних з російським військовим вторгненням на територію України, питання доказування у справах про встановлення факту народження або смерті особи є досить важливим не лише задля вдосконалення вітчизняного процесуального законодавства, а й для дослідження демографічної сторони, адже як факт народження нових громадян України, так і факт смерті особи повинні фіксуватись незалежно від зовнішніх і внутрішніх подій.

У контексті цивільного судочинства доказами є фактичні дані, отримані законними способами, які підтверджують наявність або відсутність фактів, що мають значення для справи. У справах про встановлення факту народження або смерті особи такими фактами є:

- дата, час і місце народження або смерті;
- особа, яка народилася чи померла;
- обставини, які пояснюють відсутність документів (військові дії, стихійне лихо, інше) [56, с. 519–531].

Докази, що підтверджують факт, та обставини вказуються у змісті заяви. Доказами у таких справах слугують документи, зокрема оригінали чи копії медичних довідок про народження або смерть особи (з пологового будинку, лікарень), лікарського свідоцтва про смерть, довідки про причину смерті

(оригінал), витяги з лікарських журналів, довідки з архівів, записи з метричних книг або записи про народження або смерть особи у церковних реєстрах; витяги з державного реєстру актів цивільного стану; свідоцтва про захоронення; квитанції, договори із відповідними ритуальними підприємствами, які надавали послуги з організації поховання; пояснення свідків, можливі речові докази (фото- і відеозапис); свідчення свідків; експертні висновки, фотографії, а також інші матеріали, які дають змогу встановити юридично значущі факти, тощо. Часто в таких справах документальні докази можуть бути відсутніми або втраченими, що ускладнює процес доказування.

Варто зазначити, що в умовах відсутності документальних доказів значна роль надається непрямим доказам і свідченням.

До непрямих доказів належать:

– фотоматеріали – зображення можуть підтверджувати присутність особи на певних подіях, її існування в конкретний час і місці, або зв'язки з іншими людьми, що побічно вказує на факт народження або смерті особи;

– листування чи записи розмов – переписка або аудіозаписи між родичами чи знайомими можуть містити згадки про народження або смерть особи, що слугують додатковим підтвердженням, особливо за відсутності офіційних документів;

– публікації в ЗМІ, зокрема статті, некрологи чи повідомлення в медіа можуть фіксувати інформацію про народження або смерть особи, додаючи достовірності через публічний характер джерела;

– інформація з соціальних мереж або цифрових джерел, як от дописи, коментарі чи профілі в соцмережах можуть містити дані про ключові життєві події, а також взаємодію з іншими особами, що підтверджує існування або смерть людини.

Такі докази є додатковими і мають використовуватися разом з іншими видами доказів, проте вони є цінними, оскільки компенсують відсутність прямих документів, наприклад, у випадках втрати архівів через війну,

надзвичайну подію чи бюрократичні помилки; забезпечують контекст і хронологію, допомагаючи відтворити обставини події; мають високу доступність у цифрову епоху, що полегшує їх використання для встановлення фактів.

Такі докази, хоча й не є первинними, у сукупності можуть створювати переконливу картину для суду, особливо якщо вони узгоджуються між собою та з іншими джерелами.

У випадку, коли немає офіційних документів, свідчення очевидців стають важливим джерелом інформації. Наприклад, свідки можуть підтвердити факт народження дитини за межами закладів охорони здоров'я чи обставини смерті особи під час надзвичайних ситуацій. У разі, якщо місце смерті особи було в зоні бойових дій, можуть враховуватися свідчення очевидців або публікації.

Свідчення свідків повинні бути детальними, послідовними і підтверджувати обставини, що мають значення для справи. Посилаючись на свідчення свідків, заявник повинен переконатися, що вони зможуть з'явитися до суду у день подання заяви про встановлення відповідного факту [59, с. 122–126; 60, с. 47–58].

Отже, свідчення осіб, які були очевидцями народження або смерті особи, є одним із найбільш цінних видів доказів, особливо у випадках, коли документальні підтвердження неможливо отримати.

У певних ситуаціях залучення експертів є необхідним. Наприклад, судово-медична експертиза може бути проведена для встановлення приблизної дати смерті особи за її останками або інші обставини, які потребують спеціальних знань.

Окремо варто зупинитися на правових особливостях подання та оцінки доказів [58, с. 68–76; 93, с. 58–62]. Відповідно до цивільного процесуального законодавства України, докази повинні бути належними та допустимими. Суд оцінює кожний доказ окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності. У справах про встановлення фактів народження або

смерті особи акцент робиться на максимальній повноті доказової бази та її достовірності.

Варто вказати, що у разі відсутності доказів і свідків, які могли б підтвердити факт смерті особи, в якості свідка судом може бути допитаний сам заявник у справі, якщо йому особисто відомі факти, що мають значення для справи, і він не заперечує проти допиту. Такі показання заявника як свідка можуть бути виключними та вирішальними для підтвердження факту смерті особи.

Відтак, доказами у справі можуть бути письмові докази: оригінали чи копії медичних документів, пояснення заінтересованих осіб, їхніх представників, свідчення свідків, речові докази, зокрема звуко- і відеозаписи, висновки експертів. Документи, видані лікарняними закладами, що знаходяться на неконтрольованій території, теж можуть братися до уваги судом.

Автори «Узагальнення судової практики вирішення справ за заявами про встановлення факту смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або тимчасово окупованій території України», розміщеного на офіційному вебсайті Київського апеляційного суду [157], констатують, що при складанні процесуального документа про встановлення факту смерті суди зосереджуються на викладенні змісту практики ЄСПЛ, законів і підзаконних актів, але не викладають зміст доказів, на підставі яких встановлено факт смерті особи, а також права заявника на ініціювання такого питання.

Переважно у рішенні суду зазначалося про встановлення факту, що заявник є дочкою, сином, онуком(ою), дружиною, чоловіком, матір'ю, батьком, дідом, бабою, тіткою тощо померлого та не викладають зміст документів, які підтверджують споріднення: ким і коли був вчинений актовий запис громадянського стану та видане відповідне свідоцтво; зміст свідоцтва: дані про матір, батька, дружину, чоловіка тощо.

Також автори цього Узагальнення звернули увагу на те, що при складанні процесуального документа про встановлення факту смерті особи суди зосереджуються на викладенні змісту практики ЄСПЛ, законів і підзаконних актів, але не викладають зміст доказів, на підставі яких встановлено факт смерті особи, а також права заявника на ініціювання такого питання.

В якості прикладів в Узагальненні наводяться наступні судові рішення [157]:

У рішенні Шевченківського районного суду м. Києва від 20 червня 2023 року (справа № 761/21486/23) про задоволення заяви ОСОБА_1, ОСОБА_2 щодо встановлення факту смерті у місті Сімферополі (Автономна Республіка Крим) батька ОСОБА_3 про докази зазначено так: «Заявники є дітьми померлого, що підтверджується свідоцтвами про народження заявників та паспортом громадянина України – ОСОБА_3, в якому вказано інформацію про заявників як його дітей, копії яких долучені до матеріалів справи.»

У рішенні Васильківського міськрайонного суду Київської області від 13 грудня 2022 року про задоволення заяви ОСОБА_1 щодо встановлення факту смерті ОСОБА_3 19 жовтня 2022 року в м. Бердянськ Запорізької області не зазначено, ким є заявниця ОСОБА_1 громадянину ОСОБА_3, на підставі яких доказів суд встановив право звернення ОСОБА_1 із такою заявою. Крім наведення чисельних положень нормативних актів, суд лише одним реченням зазначив: «Судом встановлено, що 19 жовтня 2022 року в м. Бердянськ Запорізької області помер ОСОБА_3, 06 грудня 1958 р. народження, що 21 жовтня 2022 р. було видане «Свідоцтво про смерть» № 690» (справа № 362/5065/22).

У рішенні Миронівського районного суду Київської області від 11 квітня 2022 р. про задоволення заяви громадянки П. щодо встановлення факту смерті громадянки З., що настала 25 жовтня 2021 р. в смт Леніна Лутугинського району Луганської області, суд зазначив: «Як встановлено

судом заявник по справі є дочкою громадянки З. Як вбачається з матеріалів справи, громадянка З., 06 травня 1933 року народження, померла 25 жовтня 2021 р. на території смт. Леніна, Лутугинського району Луганської області (а. с.12).» Із матеріалів справи вбачається, що заявниця П. надавала суду копії свого паспорта, свідоцтва про народження, свідоцтва про укладення нею шлюбу та зміну прізвища, довідку про взяття на облік ВПО, видану відділом ЗАГС Лутугинського районного управління юстиції Міністерства юстиції ЛНР, свідоцтво про смерть громадянки З. від 29 жовтня 2021 року, в якому зазначено дату і місце народження померлої, її громадянство, місце і час смерті. Також громадянка П. надавала суду відмову Миронівського відділу ДРАЦС в Обухівському районі Київської області Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції у проведенні державної реєстрації смерті громадянки З. Жоден із наявних у справі документів не був зазначений або викладений в рішенні суду (справа № 371/155/22).

Наводити ще приклади неякісного процесуального документа, який складено за результатами розгляду заяви про встановлення факту смерті особи, автори цього узагальнення не вважають за потрібне. На жаль, варто констатувати, що практично до кожного судового рішення є одні й ті ж самі зауваження.

За приклад правильного викладення оцінки наданих заявником доказів можна взяти рішення цього ж суду від 28 лютого 2023 року у справі за заявою ОСОБА_1 про встановлення факту смерті батька ОСОБА_2, який помер у м. Сніжне Донецької області (справа № 761/6777/23).

«Судом встановлено, що ОСОБА_1 є рідною донькою ОСОБА_2, виходячи з наступного.

Відповідно до свідоцтва про народження серії ІНФОРМАЦІЯ_1 вбачається, що 12 січня 1972 року народилася ОСОБА_1.

Батьками зазначено: ОСОБА_2 та ОСОБА_3.

Згідно з інформацією, яка зазначена у витязі з Державного реєстру актів цивільного стану громадян про державну реєстрацію шлюбу щодо

підтвердження дошлюбного прізвища ІНФОРМАЦІЯ_2 від 25.10.2022 вбачається, що 05 серпня 1989 року відділом державної реєстрації актів цивільного стану Сніжнянського міського управління юстиції у Донецькій області було зареєстровано шлюб між ОСОБА_4 та ОСОБА_1, актовий запис ІНФОРМАЦІЯ_3.

Прізвище після реєстрації шлюбу:

чоловіка – ІНФОРМАЦІЯ_4,

дружини – ІНФОРМАЦІЯ_5.

Згідно з інформацією, яка зазначена у витязі з Державного реєстру актів цивільного стану громадян про державну реєстрацію шлюбу щодо підтвердження дошлюбного прізвища ІНФОРМАЦІЯ_2 від 25 жовтня 2022 р. вбачається, що 26 липня 1995 р. відділом державної реєстрації актів цивільного стану Сніжнянського міського управління юстиції у Донецькій області було зареєстровано шлюб між ОСОБА_5 та ОСОБА_1, актовий запис ІНФОРМАЦІЯ_6.

Прізвище після реєстрації шлюбу:

чоловіка – ІНФОРМАЦІЯ_7,

дружини – ІНФОРМАЦІЯ_8.

Таким чином, заявниця є рідною донькою ОСОБА_2.

Заявниця в заяві зазначила, що ОСОБА_2 помер 07 січня 2019 р. у місті Сніжне Донецької області.

На підтвердження зазначеного заявницею було надано копію лікарського свідоцтва про смерть №10 від 11 січня 2019 р., з якої вбачається, що ОСОБА_2 помер 07 січня 2019 р. через відкриту черепно-мозкову травму, вдавнений перелом кісток склепіння черепа.

Відповідно до свідоцтва про смерть серія ДНР №126445 від 25 січня 2019 р. вбачається, що ОСОБА_2, 20 травня 1947 року народження, помер 07 січня 2019 р. у місті Сніжне Донецької області.» [157].

Хоча і це рішення не можна назвати бездоганим, оскільки воно не містить даних, який саме заклад видав лікарське свідоцтво про смерть, а також

який саме орган самопроголошеної «ДНР» видав свідоцтво про смерть особи, вчинивши запис акту громадянського стану із зазначенням його дати і номера.

Ці дані важливі з огляду на положення ч. 2 ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [121], відповідно до яких акт (рішення, документ), виданий органами та/або особами, передбаченими частиною другою цієї статті, є недійсним і не створює правових наслідків, крім документів, що підтверджують факт народження, смерті, реєстрації (розірвання) шлюбу особи на тимчасово окупованій території, які додаються до заяви про державну реєстрацію відповідного акта цивільного стану [157].

Поділяємо слухну позицію фахівців [157], що спрощений підхід до викладення змісту судового рішення неприпустимий. Зміст рішення є єдиним документом, з якого вбачається, які саме докази та якого змісту були предметом дослідження й оцінки суду. У разі знищення або втрати судового провадження у мотивувальній частині рішення суду завжди має бути зазначено, який саме доказ і якого змісту був досліджений судом, чому визнаний судом належним та допустимим, а також інші вимоги до змісту рішення суду, передбачені у ст. 265 ЦПК України.

При проведенні узагальнення фахівці привернули увагу, що саме при викладенні змісту наданих заявником доказів можна виявити факти безпідставного звернення, відсутності права на встановлення судом факту смерті особи на підставі статті 317 ЦПК України. Такий випадок мав місце у Шевченківському районному суді м. Києва [157].

Так, у травні 2022 р. до Шевченківського районного суду м. Києва звернулася громадянка Ч., заінтересована особа: Шевченківський ДРАЦС у місті Києві Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції, про встановлення факту смерті громадянина К., який помер 03 травня 2022 р. у віці 85 років у м. Маріуполі Донецької області. Громадянка Ч. зазначала, що є дочкою громадянина К., який проживав у м. Маріуполі. Після початку військової агресії Російської Федерації вона не

мала відомостей про долю батька, а згодом дізналася, що він загинув. Її мачуха надала довідку і свідоцтво про смерть батька, видані Російською Федерацією. Рішенням Шевченківського районного суду м. Києва від 31 травня 2022 р. у задоволенні заяви громадянки Ч. про встановлення факту смерті громадянина К. було відмовлено, оскільки зі свідоцтва про смерть серії Х-МЮ від 04 травня 2022 р., виданого Багатофункціональним центром надання державних послуг району Черемушки вбачається, що громадянин К., 05 березня 1937 року народження, помер 03 травня 2022 р. о 23:15 год. у м. Москва, Російська Федерація (справа № 761/9196/22) [157].

На переконання суддів Київського апеляційного суду [157], звернення до суду із заявою в порядку ст. 317 ЦПК України було обумовлено не лише недійсністю документів, виданих створеними на тимчасово окупованій території України органами. Мали місце випадки, коли свідоцтво про смерть особи було складено компетентним державним органом України, але без внесення у Державний реєстр актів цивільного стану громадян.

Так, до Васильківського міськрайонного суду Київської області звернулася ОСОБА_1 із заявою про встановлення факту смерті її чоловіка та території, де ведуться бойові дії. Заявниця зазначила, що на підставі довідки про причину смерті, яка мала місце 03 березня 2022 року в смт Розівка Пологівського району Запорізької області, Більмацьким відділом ДРАЦС у Пологівському районі Запорізької області Південно-Східного іжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Дніпро) проведена державна реєстрація смерті ОСОБА_2 та видане відповідне свідоцтво. У зв'язку з необхідністю отримати відомості про смерть ОСОБА_2 її син звернувся до Васильківського відділу ДРАЦС в Обухівському районі Київської області Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції. Васильківський відділ ДРАЦС в Обухівському районі Київської області Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції повідомив про неможливість надання відомостей, оскільки актовий запис про смерть ОСОБА_2 складений без використання реєстру. Відповідно

до наказу Південно-Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Дніпро) від 05 квітня 2022 р. № 1469-к про встановлення простою Більмацький відділ ДРАЦС у Пологівському районі Запорізької області Південно-Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Дніпро) з 06 квітня 2022 р. на простой, актові записи до відділу державної реєстрації актів цивільного стану у Запорізькій області Управління державної реєстрації Південно-Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Дніпро) для внесення до Державного реєстру не передавались. Заявнику рекомендовано звернутися до суду із заявою про встановлення факту смерті особи. До заяви про встановлення факту смерті ОСОБА_1 надала копії свого паспорта та паспорта чоловіка ОСОБА_2; копію свідоцтва про шлюб; копію свідоцтва про смерть ОСОБА_2; довідку про взяття її на облік внутрішньо переміщеної особи; відповідь Більмацького відділу ДРАЦС у Запорізькій області Управління державної реєстрації Південно-Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Дніпро); довідку про причину смерті ОСОБА_2 форми № 106/о від 09 березня 2022 р. (летальне осколкове ураження тулуба, обох нижніх кінцівок); довідку Більмацького відділу ДРАЦС для отримання державної допомоги на поховання у зв'язку з реєстрацією смерті ОСОБА_2; сповіщення Обухівського РТЦК про загибель 03 березня 2022 р. старшого солдата ОСОБА_2 під час ворожого обстрілу з боку російських загарбників поблизу смт Розівка Пологівського району Запорізької області; копію наказу військової частини ІНФОРМАЦІЯ_1 про виключення зі списків особового складу частини та всіх видів забезпечення старшого солдата ОСОБА_2 у зв'язку із загибеллю.

Рішенням Васильківського міськрайонного суду Київської області від 15 вересня 2002 р. заяву ОСОБА_1 задоволено. Встановлено факт (загибелі) смерті ОСОБА_2 03 березня 2022 року в смт Розівка Пологівського району Запорізької області внаслідок ворожого обстрілу з боку російських окупаційних військ [157].

Таким чином, специфіка доказування у справах про встановлення фактів народження або смерті особи відзначається особливим підходом через унікальність обставин. Як правило, заявник має довести неможливість отримання офіційного документального підтвердження через втрачені архіви, технічні помилки, військові конфлікти або стихійні лиха.

Відтак, заявник несе тягар доказування обставин, які унеможливають отримання документів.

Суддя, своєю чергою, повинен переконатися, що факт неможливо підтвердити через стандартну процедуру отримання документів.

У справах про встановлення факту народження або смерті особи доказування проходить такі етапи [11, с. 54–58; 14, с. 398–407]:

– збирання доказів. На цьому етапі основною задачею є ідентифікація можливих джерел інформації (архіви, місцеві органи влади, лікарні тощо). Тобто, заявник має встановити, які документи можуть підтвердити факт народження або смерті особи; звернутися до відповідних органів або архівів; за необхідності зібрати свідчення очевидців чи знайти інші непрямі докази;

– подання доказів здійснюється разом із заявою до суду. У заяві повинні бути детально описані обставини справи, а також перелік доказів, які підтверджують заявлені обставини;

– оцінка доказів судом щодо їх логічного взаємозв'язку, достовірності, а також відповідності іншим вимогам, передбаченим нормами цивільного процесуального законодавства.

Відтак, суд зобов'язаний оцінити:

належність доказів (чи підтверджують вони факт, що підлягає встановленню);

допустимість (чи були докази отримані законним шляхом);

достовірність (чи відповідають докази дійсності);

достатність доказів (чи у своїй сукупності докази дають змогу дійти висновку про наявність чи відсутність відповідного факту).

Як приклад наведемо позицію Верховного Суду у справі № 337/3725/22, що доказами, які підтверджують факт смерті особи в умовах воєнного стану або на тимчасово окупованій території України, зокрема, можуть бути:

письмові докази;

речові докази, зокрема звуко- і відеозаписи;

висновки експертів;

копії лікарського свідоцтва/довідки про смерть;

пояснення свідків, що можуть підтвердити ті обставини, на які посилається заявник;

довідки з військкомату або від командира військової частини (у випадку загибелі військовослужбовців);

заяви до правоохоронних органів про зникнення особи, в тому числі в обставинах, що загрожували їй смертю.

У цій справі суд апеляційної інстанції, посилаючись на те, що надана заявником копія свідоцтва про смерть відповідно до ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» є недійсною та не створює правових наслідків і не може бути належним доказом у судовому розгляді, не надав належної оцінки доводам заявника та не врахував можливість надання заявником інших доказів на підтвердження факту смерті її батька [99]. Це рішення підкреслює важливість судового встановлення фактів, які мають юридичне значення в умовах воєнного стану.

Загалом поряд із засобами доказування, що можуть бути використані у справах про встановлення факту народження або смерті особи, важливо з'ясувати правила (стандарти) доказування, яким підпорядковано такі засоби. На думку А. В. Петровського, необхідні докази – це сукупність фактичних даних, що містяться в нормах матеріального права, які забезпечують ухвалення судом законного й обґрунтованого рішення та без яких неможливо встановити обставини предмета доказування [87, с. 126].

Разом з цим необхідні докази є ширшим поняттям, ніж допустимі (ст. 78 ЦПК України).

Проте у справах про встановлення факту народження або смерті особи відсутність необхідних доказів не є абсолютною перешкодою для ухвалення рішення судом. Законодавство передбачає можливість використання будь-яких допустимих доказів, зокрема свідчень очевидців, архівних матеріалів, записів у медичних установах, релігійних книгах тощо.

Якщо офіційні документи втрачені або їх неможливо отримати, суд може оцінити надані докази в їх сукупності, керуючись принципом змагальності та об'єктивного з'ясування обставин. Важливу роль у таких справах відіграє судова практика та принцип справедливості, що дозволяє встановлювати юридично значущі факти навіть за відсутності традиційних документальних підтверджень [29]. Варто звернути увагу на ускладнені випадки у справах про встановлення факту народження або смерті особи, що виникають у ситуаціях, коли докази складно або неможливо отримати традиційними шляхами через об'єктивні обставини. До таких випадків належать втрата документів, відсутність архівів, смерть свідків або значний проміжок часу між подією і зверненням до суду. У таких випадках суд може дозволити використання непрямих доказів або навіть припущень, якщо вони мають підґрунтя в зібраних матеріалах.

Розглянемо ключові особливості таких ситуацій:

1. Втрата або відсутність документальних доказів.

Причинами відсутності документів може бути знищення архівів через стихійні лиха, війни, пожежі тощо; недбалість або помилки під час ведення державної реєстрації актів цивільного стану; відсутність обов'язку реєстрації таких фактів у певні історичні періоди (наприклад, в умовах окупації).

За таких обставин суд часто звертає увагу на альтернативні джерела інформації, такі як записи в неофіційних реєстрах (церковних книгах, метричних книгах), особисті листи або навіть фотографії.

2. Відсутність свідків або їх недоступність.

З роками особи, які були свідками народження або смерті особи, можуть померти, змінити місце проживання або втратити зв'язок із заявником. У такому випадку свідчення свідків стають недоступними.

У такому випадку доцільним вбачається використання письмових свідчень, записаних заздалегідь; вивчення непрямих доказів, таких як листування чи інші документи, які згадують про подію.

3. Значний проміжок часу між подією і зверненням до суду.

Якщо з моменту події минув певний час, то можуть виникнути труднощі у відновленні фактів, зокрема через втрату пам'яті свідками, або відсутність архівних матеріалів; можливі складнощі в підтвердженні автентичності документів, якщо вони були відновлені або знайдені через тривалий час.

Своєю чергою, суд оцінює всі наявні докази з урахуванням обставин, які вплинули на затримку звернення до суду, та допускає використання непрямих доказів, якщо вони формують логічний ланцюг.

4. Специфічні обставини смерті.

До таких обставин відносимо:

– зникнення особи безвісти.

Якщо смерть особи не була документально зафіксована через зникнення (в умовах війни, катастроф, аварій), суд може розглядати такі справи на підставі непрямих доказів і свідчень очевидців;

– обставини смерті особи під час бойових дій.

Для підтвердження таких фактів можуть використовуватися:

свідчення військових колег;

документи з військових архівів;

висновки експертів про місце загибелі.

5. Встановлення факту народження в умовах відсутності медичного супроводу.

Так, коли мають місце пологи за межами закладу охорони здоров'я або народження в ізольованих місцевостях, відсутність медичних записів або участі лікарів під час пологів ускладнює встановлення факту народження.

У таких випадках головну роль відіграють свідчення осіб, які були присутні під час народження, а також будь-які письмові чи інші непрямі докази (записи в щоденниках, листування тощо).

6. Юридичні проблеми в міжнародному контексті.

У разі народження або смерті особи за кордоном відсутність документів може бути пов'язана з нерозвиненістю системи реєстрації в певних країнах або складнощами в отриманні копій документів через правові чи політичні перепони.

Суд має враховувати всі обставини та може запитувати документи через дипломатичні установи або приймати докази у формі свідчень чи фотоматеріалів.

7. Недоліки в роботі органів реєстрації актів цивільного стану.

Типовими проблемами є: неправильні або неповні записи в реєстрах; а також технічні помилки під час оформлення документів.

За таких обставин суд враховує письмові пояснення заявників, запити до архівів і додаткові свідчення для встановлення істини.

8. Використання непрямих доказів.

Ускладнені випадки часто вимагають залучення непрямих доказів, які опосередковано підтверджують обставини справи. Наприклад, фотографії зі згадками дати або подій; листи, у яких описані обставини народження або смерті особи; аудіо- чи відеозаписи розповідей очевидців. Такі докази потребують ретельної перевірки, але суд може приймати їх як додатковий матеріал у справі.

Отже, ускладнені випадки у справах про встановлення факту народження або смерті особи потребують від суду індивідуального підходу та всебічної оцінки всіх обставин. Головною метою є встановлення об'єктивної істини, навіть якщо це вимагає нетрадиційних підходів до доказування, таких як залучення непрямих доказів або аналіз життєвих обставин, що вплинули на доступ до офіційних документів [27; 34].

Варто також зазначити, що показання осіб, які були присутніми під час народження або смерті особи, важливо отримати у письмовій формі, можливо саме вони і будуть основними доказами у справах, де немає офіційних документів [41, с. 41–44]. Вочевидь, використання таких показань разом з іншими доказами забезпечить комплексний підхід до встановлення фактів, які мають юридичне значення, зокрема факту народження або смерті особи.

Підводячи підсумки, варто вказати, що процес доказування у справах про встановлення факту народження чи смерті особи є складним, оскільки часто мають місце нестандартні обставини або дефіцит доказової бази, проте надзвичайно важливим механізмом, що спрямований на відновлення порушених прав громадян. У таких випадках важливе значення має ретельне документування, залучення свідків та експертів, а також гнучкий підхід до оцінки непрямих доказів. У справах про встановлення факту народження або смерті особи суд виконує не лише функцію арбітра, але й певною мірою допомагає сторонам у збиранні та оцінці доказів, ураховуючи соціальну значущість питань.

З урахуванням практичної діяльності та аналізу рішень у справах про встановлення факту народження або смерті особи, необхідними основними доказами, у тому числі письмовими та електронними, є, зокрема, такі види доказів:

- письмові докази (медичні довідки, архівні записи, виписки з метричних книг);
- показання свідків (особи, які були присутні при народженні або смерті);
- електронні докази, що містять інформацію в електронній (цифровій) формі (у тому числі текстові документи, фотографії, відео- та звукозаписи тощо);
- висновки експертів (зокрема, щодо ідентифікації останків осіб у випадках встановлення факту смерті).

Так, Верховний Суд та його Велика Палата неодноразово висловлювали правові позиції щодо застосування доказів у справах про встановлення факту народження або смерті особи, особливо в контексті тимчасово окупованих територій та зон бойових дій. Зокрема, судом вказувалося на:

– можливість застосування альтернативних доказів, тобто у разі якщо немає можливості отримати офіційні документи, суд може брати до уваги письмові, електронні, відео- чи фото-докази, свідчення очевидців тощо;

– презумпцію добросовісності доказів – якщо доказ походить з окупованої території, він не відхиляється автоматично, але оцінюється на предмет достовірності;

– пріоритетність міжнародних стандартів, особливо враховується право особи на правовий статус відповідно до міжнародних зобов'язань України;

– особливий порядок доказування, що передбачає випадки, коли держава не має ефективного контролю над територією, то має застосовуватися спрощене доказування.

Рішення Верховного Суду по низці справ щодо встановлення фактів народження або смерті осіб, зокрема на тимчасово окупованих територіях, підкреслюють важливість ретельного дослідження всіх наданих доказів і правильного вибору юридичної процедури залежно від наявних обставин.

Так, у Постанові ВС від 7 вересня 2022 р. у справі № 759/5313/21 [101] зазначено, що суд апеляційної інстанції, посилаючись на те, що надана заявником копія свідоцтва про смерть відповідно до положень ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» є недійсною та не створює правових наслідків і не може бути належним доказом при судовому розгляді, не дослідив всі докази, надані заявником, а саме довідку про причини смерті (форма № 106/у), яка видана відділом судмедекспертизи трупів республіканського бюро судово-медичної експертизи Донецької Народної Республіки, не надав належної оцінки доводам заявника, не врахував вік матері заявника та можливість надання заявником інших доказів на

підтвердження факту смерті його матері. Таким чином, Верховний Суд вказав, що суди повинні досліджувати всі надані докази, включаючи документи з окупованих територій, та оцінювати їх достовірність.

У постанові Верховного Суду від 20 грудня 2018 р. у справі № 707/1607/16-ц [106] посилання заявника на застосування «намібійського винятку» не дає підстав для висновку, що факт смерті може підтверджуватися лише документами, виданими органами на непідконтрольній території України. Заявник зобов'язаний надати суду також й інші докази, які не отримані від органів тимчасово окупованої території. Такими доказами можуть бути пояснення свідків, фототаблиці тощо.

Розгляд судових справ про встановлення факту смерті на тимчасово окупованій території України повинен відбуватися за загальними правилами здійснення цивільного судочинства з врахуванням окремих винятків, їй притаманних, а отже, кожна сторона повинна довести ті обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог.

У постанові Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 28 лютого 2024 р. у справі № 506/358/22 [109], в якій дружина військового просила суд встановити факт смерті чоловіка, єдиним доказом був акт про настання смерті. Верховний Суд вказав, що єдиного доказу недостатньо для встановлення факту смерті фізичної особи, у тому числі у зв'язку з воєнними діями. В цій справі правильним буде звернення до суду із заявою про оголошення судом особи померлою (ч. 2 ст. 46 ЦК України), а не із заявою про встановлення факту смерті цієї особи (п. 8 ч. 1 ст. 315 ЦПК України).

У постанові від 13 березня 2024 р. у справі № 204/7924/23 [104] Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду підтвердив свій висновок про те, що за наявності припущень про факт смерті фізичної особи, у тому числі у зв'язку з воєнними діями, без достовірних доказів, які свідчать про цей факт, правильним буде звернення до суду із заявою про оголошення судом

особи померлою, а не із заявою про встановлення факту смерті цієї фізичної особи.

Отже, Верховний Суд акцентує, що не потрібно подавати докази щодо попереднього звернення заявників до органу реєстрації актів цивільного стану та подальшого оскарження відмови такого органу у проведенні державної реєстрації народження в порядку адміністративного судочинства, оскільки у ст. 317 ЦПК України не зазначено вимоги на обов'язковість подання до суду письмової відмови органу реєстрації актів цивільного стану у здійсненні реєстрації таких фактів.

У Постанові Верховного Суду від 29 березня 2023 р. у справі № 753/8033/22 [110] вказується на те, що для встановлення судом факту народження особи необхідно надати такі докази, що є підставами для реєстрації дитини, а саме: медичну довідку про перебування дитини під наглядом лікувального закладу форми № 103-1/о, затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я України від 8 серпня 2006 р. № 545, та письмову заяву двох свідків, присутніх при пологах, у разі народження дитини поза закладом охорони здоров'я; акт, складений посадовими особами за участю двох свідків. Доказом народження особи можуть бути й інші документи, які підтверджують факт її народження, зокрема: індивідуальна картка вагітної і породіллі (обмінна карта), акт свідків про народження дитини (батьків, друзів, сусідів) тощо.

Окрім того, аналізом наукової літератури [33; 69; 75, с. 44–49; 85, с. 73–88; 114] та оглядом судової практики [103; 130; 149; 150; 158] нами виявлено проблемні аспекти доказування у справах про встановлення факту народження або смерті особи, а саме:

– заявники часто стикаються з труднощами у зборі доказів, особливо у випадках, коли минуло багато часу або свідки недоступні;

– через складність справ і необхідність детального вивчення доказів процес може затягуватися;

– судді можуть по-різному тлумачити норми закону, що призводить до нерівномірного застосування права.

З метою удосконалення законодавства нами запропоновано введення чітких критеріїв для встановлення фактів народження або смерті особи. Окрім того, запровадження електронного документообігу та зменшення бюрократичних бар'єрів сприятиме спрощенню процедури. Важливим також вбачається підвищення кваліфікації суддів шляхом проведення тренінгів і семінарів, присвяченим проблемам розгляду таких справ.

Вочевидь, ефективне вирішення справ про встановлення факту народження або смерті особи залежить від повноти та достовірності доказової бази, тому заявникам варто приділяти максимальну увагу пошуку та збиранню доступних матеріалів.

Докази і доказування у справах про встановлення факту народження або смерті особи є основою для відновлення соціальної справедливості та забезпечення прав громадян. Судова практика у цій сфері підкреслює необхідність вдосконалення правових процедур, що стосуються доступу до архівних матеріалів, належного зберігання документів, а також створення механізмів, які допоможуть швидше та ефективніше встановлювати юридично значущі факти.

Доказування у таких справах потребує балансу між суворістю законодавчих норм і забезпеченням справедливості, що сприяє встановленню істини та захисту прав громадян. З огляду на те, що сьогодні склалася ситуація, особливо в регіонах, постраждалих від війни, що фізичні архіви часто знищені або недоступні, тому доцільним вбачається створення єдиної електронної бази даних архівних документів, доступної для судів і заявників у справах окремого провадження, що дозволить оперативно отримувати інформацію про втрачені актові записи без тривалих запитів до місцевих архівів й сприятиме швидшому доказуванню фактів, зменшуючи бюрократичне навантаження.

Окрім того, з огляду на те, що затримки у наданні архівних довідок ускладнюють судовий розгляд, важливо встановити чіткі строки (наприклад,

до 10 робочих днів) для відповіді архівних установ на запити судів чи громадян у таких справах. З цією метою пропонуємо доповнити статтю 16 Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» «Архівні установи зобов'язані надавати відповіді на запити судів або громадян у справах, пов'язаних із судовим розглядом, протягом 10 робочих днів з дня отримання запиту, якщо інше не передбачено законодавством.».

Швидке встановлення фактів є критично важливим для реалізації прав громадян, особливо в умовах гуманітарних криз, тому важливим вбачається доповнення статті 318 «Зміст заяви» Глави 6. Розгляд судом справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення ЦПК України положенням, що передбачає скорочений строк розгляду справ про встановлення факту народження або смерті особи – до 30 днів з моменту відкриття провадження, якщо немає обґрунтованої необхідності в додаткових доказах.

Пропонуємо доповнити статтю 318 ЦПК України новим пунктом такого змісту: «Справи про встановлення факту народження або смерті особи розглядаються судом протягом тридцяти днів з дня відкриття провадження, якщо немає обґрунтованої необхідності в збиранні додаткових доказів.».

Беручи до уваги той факт, що неналежне зберігання документів є однією з основних причин звернень до суду, пропонуємо доповнити ст. 6. «Компетенція органів державної реєстрації актів цивільного стану» Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» нормою, яка зобов'язує органи ДРАЦС створювати резервні копії актових записів у цифровому форматі та забезпечувати їх зберігання в централізованій системі. У разі втрати документів через форс-мажорні обставини держава має надавати заявникам безкоштовну правову допомогу для відновлення фактів.

Пропонуємо доповнити статтю 6 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» окремим пунктом такого змісту: «Органи державної реєстрації актів цивільного стану зобов'язані створювати резервні копії актових записів у цифровому форматі та забезпечувати їх зберігання

в централізованій електронній системі відповідно до вимог законодавства про захист інформації.

У разі втрати актових записів через форс-мажорні обставини держава забезпечує заявникам безкоштовну правову допомогу для відновлення юридичних фактів, пов'язаних із державною реєстрацією актів цивільного стану.».

Як результат, запропоновані зміни сприятимуть підвищенню ефективності доказування, зменшенню бюрократичних бар'єрів і забезпеченню справедливості у справах про встановлення факту народження або смерті особи. Водночас вони враховують сучасні реалії, зокрема цифровізацію та наслідки воєнного стану, що вимагають адаптації законодавства до потреб суспільства.

Таким чином, докази і доказування у справах про встановлення факту народження або смерті особи є важливим інструментом забезпечення правової визначеності. Успішне вирішення таких справ залежить від злагодженої роботи всіх учасників судового процесу та застосування ефективних доказових механізмів. Судова практика у цій сфері потребує подальшого вдосконалення, зокрема через розвиток архівної системи, спрощення доступу до інформації та підвищення кваліфікації інших учасників судового процесу.

Висновки до розділу 2

Дослідженням окремих процесуальних аспектів, що стосуються подання до суду заяви про встановлення факту народження або смерті особи, нами встановлено наступне:

1. Право на судовий захист є одним із основоположних прав людини, закріплених у Конституції України та міжнародних правових актах. У ситуаціях, коли факт народження або смерті особи не може бути встановлений адміністративним шляхом, громадяни мають право звернутися

до суду для відновлення юридичної визначеності. У таких випадках заявник подає заяву про встановлення відповідного факту, яка розглядається в порядку окремого провадження. Це право має важливе значення для захисту особистих, майнових і соціальних інтересів.

2. Для звернення до суду заявник подає заяву, яка повинна відповідати встановленим вимогам процесуального законодавства і містити: – особисті дані заявника; – обґрунтування правового інтересу у встановленні факту; – конкретний факт, який необхідно встановити; – докази, що підтверджують неможливість вирішення питання іншим шляхом.

Заява про встановлення факту народження або смерті особи може бути подана: – особою, безпосередньо зацікавленою у встановленні факту; – органами державної влади чи місцевого самоврядування (органами ДРАЦС); – іншими заінтересованими особами, зокрема правонаступниками, представниками установ (банків, страхових компаній), які потребують встановлення факту для виконання своїх обов'язків чи реалізації прав.

Окреслено обставини, які унеможливають підтвердження факту народження або смерті особи адміністративним шляхом, зокрема: – втрата документів, що підтверджують факт народження або смерті особи; – відсутність запису в органах реєстрації актів цивільного стану; – неможливість отримати документи через форс-мажорні обставини (наприклад, воєнні дії, природні катастрофи); – помилки в документах, які не можуть бути виправлені іншим шляхом.

Зроблено висновок, що заявник у справі має право: – подавати докази, які підтверджують обставини справи; – брати участь у судових засіданнях особисто або через представника; – оскаржувати рішення суду, якщо воно не відповідає його правовим інтересам. Заява подається до суду за місцем проживання заявника або за місцем передбачуваного виникнення відповідного факту. Обов'язками заявника є: – надання достовірної інформації; – участь у процесі відповідно до вимог суду; – виконання рішення суду, якщо воно передбачає подальші дії.

3. Негативними наслідками невизнання факту народження або смерті особи й відсутності належної процедури їх реєстрації є, зокрема: – дискримінація громадян України, доступ яких до адміністративних послуг є значно ускладненим, особливо в умовах проведення воєнних (бойових) дій; – утруднення процесу реінтеграції зазначених територій та їх мешканців; – збільшення кількості осіб без громадянства; – відсутність доступу до соціальних та освітніх послуг; – порушення права на спадкування тощо.

4. Розгляд судових справ про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України відбувається за загальними правилами здійснення цивільного судочинства з урахуванням окремих винятків, їй притаманних, а отже, кожна сторона повинна довести ті обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог.

5. Охарактеризовано коло учасників судового процесу, кожен з яких виконує важливу роль у забезпеченні неупередженого, своєчасного та справедливого розгляду справи про встановлення факту народження або смерті особи, до яких віднесено: заявників – фізичну особу, яка має законний інтерес у встановленні факту; законних представників; осіб, які потребують документів для оформлення прав чи обов'язків; заінтересованих осіб – фізичних чи юридичних осіб, які можуть бути заінтересовані у вирішенні справи.

6. Констатовано, що доказами у таких справах слугують документи, зокрема оригінали чи копії медичних довідок про народження або смерть (з пологового будинку, лікарень), лікарського свідоцтва про смерть, довідки про причину смерті (оригінал), витяги з лікарських журналів, довідки з архівів, записи з метричних книг або записи про народження або смерть у церковних реєстрах; витяги з державного реєстру актів цивільного стану; свідоцтва про захоронення; квитанції, договори із відповідними ритуальними підприємствами, які надавали послуги з організації поховання; пояснення свідків, можливі речові докази (фото- і відеозапис); свідчення свідків;

експертні висновки, фотографії, а також інші матеріали, які дають змогу встановити юридично значущі факти, тощо.

Зазначено, що в умовах відсутності документальних доказів значна роль надається непрямим доказам, до яких належать: – фотоматеріали; – листування чи записи розмов між родичами або іншими особами; – публікації в засобах масової інформації; – інформація з соціальних мереж або інших цифрових джерел.

Акцентовано, що свідчення свідків є одним із найбільш цінних видів доказів, особливо у випадках, коли документальні підтвердження неможливо отримати. Встановлено, що у разі відсутності доказів і свідків, які могли б підтвердити факт смерті особи, в якості свідка судом може бути допитаний сам заявник у справі, якщо йому особисто відомі факти, що мають значення для справи, і він не заперечує проти допиту. Такі показання заявника як свідка можуть бути виключними та вирішальними для підтвердження факту смерті особи.

Зроблено висновок, що доказами у справі можуть бути письмові докази: оригінали чи копії медичних документів, пояснення заінтересованих осіб, їхніх представників, свідчення свідків, речові докази, зокрема звуко- і відеозаписи, висновки експертів. Документи, видані лікарняними закладами, що знаходяться на неконтрольованій території, теж можуть братися до уваги судом.

Окреслено етапи доказування у справах про встановлення факту народження або смерті особи: – збирання доказів; – подання доказів; – оцінка доказів судом. Констатовано, що суд зобов'язаний оцінити: – належність доказів (чи підтверджують вони факт, що підлягає встановленню); – допустимість (чи були докази отримані законним шляхом); – достовірність (чи відповідають докази дійсності); – сукупність доказів (чи утворюють докази логічну картину подій).

Зроблено висновок, що успішне вирішення таких справ залежить від злагодженої роботи всіх учасників процесу та застосування ефективних

доказових механізмів. Судова практика у цій сфері потребує подальшого вдосконалення, зокрема через розвиток архівної системи, спрощення доступу до інформації та підвищення кваліфікації інших учасників судового процесу.

7.3 метою усунення правових колізій, забезпечення чіткості та однозначності правових норм, а також підвищення ефективності механізмів захисту прав громадян у сфері встановлення фактів, що мають юридичне значення, обґрунтовано доцільність внесення змін до Цивільного кодексу України в частині уточнення норм, що регулюють встановлення фактів, що мають юридичне значення, зокрема факту народження або смерті особи, задля усунення суперечностей та неоднозначностей у їх тлумаченні, а також до статей, що стосуються підтвердження фактів, що мають юридичне значення, з урахуванням сучасних соціальних реалій та потреб правозастосовної практики. Запропоновані зміни сприятимуть підвищенню ефективності доказування, зменшенню бюрократичних бар'єрів і забезпеченню справедливості у справах про встановлення факту народження або смерті особи.

РОЗДІЛ 3

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ НАРОДЖЕННЯ АБО СМЕРТІ ОСОБИ В ПОРЯДКУ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ

3.1. Відкриття провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи

Досить часто ми стикаємося з проблемними питаннями, що пов'язані з неможливістю реалізувати свої права через втрату правовстановлюючих документів чи помилки в них. При цьому можливість відновити такі документи в позасудовому порядку відсутня. Інколи для того щоб виникли певні правовідносини потрібно довести обставини не підтвержені офіційними документами, тому виникає потреба звернутися до суду з метою встановлення факту, що має юридичне значення. Право кожної особи на своїх захист цивільних прав та інтересів у разі їх порушення, невизнання або оспорювання, а також право особи звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу передбачено Цивільним кодексом України [173]. Встановлення факту народження або смерті особи є важливим інститутом цивільного судочинства, який забезпечує реалізацію прав та інтересів фізичних осіб у випадках, коли такі факти не були зафіксовані в установленому законом порядку. Своєю чергою, це може бути пов'язано з втратою документів, військовими діями, стихійними лихами або іншими обставинами, що ускладнюють отримання офіційних свідоцтв, зокрема зовнішніми кібератаками на Державний реєстр актів цивільного стану громадян. Водночас встановлення факту народження або смерті особи є підставою для реалізації спадкових, пенсійних, сімейних та інших прав.

Своєю чергою, інститут окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи є об'єктом особливої

юридичної природи, що зумовлює специфіку провадження у цих цивільних справах. Недостатньо розробленими залишається низка питань щодо окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи, що потребує подальшого наукового дослідження.

Метою підрозділу є аналіз процесуального механізму відкриття провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи, виявлення особливостей судового розгляду таких справ, а також вироблення рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання зазначеної сфери.

У цьому підрозділі дисертаційного дослідження для розкриття стадій механізму встановлення факту народження або смерті особи – збирання доказів, підготовки процесуальних документів та їх обґрунтування і початок їх розгляду судом (здійснення відкриття та підготовчих проваджень) – необхідно надати відповіді на такі питання:

- 1) які механізми збирання доказів, передбачені ЦПК України, можливо використати до та після відкриття провадження;
- 2) які питання вирішує суд під час відкриття провадження та підготовчого провадження;
- 3) чи є необхідність внесення змін до законодавства щодо правового регулювання цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи.

У справах про встановлення факту народження або смерті особи відкриттю провадження передую збір доказів факту народження або смерті особи, який здійснюється заявником у позасудовому порядку. У справах про встановлення факту народження або смерті особи необхідність використання забезпечення доказів може виникнути через можливу втрату доказів.

Сьогодні в Україні наявні випадки, коли реєстрація народження або смерті особи не може бути здійснена у встановленому законом порядку, зокрема, внаслідок втрати документів, відсутності відповідних реєстраційних записів або в умовах збройного конфлікту. В умовах війни, міграційних процесів та інших надзвичайних ситуацій зростає кількість випадків, коли

необхідно юридично закріпити такі факти. У таких ситуаціях встановлення зазначених фактів у судовому порядку є єдиним способом поновлення порушених прав громадян.

Питання встановлення юридичних фактів народження або смерті особи має особливе значення в юридичній практиці, оскільки ці події є ключовими для реалізації правоздатності та дієздатності особи, а також для спадкових, соціальних та інших правовідносин. Своєю чергою, відсутність чіткого механізму врегулювання таких справ у судовій практиці потребує наукового осмислення та вдосконалення. Труднощі можуть виникати через відсутність належних документів, складнощі у підтвердженні фактів у випадках військових конфліктів або катастроф. Окрім того, нерідко з'являються проблеми, пов'язані з міжнародним аспектом, коли події відбувалися за межами України. Мова, наприклад, йде про встановлення факту народження дитини в зоні бойових дій або в непідконтрольному Україні населеному пункті. В такому випадку суд розглядає показання свідків і довідку з медичного закладу, видану вже після повернення родини на підконтрольну територію. Таким чином, суд встановлює факт народження дитини, що дає змогу зареєструвати її в органах ДРАЦС. У справах про встановлення факту смерті особи за відсутності свідоцтва про смерть, коли, наприклад, особа зникає за певних обставин, але офіційні дані про смерть не були зафіксовані, суд встановлює факт смерті особи за свідченнями очевидців та документів з певних служб. Рішення суду про встановлення факту смерті особи дозволяє родичам оформити спадкові права. У випадку, якщо смерть громадянина України наступила за кордоном, а родичі не могли отримати офіційне свідоцтво через правові особливості держави, судом беруться до уваги довідки консульства та нотаріально засвідчені медичні документи, тим самим встановлюється факт смерті особи, що дозволяє врегулювати правові наслідки в Україні.

Таким чином, судове встановлення факту народження або смерті особи є важливим механізмом правового захисту особи. Попри наявність правового

регулювання, існує необхідність удосконалення законодавства для спрощення процедур і забезпечення ефективного захисту прав громадян. Зокрема, як нами було доведено у підрозділі 2.3 дисертаційного дослідження, доцільно розглянути можливість використання електронних (цифрових) технологій для полегшення отримання доказів, а також удосконалення міжнародного співробітництва у сфері реєстрації актів цивільного стану.

Приступаючи до висвітлення питання, акцентуємо, що Велика Палата Верховного Суду звертає увагу, що існує два порядки встановлення фактів, що мають юридичне значення: позасудовий і судовий.

У разі оскарження до суду відмови відповідного органу в установленні юридичного факту, який підлягає встановленню в позасудовому порядку, такий спір підлягає розгляду в порядку адміністративного судочинства. Справи про встановлення юридичних фактів у судовому порядку вирішуються судами цивільної юрисдикції за правилами ЦПК України. Зокрема, згідно з п. 7 та 8 ч. 1 ст. 315 ЦПК України суд розглядає справи про встановлення факту народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту народження (п. 7) або смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті особи (п. 8).

Варто зазначити, що з уведенням воєнного стану в процедуру розгляду цивільних справ про встановлення юридичних фактів були внесені певні зміни. Так, на території, на якій введено воєнний стан, правосуддя здійснюється лише судами, які створені відповідно до Конституції України. Скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється. У разі неможливості здійснювати правосуддя судами, які діють на території, на якій введено воєнний стан, законами України може бути змінена територіальна підсудність судових справ, що розглядаються в цих судах, або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів. Створення надзвичайних та особливих судів не допускається (ст. 26 Закону

України «Про правовий режим воєнного стану») [129]. Тобто йдеться про територіальну підсудність.

Отже, судом, який розглядає справи про встановлення факту, що має юридичне значення, зокрема факту народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту народження або смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті, є суд цивільної юрисдикції відповідно до ст. 19 ЦПК України та пп. 7 та 8 ч. 1 ст. 315 ЦПК України.

Справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, зокрема встановлення факту народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту народження або смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті, належать до юрисдикції суду за таких умов:

– факти, що підлягають встановленню, повинні мати юридичне значення, тобто від них мають залежати виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян. Для визначення юридичного характеру факту потрібно з'ясувати мету встановлення;

– встановлення факту не пов'язується з подальшим вирішенням спору про право. Якщо під час розгляду справи про встановлення факту заінтересованими особами буде заявлений спір про право або суд сам дійде висновку, що у цій справі встановлення факту пов'язане з необхідністю вирішення в судовому порядку спору про право, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює цим особам, що вони вправі подати позов на загальних підставах;

– заявник не має іншої можливості одержати чи відновити документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення. Для цього заявник разом із заявою про встановлення факту подає докази на підтвердження того, що до її пред'явлення він звертався до відповідних організацій за одержанням

документа, який посвідчував би такий факт, але йому в цьому було відмовлено із зазначенням причин відмови (відсутність архіву, відсутність запису в актах цивільного стану тощо);

– чинним законодавством не передбачено іншого позасудового порядку встановлення юридичних фактів [102; 111].

При цьому в одному провадженні не можуть бути поєднані вимоги про встановлення факту, що має юридичне значення, та оскарження рішення, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, оскільки ці вимоги підсудні судам різних юрисдикцій [98].

Варто наголосити, що законодавцем не передбачено доступної адміністративної процедури, яка б визначала порядок державної реєстрації факту народження або смерті особи на тимчасово окупованих територіях України. З огляду на це задля оптимізації процесу отримання свідоцтв про народження чи про смерть для осіб, які проживають на таких територіях, ЦПК України було доповнено спеціальною статтею 317 «Особливості провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України», що вирішує окремі процесуальні питання спрощеного провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України.

Слушно вказують О. Угриновська та М. Піняшко, що відсутність чіткої та дієвої судової процедури встановлення факту народження або смерті на тимчасово окупованій території може призвести до кола зловживань, зокрема, з метою уникнення кримінального переслідування, отримання соціальних виплат без законних підстав, торгівлі людьми тощо. Як наслідок, перед державою стоїть нелегке завдання, оскільки вона має створити доступний механізм установлення фактів на відповідній території, котрий з одного боку забезпечить належну реалізацію особистих немайнових і майнових прав осіб, а з іншого – унеможливить його використання для досягнення протиправної мети [156, с. 50–59].

Відкриття провадження у цивільній справі є початковою стадією цивільного судочинства. Цивільним процесуальним законом передбачено низку норм, якими визначено послідовність вчинення цивільних процесуальних дій, процесуальні права та обов'язки сторін і суду. Насамперед йдеться про конкретизацію загального права на звернення до суду за захистом і положення про волевиявлення учасників судового процесу як необхідну рушійну засаду цивільного судочинства [146, с. 20].

Типовими ситуаціями, що зумовлюють необхідність відкриття судового провадження, є такі:

- втрата або знищення записів у реєстраційних органах;
- народження або смерть особи на тимчасово окупованих територіях або в умовах воєнного стану;
- відсутність можливості звернення до компетентного органу через форс-мажорні обставини.

Умовами відкриття провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи є:

- наявність юридично значущого інтересу заявника;
- неможливість отримання документів в іншому порядку.

Процес відкриття провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи передбачає такі основні етапи:

- подання заяви до суду про встановлення факту народження або смерті особи. Заява має відповідати вимогам ст. 318 ЦПК України та містити докази неможливості адміністративного підтвердження факту;
- підготовче судове засідання. Суд перевіряє підстави для відкриття провадження та визначає необхідність витребування додаткових доказів;
- розгляд по суті, у якому з'ясовуються обставин справи і досліджуються докази, а саме, показання свідків, письмові докази (документи), висновки експерта та інші докази;

– ухвалення рішення суду. Якщо суд встановлює факт народження або смерті, ухвалюється рішення, яке є підставою для державної реєстрації цього факту у відповідних органах.

Законодавцем визначено порядок відкриття провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи, зокрема це:

- подача заяви. Заявник подає до суду заяву, в якій зазначає:
 - факт, який необхідно встановити (народження чи смерть);
 - обставини, що перешкоджають отриманню документів;
 - докази, які підтверджують факт (свідчення, документи тощо);

– прийняття заяви до розгляду. Суд, своєю чергою, перевіряє відповідність заяви вимогам закону та приймає рішення про відкриття провадження у справі;

– розгляд справи по суті. Суд вивчає надані докази, заслуховує свідків і приймає рішення.

Окрім того, на стадії відкриття провадження у справі суд може надати заявнику строк для усунення недоліків заяви, зокрема, зобов'язати заявника надати докази, які підтверджують право на звернення до суду, визначити коло інших заінтересованих осіб з огляду на зміст заяви, зобов'язати надати докази, що підтверджують відмову органу ДРАЦС у реєстрації смерті особи.

Як свідчать матеріали справ місцевих судів міста Києва та Київської області у справах цієї категорії, при вирішенні питання наявності підстав для відкриття провадження за заявою про встановлення факту смерті особи за правилами ст. 317 ЦПК України, суди постановлювали ухвали про залишення заяви без руху і надавали строк для усунення недоліків, зокрема, необхідно було надати відмову органів ДРАЦС у проведенні реєстрації смерті, належним чином посвідчені копії письмових доказів (ч. 2 ст. 95 ЦПК України), визначити всіх заінтересованих осіб із зазначенням їх місцезнаходження, відомих засобів зв'язку [157].

Так, ухвалою від 3 червня 2022 р. Вишгородський районний суд Київської області залишив без руху заяву ОСОБА_1 про встановлення факту смерті

чоловіка ОСОБА_2, який помер у м. Маріуполі Донецької області, пославшись на п. 8 ч. 1 ст. 315 ЦПК України, відповідно до якого суд розглядає справи про встановлення факту смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом ДРАЦС факту смерті, а також на роз'яснення Верховного Суду України, які викладені у постанові Пленуму № 5 від 31 березня 1995 р. «Про судову практику у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення», відповідно до яких заяви про встановлення факту смерті особи в певний час приймаються до провадження суду і розглядаються за умови подання заявниками документів про відмову органів реєстрації актів громадянського стану в реєстрації події смерті. Заявниці ОСОБА_1 запропоновано надати докази звернення до відділу ДРАЦС та його відмови у реєстрації смерті ОСОБА_2. На виконання вимог ухвали суду ОСОБА_1 надала відмову Вишгородського відділу ДРАЦС у проведенні державної реєстрації смерті ОСОБА_2, а також копію лікарського свідоцтва про смерть і довідку про причину смерті ОСОБА_2, які були видані Республіканським бюро судово-медичної експертизи «ДНР». Ухвалою Вишгородського районного суду Київської області заява ОСОБА_1 прийнята до розгляду, по ній відкрито провадження у цивільній справі. Рішенням Вишгородського районного суду Київської області від 17 серпня 2022 року заява ОСОБА_1 була задоволена. Встановлено факт смерті ОСОБА_2, 01 січня 1951 року народження, в м. Маріуполі Донецької області 13 березня 2022 року (справа № 363/1378/22) [157].

Ухвалою Дніпровського районного суду м. Києва від 30 вересня 2022 р. залишено без руху заяву ОСОБА_1 про встановлення факту смерті у м. Донецьку ОСОБА_2. В ухвалі суд послався на чинні положення Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», зокрема щодо недійсності будь-якого акта (рішення, документа), виданого органами та/або особами на тимчасово окупованій території, крім документів, що підтверджують факт народження, смерті, реєстрації (розірвання) шлюбу особи на тимчасово

окупованій території, які додаються до заяви про державну реєстрацію відповідного акта цивільного стану, та запропонував заявнику ОСОБА_1 надати письмову відмову у проведенні державної реєстрації смерті ОСОБА_2, а також лікарське свідоцтво про смерть останнього. Суд наголосив, що при зверненні заявника до органів ДРАЦС останній також перевіряє чи не проведена реєстрація смерті особи. Ухвалою цього ж суду від 11 жовтня 2022 р. заяву ОСОБА_1 було повернуто, оскільки у визначений судом строк недоліки усунути не були (справа № 755/9670/22) [157].

Ухвалою Подільського районного суду м. Києва від 26 травня 2023 р. заяву громадянки М. було залишено без руху та надано строк для усунення недоліків: надання доказів, що заявниця є членом сім'ї померлого, а також доказів того, що встановлення факту смерті Л. впливає на її права, обов'язки чи законні інтереси. На виконання вимог цієї ухвали заявниця М. подала заяву про встановлення факту смерті Л. із зазначенням, що встановлення факту смерті необхідне їй для отримання свідоцтва про смерть племінника та подальшого оформлення спадщини на 1/2 частину квартири, співвласниками якої є померлий і вона [157].

Ухвалою Подільського районного суду м. Києва від 29 травня 2023 р. суддя відмовила у відкритті провадження у справі за заявою громадянки М., зазначивши, що відповідно до ч. 4 ст. 315 ЦПК України із заяви про встановлення факту, що має юридичне значення, вбачається спір про право. Громадянці М. роз'яснено право подання позову на загальних підставах [157].

Своєю чергою, практика Верховного Суду свідчить про необхідність попереднього звернення до органу ДРАЦС та отримання відмови у реєстрації смерті у справах, які розглядаються за правилами ст. 317 ЦПК України.

Так, постановою Верховного Суду у справі № 607/5528/23 скасовано ухвалу Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 24 березня 2023 р. про відмову у відкритті провадження у справі за заявою громадянина Ц. про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України, а також постанову Тернопільського

апеляційного суду від 16 травня 2023 року, якою ухвалою місцевого суду залишено без змін, а справу за заявою громадянина Ц. направлено до суду першої інстанції для продовження розгляду. Як вбачається із змісту постанови суду касаційної інстанції, суд першої інстанції відмовив у відкритті провадження за заявою громадянина Ц., оскільки заявник не звертався до органу державної реєстрації актів цивільного стану. За висновком суду першої інстанції, з яким погодився суд апеляційної інстанції, підставою для здійснення державної реєстрації смерті особи є звернення заявника до органу державної реєстрації актів цивільного стану, а у разі відмови компетентного органу у проведенні державної реєстрації смерті особи така відмова (бездіяльність) може бути оскаржена в адміністративному порядку. Скасовуючи судові рішення у справі за заявою громадянина Ц., Верховний Суд навів посилання на статтю 317 ЦПК України та зазначив, що заява про встановлення факту смерті підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства. Також суд касаційної інстанції зазначив, що у справах про встановлення факту смерті на тимчасово окупованій території України попереднє звернення до органу реєстрації актів цивільного стану та отримання відмови не є обов'язковим, посилаючись на висновки Верховного Суду, викладені у постановках від 29 березня 2023 р. у справі № 753/8033/22 (провадження № 61-1423св23) та від 26 квітня 2023 р. у справі № 337/3725/22 (провадження № 61-174св23) [157].

При проведенні узагальнення цієї категорії справ виявлено випадок, коли факт смерті особи було встановлено двома рішеннями одного і того ж суду.

Так, у січні 2022 р. до Макарівського районного суду Київської області звернувся ОСОБА_1 про встановлення факту смерті 09 вересня 2021 р. свого батька ОСОБА_2, 03 серпня 1949 року народження, у м. Антрацит Луганської області. До заяви ОСОБА_1 долучив відмову органу ДРАЦС у проведенні державної реєстрації смерті ОСОБА_2.

Рішенням Макарівського районного суду Київської області від 28 січня 2022 р. заяву ОСОБА_1 було задоволено. Копію рішення направлено на адресу Макарівського відділу ДРАЦС у Бучанському районі Київської області Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції 31 січня 2022 р. (справа № 370/223/22).

Таку ж саму заяву ОСОБА_1 подав до Макарівського районного суду Київської області в лютому 2022 р. До заяви відмову органу ДРАЦС у проведенні державної реєстрації смерті ОСОБА_2 не надавав. Як вбачається з матеріалів справи, жодних підготовчих дій суд за заявою ОСОБА_1 не проводив, лише повідомив телефонограмою ОСОБА_1 про дату і час судового засідання. Орган ДРАЦС про судовий розгляд заяви ОСОБА_1 суд не повідомляв. Рішенням Макарівського районного суду Київської області від 16 лютого 2022 р. повторно встановлено факт смерті 09 вересня 2021 р. ОСОБА_2, 03 серпня 1949 року народження, у м. Антрацит Луганської області (справа № 370/325/22) [157].

Отже, заяви про встановлення факту смерті особи в певний час приймаються до провадження суду і розглядаються за умови подання заявниками документів про відмову органів реєстрації актів громадянського стану в реєстрації події смерті. Заявник зобов'язаний обґрунтувати свою заяву посиланнями на докази, що достовірно свідчать про смерть особи у певний час і за певних обставин. При цьому слід мати на увазі, що встановлення із зазначених підстав факту смерті відрізняється від встановлення факту реєстрації смерті і полягає у з'ясуванні, насамперед, обставин не самої події смерті, а її реєстрації в органах реєстрації актів громадянського стану) та від оголошення особи померлою.

На відміну від факту смерті особи, який встановлюється судом за умови підтвердження доказами, що ця подія мала місце у певний час та за певних обставин, фізична особа може бути оголошена в судовому порядку померлою у разі встановлення обставин, на підставі яких суд робить вірогідне припущення про смерть такої особи, коли немає доказів про факт її смерті.

У цих справах суд визнає днем смерті фізичної особи, оголошеної померлою, день її гаданої смерті, якщо вона пропала без вісті за обставин, які загрожували смертю або давали підстави припускати її загибель від певного нещасного випадку, а в інших випадках днем смерті вважається день набрання законної сили рішення суду про оголошення фізичної особи померлою [132].

Беручи до уваги чіткі вимоги до змісту заяви, що визначені законодавцем, які нами було висвітлено у підрозділі 2.1 дисертації, а саме: факт, який заявник просить встановити та з якою метою; причини неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують цей факт; а також докази, що підтверджують факт, суддя може відмовити у відкритті провадження у справі, якщо із заяви про встановлення факту, що має юридичне значення, вбачається спір про право, а якщо спір про право буде виявлений під час розгляду справи, – залишити заяву без розгляду [132].

У березні 2023 року ОСОБА_1 звернулася до суду із заявою про встановлення факту народження дитини, в якій просила встановити факт народження сина ОСОБА_2, дата народження – ІНФОРМАЦІЯ_1, місце народження – місто Білгород, Білгородська область російської федерації (далі – рф), мати – ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_2, батько – ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_3.

В обґрунтування заяви зазначала, що вона разом із своїм чоловіком ОСОБА_3 на початок повномасштабного вторгнення російських військ на територію України проживала у м. Вовчанську, який окупований першого дня вторгнення, тобто 24 лютого 2022 року. Під час окупації у м. Вовчанську не працював пологовий будинок, тому для прийняття пологів 11 серпня 2022 року її вивезли до м. Білгорода рф, де вона народила сина ОСОБА_4, що підтверджується випискою з історії розвитку новонародженого № 1478 нк2 від 16 серпня 2022 року та виписаним епікризом Перинатального центру. Під час виписки їй видано свідоцтво про народження дитини.

Вказувала, що після деокупації м. Вовчанська вона разом із своєю сім'єю виїхала до м. Харкова, де проживає як тимчасово переміщена особа. У зв'язку

із втратою оригіналу свідоцтва про народження дитини, виданого у м. Білгороді рф, вона звернулася до Індустріально-Немишлянського відділу державної реєстрації актів цивільного стану у м. Харкові Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції м. Харкова із заявою про видачу свідоцтва про народження дитини українського зразка, у чому їй відмовлено з тих підстав, що державна реєстрація народження дитини вже проведена на території іншої держави.

Зазначала, що позбавлена можливості засвідчити факт народження дитини в позасудовий спосіб.

Постановою Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 31 січня 2024 року у справі № 643/1873/23 [100] встановлено, що посилання судів на те, що факт народження сина заявниці не потребує додаткового підтвердження, оскільки мав місце на території іншої держави, у зв'язку з чим неможливо встановити такий факт повторно рішенням суду в Україні, є безпідставними. Суд встановив, що особисті немайнові та майнові права малолітнього ОСОБА_4 перебувають у стані правової невизначеності, фактично дитина не має громадянства та позбавлена прав, які з цим пов'язані, а, отже, потребує гарантованого Конституцією України та міжнародними договорами державного захисту. Подібна за змістом до спірної ситуація стосується встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України. Суди у цій справі не розглянули можливість застосування аналогії закону, формально відмовили у відкритті провадження у справі з порушенням прав малолітньої дитини на доступ до правосуддя, оскільки встановлення факту народження дитини має істотне значення для реалізації прав людини та громадянина України.

Поділяємо думку науковців [146, с. 24], що одним із проявів аналізованих концептів варто вважати доступність процедури подачі заяви та відкриття провадження у справі. Це правомірно ставить питання щодо

необхідності усунення перешкод на шляху до отримання судового захисту або наголошує на продовженні розробки механізму перевірки права на звернення до суду. У будь-якому випадку це вимагає від законодавця вибору можливого напрямку розвитку цивільного процесуального законодавства та практики його застосування, у зв'язку з існуванням певних складнощів тлумачення цивільних процесуальних норм.

Отже, цивільним процесуальним законодавством окреслено підстави для відкриття провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи. Так, відкриття провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи регулюється нормами ЦПК України, згідно з якими, суд може встановити юридично значущі факти за відсутності можливості отримати документи, що їх підтверджують [169; 172]. Справи про встановлення факту народження або смерті особи розглядаються судами в порядку окремого провадження. Заявник повинен довести, що неможливо отримати відповідні документи у передбаченому адміністративному порядку, що є основною підставою для звернення до суду [175; 183; 184].

Підводячи підсумки викладеному у цьому підрозділі, доходимо висновку, що етап відкриття провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи має ґрунтуватися на ідеї верховенства права як загальної спрямованості всього цивільного процесуального законодавства, одним із проявів якого є доступність процедури подання заяви та відкриття провадження у справі. Важливим вбачається необхідність усунення перешкод на шляху до отримання судового захисту, що передбачає розробку ефективного механізму перевірки права на звернення до суду та вимагає від законодавця вибору можливого напрямку розвитку цивільного процесуального законодавства й практики його застосування,

Відкриття провадження у таких справах є важливим механізмом правового захисту, який дозволяє особам реалізувати свої конституційні права. Проте чинна правова база та судова практика потребують подальшого вдосконалення, зокрема шляхом спрощення доказових стандартів

і розширення переліку допустимих доказів, що могло б сприяти швидшому та ефективнішому судовому розгляду таких справ, а також уніфікації судової практики розгляду відповідної категорії справ для забезпечення однакового підходу до розгляду справ. Необхідно активізувати роботу з підвищення обізнаності громадян про їхні права та можливості встановлення фактів, що мають юридичне значення.

3.2. Підготовче провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи

У сучасному суспільстві правовідносини, пов'язані з встановленням фактів народження або смерті особи, мають важливе значення для забезпечення прав та інтересів громадян. Ці факти є підставою для виникнення, зміни або припинення правових відносин, пов'язаних із спадкуванням, соціальними виплатами, сімейними відносинами тощо. Проте в деяких випадках документальне підтвердження таких фактів відсутнє або втрачено, що потребує втручання судової влади. Підготовче провадження у таких справах відіграє ключову роль у забезпеченні ефективного та справедливого розгляду справ.

У цивільному судочинстві підготовче провадження – це стадія судового процесу в кожній цивільній справі, яка розглядається за правилами загального позовного провадження, в якій остаточно визначається предмет спору та характер спірних правовідносин, позовні вимоги та склад учасників судового процесу. На цій стадії судом з'ясуються заперечення проти позовних вимог, визначаються обставин справи, які підлягають встановленню, відбувається збирання відповідних доказів, визначається порядок розгляду справи, вчиняються інші дії з метою забезпечення правильного, своєчасного і безперешкодного розгляду справи по суті. Стадія підготовчого провадження починається з ухвали про відкриття провадження і за загальним правилом має

бути проведена протягом 60-ти днів з дня відкриття провадження [190]. Згідно з положеннями ч. 3 ст. 189 ЦПК України цей строк може бути продовжений не більше ніж на тридцять днів – у виняткових випадках для належної підготовки розгляду справи по суті.

Підготовче провадження є важливою стадією цивільного процесу, яка забезпечує ефективний і швидкий розгляд справ, зокрема у справах про встановлення факту народження або смерті особи. Ці справи мають особливе значення, оскільки стосуються реалізації ключових прав особи, таких як право на спадкування, отримання пенсійних виплат, здійснення сімейних прав тощо.

Встановлення фактів народження чи смерті є підставою для реалізації багатьох правових можливостей і у багатьох випадках заявники стикаються з труднощами у зборі необхідних документів і доказів, що потребує ретельного підготовчого етапу. Своєю чергою, відсутність чіткого механізму підготовчого провадження у таких справах призводить до затримок і нерівномірного застосування норм права.

У цьому підрозділі нами зроблено спробу проаналізувати правові основи, порядок та особливості підготовчого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи, виявити проблемні аспекти і розробити рекомендації щодо вдосконалення судової практики.

Передусім зазначимо, що окреме провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи покликане допомогти особі встановити у судовому порядку юридичні факти для подальшого здійснення відповідних суб'єктивних прав. Законодавцем окреслено особливості справ окремого провадження, зокрема у справах про встановлення факту народження або смерті особи:

– заявлені вимоги у порядку окремого провадження повинні бути безспірними (відсутній спір про право; суд може вирішувати тільки спір про факт, про стан);

– мета судового розгляду – встановлення наявності або відсутності факту;

- факт, що встановлюється судом, повинен мати юридичне значення;
- справи окремого провадження порушуються за заявою і розглядаються за участю заявника, інших заінтересованих осіб (відсутність спору про право зумовлює відсутність сторін з протилежними інтересами, відсутність позову);
- закон у більшості випадків точно встановлює коло осіб, які можуть бути заявниками (ст. ст. 296, 301, 3002, 320, 329 ЦПК України);
- немає деяких інститутів і категорій, властивих позовному провадженню (пред'явлення зустрічного позову, заміна сторін, співучасть, мирова угода, треті особи, звернення до третейського суду тощо);
- справи окремого провадження розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених ЦПК України, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду та інших особливостей, встановлених главою 6 розділу IV ЦПК України для відповідної категорії справ.

Підготовче провадження – це самостійна стадія цивільного процесу, яка складається із сукупності процесуальних дій суду та учасників судового процесу, які вчиняються після відкриття провадження з метою з'ясування можливості врегулювання спору до судового розгляду або направлених на забезпечення правильного, своєчасного та безперешкодного розгляду справи по суті [166, с. 74–80]. Своєю чергою, підготовче провадження є стадією цивільного процесу, в якій формуються та закладаються основи правильного та швидкого вирішення справи, а її недооцінка, помилки і прорахунки з самого початку дають невірний напрям усьому судовому розгляду, тягнуть порушення строків розгляду справи і, нерідко, є причинами скасування судових рішень [68, с. 146].

Напрями вчинення судом та учасниками справи певних процесуальних дій необхідно вважати завданнями підготовчого провадження. Цивільним процесуальним законодавством передбачено завдання та строк підготовчого провадження (ст. 189 ЦПК України). Так, до завдань підготовчого провадження законодавцем віднесено:

- 1) остаточне визначення предмета спору та характеру спірних правовідносин, позовних вимог та складу учасників судового процесу;
- 2) з'ясування заперечень проти позовних вимог;
- 3) визначення обставин справи, які підлягають встановленню, та зібрання відповідних доказів;
- 4) вирішення відводів;
- 5) визначення порядку розгляду справи;
- 6) вчинення інших дій з метою забезпечення правильного, своєчасного і безперешкодного розгляду справи по суті (ч. 1 ст. 189 ЦПК України).

Підготовче провадження починається відкриттям провадження у справі і закінчується закриттям підготовчого засідання (ч. 2 ст. 189 ЦПК України).

Підготовче провадження має бути проведене протягом шістдесяти днів з дня відкриття провадження у справі. У виняткових випадках для належної підготовки справи для розгляду по суті цей строк може бути продовжений не більше ніж на тридцять днів за клопотанням однієї із сторін або з ініціативи суду (ч. 3 ст. 189 ЦПК України) [182].

Варто акцентувати увагу, що підготовче провадження виступає обов'язковою стадією розгляду справ про встановлення факту народження або смерті, що розглядається в порядку окремого провадження, кожна з яких є індивідуальною, тому потребує урахування певної специфіки процесуального характеру. Встановивши відповідний факт, можливо дійти висновку, чи дійсно цей факт є юридичним і чи тягне він певні правові наслідки. У справах про встановлення факту народження або смерті метою встановлення відповідних фактів є необхідність їх подальшої державної реєстрації задля отримання свідоцтва про народження (смерть) відповідно до чинного законодавства України.

Поділяємо слушну думку науковців [165, с. 175–179; 166, с. 74–75; 187, с. 46–53], котрі стверджують, що законодавче визначення завдань підготовчого провадження є певним орієнтиром для суду та учасників справи при вчиненні тих чи інших підготовчих дій, у межах якого суд вирішує низку

процедурних питань, відповіді на які важливі для правильного та безперешкодного розгляду справи по суті, зокрема це питання щодо складу учасників судового процесу, доказів, клопотань, заперечень, позицій по суті справи тощо.

Отже, окреслення завдань підготовчого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи нерозривно пов'язане з розумінням і визначенням його мети – забезпечення правильного, своєчасного і безперешкодного розгляду справи по суті. На думку дослідників [166, с. 75], яку ми підтримуємо, правильність і своєчасність розгляду справи по суті пов'язуються з ухваленням законного й обґрунтованого судового рішення у справі з дотриманням встановлених строків розгляду справи по суті, а безперешкодний розгляд справи по суті передбачає недопущення складнощів, які змогли б завадити правильному та своєчасному розгляду справи.

Отже, початком підготовчого провадження вважається день постановлення ухвали суду про відкриття провадження у справі, а закінчується підготовче провадження постановленням ухвали про його закриття.

Аналізом судової практики та наукової літератури нами окреслено особливості підготовчого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті. На етапі підготовчого провадження суд передусім повинен визначити коло осіб, які можуть бути зацікавлені у результаті розгляду справи. Це можуть бути спадкоємці, родичі, представники державних органів тощо. Залучення таких осіб до процесу дозволяє забезпечити повноту дослідження обставин справи.

Загалом варто зазначити, що з огляду на особливості розгляду справ окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи підготовче провадження не проводиться, але суд може за необхідності вчинити підготовчі дії: витребувати за власною ініціативою необхідні докази, залучити до участі у справі заінтересованих осіб тощо.

Незважаючи на положення цивільного процесуального закону про невідкладність розгляду заяви про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або тимчасово окупованій території України, проведення обов'язкових підготовчих дій у цій категорії справ є обов'язковим. З огляду на те, що практика Верховного Суду орієнтує суди на необов'язковість попередньої відмови органу ДРАЦС у проведенні державної реєстрації смерті особи у справах такої категорії, фахівці вказують за необхідність на стадії підготовки справи до розгляду робити запити до органу ДРАЦС на предмет наявності або відсутності державної реєстрації акта смерті особи, яка ініціюється в судовому порядку [157].

Одним із ключових завдань підготовчого провадження є саме збір доказів, які можуть підтвердити факт народження або смерті особи. До таких доказів можуть належати свідчення свідків, документи з архівів, медичні довідки, дані державних реєстрів тощо. Суд повинен оцінити достовірність і допустимість таких доказів.

У деяких випадках для встановлення факту народження або смерті може знадобитися проведення експертизи, наприклад, генетичної експертизи для підтвердження родинних зв'язків. Підготовче провадження, своєю чергою, передбачає вирішення питання про необхідність призначення таких експертиз.

У справах про встановлення факту народження або смерті часто беруть участь органи реєстрації актів цивільного стану, архіви, органи соціального забезпечення тощо. Підготовче провадження передбачає залучення таких органів до процесу для отримання необхідних документів та інформації.

Відповідно до чинного законодавства, зокрема ЦПК України, встановлення факту народження або смерті особи можливе у випадках, коли такі факти не можуть бути підтверджені документально. Для цього необхідною є наявність певних умов, таких як неможливість отримання документів через їх втрату, знищення або відсутність реєстрації.

Незважаючи на чітке правове регулювання процедури підготовчого провадження, на практиці виникають певні проблеми, зокрема недостатня активність учасників справи у збиранні доказів, затримки в отриманні документів від державних органів, а також складність у встановленні фактів у разі відсутності свідків або документів. Для подолання цих проблем необхідно вдосконалювати механізми взаємодії між судами та державними органами, а також активізувати використання сучасних технологій, таких як електронні архіви та бази даних.

Таким чином, судова практика України щодо розгляду судами подібних питань підкреслює важливість підготовчого провадження для забезпечення всебічного та об'єктивного розгляду цих справ.

Як приклад наведемо рішення Шевченківського районного суду м. Києва від 03 червня 2022 р. у справі № 761/9432/22 про встановлення факту народження. Так, *суд, розглянувши у відкритому судовому засіданні в м. Києві цивільну справу за заявою ОСОБА_1, ОСОБА_2, заінтересована особа: Шевченківський районний у м. Києві відділ державної реєстрації актів цивільного стану Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Київ), встановив, що до суду надійшла заява, в якій заявники просять встановити факт народження ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_1 в селі Новоселівка, Сімферопольського району, Автономної Республіки Крим та ОСОБА_5, ІНФОРМАЦІЯ_2 року в м. Сімферополь, Автономної Республіки Крим від батьків: батько – громадянин України ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_3, мати – громадянка України ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_4.*

Свою заяву заявники обґрунтовують тим, що у заявників народилися діти на території, яка на даний час є тимчасово окупованою. Отримати свідоцтво про народження у відділі державної реєстрації актів цивільного стану неможливо, оскільки факт народження відбувся на тимчасово окупованій території України.

Метою встановлення факту народження дітей є необхідність їх реєстрації та отримання свідоцтва про народження українського зразка,

оскільки по факту діти народились на території України, що є тимчасово окупованою територією.

Вивчивши обставини по справі, судом встановлено, що у заявників народилися діти: 28.01.2018 року син ОСОБА_4 та ІНФОРМАЦІЯ_2 дочка ОСОБА_5, що підтверджується копіями свідоцтв про народження, що видані органами влади створеними всупереч законодавства України.

Відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 315 ЦПК України, суд розглядає справи про встановлення факту, зокрема, народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту народження.

Відповідно до п. 4 ст. 13 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» підставою для проведення державної реєстрації народження дитини є визначені центральним органом виконавчої влади у сфері охорони здоров'я документи, що підтверджують факт народження дитини, а в разі їх відсутності рішення суду.

Пунктом 2 глави 1 розділу III Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затверджених наказом Міністерства юстиції України 18.10 2000 року № 52/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції від 24 грудня 2010 року № 3307/5) встановлено, що підставами для проведення державної реєстрації народження дитини є: медичне свідоцтво про народження (форма № ЮЗ/о), форма якого затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 08 серпня 2006 р. № 545 (гі 150-06), зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 25 жовтня 2006 р. за № 1150/13024 (далі – медичне свідоцтво про народження), що видається закладами охорони здоров'я незалежно від підпорядкування та форми власності, де приймаються пологи. У разі народження дитини поза закладом охорони здоров'я державна реєстрація народження проводиться на підставі медичного свідоцтва про народження або медичної довідки про перебування дитини під наглядом лікувального закладу (форма № 103-1/о (гі 151-06), форма якої затверджена наказом Міністерства здоров'я України

від 08 серпня 2006 р. № 545 (зі 150-06), зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 25 жовтня 2006 р. за ТМ 1150/13024 (із змінами) (далі – медична довідка про перебуванні дитини під наглядом лікувального закладу), та висновку про підтвердження факту народження дитини поза закладом охорони здоров'я за формою, встановленою у додатку 3 до Порядку підтвердження факту народження дитини поза закладом охорони здоров'я (9-2013-п), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 09 січня 2013 р. № 9.

Надані заявниками свідоцтва про народження видані органом, що підпорядкований російській окупаційній владі, на яку як на державу окупанта відповідно до норм і принципів міжнародного права покладено відповідальність порушення визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території, що передбачено ст. 5 ч. 3 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України».

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» тимчасово окупована територія України є невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України.

Стаття 4 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» передбачає, що на тимчасово окупованій території на строк дії цього Закону поширюється особливий правовий режим реалізації прав і свобод людини і громадянина.

Частинами 2, 3, 4 ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» передбачено, що будь-які органи, їх посадові та службові особи на тимчасово окупованій території та їх діяльність вважаються незаконними, якщо ці органи або особи створені, обрані чи призначені у порядку, не передбаченому законом. Будь-який акт (рішення, документ), виданий органами та/або

особами, передбаченими частиною другою цієї статті, є недійсним і не створює правових наслідків, крім документів, що підтверджують факт народження, смерті, реєстрації (розірвання) шлюбу особи на тимчасово окупованій території, які додаються до заяви про державну реєстрацію відповідного акта цивільного стану. Встановлення зв'язків та взаємодія органів державної влади України, їх посадових осіб, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб з незаконними органами (посадовими особами), створеними на тимчасово окупованій території, допускається виключно з метою забезпечення національних інтересів України, захисту прав і свобод громадян України, виконання міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, сприяння відновленню в межах тимчасово окупованої території конституційного ладу України..

Відповідно до ч. 1 ст. 10 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» громадяни України мають право на вільний та безперешкодний в'їзд на тимчасово окуповану територію і виїзд з неї.

Відповідно до ч. 1 ст. 17 цього ж Закону, у разі порушення його положень цього Закону державні органи України застосовують механізми, передбачені законами України та нормами міжнародного права, з метою захисту миру, безпеки, прав, свобод і законних інтересів громадян України, які перебувають на тимчасово окупованій території, а також законних інтересів держави Україна.

Оскільки заявники не мають можливості надати для реєстрації народження дітей документи, встановленого законодавством України зразка, з метою захисту законних прав та інтересів народжених дітей, оцінюючи, належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності, суд вважає за можливе встановити факт народження від матері ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_4 та батька ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_3, дітей ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_1 в селі Новоселівка, Сімферопольського району, Автономної

Республіки Крим, Україна та ОСОБА_5, ІНФОРМАЦІЯ_2 в м. Сімферополь, Автономна Республіка Крим, Україна.

На підставі викладеного вище та керуючись ст. ст. 263, 269, 293, 294, 315, 317, 318, 319 ЦПК України, суд, вирішив заяву ОСОБА_1, ОСОБА_2, заінтересована особа: Шевченківський районний у м. Києві відділ державної реєстрації актів цивільного стану Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Київ) про встановлення факту народження, – задовольнити. Встановити факт народження ІНФОРМАЦІЯ_1 в селі Новоселівка, Сімферопольського району, Автономної Республіки Крим, Україна, дитини чоловічої статі ОСОБА_4, батьком якого є Громадянин України ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_3, який зареєстрований за адресою: АДРЕСА_1, РНОКПП НОМЕР_, паспорт НОМЕР_2, матір'ю якої є громадянка України, ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_4, яка зареєстрована за адресою: АДРЕСА_2, РНОКПП НОМЕР_3, паспорт НОМЕР_4.

Встановити факт народження ІНФОРМАЦІЯ_2 в м. Сімферополь, Автономної Республіки Крим, Україна, дитини жіночої статі ОСОБА_5, батьком якої є Громадянин України ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_3, який зареєстрований за адресою: АДРЕСА_1, РНОКПП НОМЕР_1, паспорт НОМЕР_2, матір'ю якої є громадянка України, ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_4, яка зареєстрована за адресою: АДРЕСА_2, РНОКПП НОМЕР_3, паспорт НОМЕР_4 [139].

Варто зазначити, що такі рішення суду підлягають негайному виконанню, оскарження рішення не зупиняє його виконання. На рішення суду може бути подано апеляційну скаргу до апеляційного суду протягом тридцяти днів з дня його проголошення. Якщо апеляційну скаргу не було подано, рішення суду набирає законної сили після закінчення строку її подання всіма учасниками справи. У разі подання апеляційної скарги рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після повернення апеляційної скарги, відмови у відкритті чи закриття апеляційного провадження або прийняття постанови суду апеляційної інстанції за наслідками апеляційного перегляду.

Наступним прикладом є Рішення Печерського районного суду м. Києва у справі № 757/127/23-ц від 27 січня 2023 р. про встановлення факту смерті особи. Так, *ОСОБА_1* (далі – заявник, *ОСОБА_1*), за участю заінтересованої особи Печерського районного у м. Києві відділу державної реєстрації актів цивільного стану Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Київ) (далі – заінтересована особа) звернувся до суду з заявою, в якій просить встановити факт смерті *ІНФОРМАЦІЯ_1* своєї матері *ОСОБА_2*, *ІНФОРМАЦІЯ_2*.

В обґрунтування заяви *ОСОБА_1* зазначає, що *ОСОБА_2* померла *ІНФОРМАЦІЯ_1* у м. Донецьк. Факт смерті відбувся на тимчасово окупованій території України, у зв'язку з чим реєстрація факту смерті і видача відповідного свідоцтва про смерть органом державної реєстрації актів цивільного стану України не можлива. У зв'язку з викладеним, для проведення державної реєстрації смерті на території України та отримання свідоцтва про смерть, встановленого українським законодавством зразка, заявник звернувся до суду з відповідною заявою про встановлення факту смерті.

Враховуючи невідкладність розгляду даної категорії справ, встановлену ч. 2 ст. 317 ЦПК України, суд, дослідивши та оцінивши письмові докази у справі у їх сукупності, дійшов наступного висновку.

Згідно з абз. 2 ч. 1 ст. 317 ЦПК України, заява про встановлення факту смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, може бути подана членами сім'ї померлого, їхніми представниками або іншими заінтересованими особами (якщо встановлення факту смерті особи впливає на їхні права, обов'язки чи законні інтереси) до будь-якого місцевого суду України, що здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання (перебування) заявника.

Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»,

тимчасово окупованою територією визначається сухопутна територія тимчасово окупованих російською федерацією територій України, водні об'єкти або їх частини, що знаходяться на цих територіях.

Постановою Верховної Ради України № 254-VIII від 17 березня 2015 року «Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями» надано статус «тимчасово окупованих» територіям окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей, що знаходяться на територіях, які розташовані між державним кордоном України з Російською Федерацією, урізом води Азовського моря та лінією, яка визначена Постановою ВР України №252-VIII від 17 березня 2015 року (згідно додатку), яка набрала чинності 08 квітня 2015 року.

Статтею 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» визначено, що будь-які органи, їх посадові та службові особи на тимчасово окупованій території та їх діяльність вважаються незаконними, якщо ці органи або особи створені, обрані чи призначені у порядку, не передбаченому законом.

Відповідно до Правил державної реєстрації актів громадянського стану в Україні, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 18.10.2000 № 52/5 (із змінами), у зв'язку з неможливістю виконувати повноваження відділами державної реєстрації актів цивільного стану Автономної Республіки Крим та міста Севастополя на тимчасово окупованих територіях проведення державної реєстрації актів цивільного стану, внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання за заявами громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України, здійснюються відділами державної реєстрації актів цивільного стану за межами цієї території. За заявами громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України, державну реєстрацію актів цивільного стану, внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання здійснюють відділи

державної реєстрації актів цивільного стану за місцем їх фактичного проживання, перебування.

Відповідно до п. 3 Наказу Міністерства юстиції України від 17 червня 2014 року № 953/5 «Про невідкладні заходи щодо захисту прав громадян на території проведення антитерористичної операції», Державному підприємству «Інформаційний центр» Міністерства юстиції України наказано тимчасово призупинити проведення державної реєстрації актів цивільного стану, внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання, повторну видачу свідоцтв про державну реєстрацію актів цивільного стану та видачу витягів з Державного реєстру актів цивільного стану громадян відділами державної реєстрації актів цивільного стану, що знаходяться на території Луганської області та Донецької області. Проведення зазначених дій здійснюється будь-яким відділом державної реєстрації актів цивільного стану, що знаходиться за межами вказаної території.

Згідно з ч. 1 ст. 17 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», державна реєстрація смерті проводиться органом державної реєстрації актів цивільного стану на підставі: документа встановленої форми про смерть, виданого закладом охорони здоров'я або судово-медичною установою; рішення суду про встановлення факту смерті особи в певний час або про оголошення її померлою.

Відтак, зареєструвати смерть ОСОБА_2 в органах державної реєстрації актів цивільного стану на підставі Свідоцтва про смерть, виданого 16.02.2021 року Куйбишевським відділом ВРАЦС Донецького міського управління юстиції Міністерства юстиції Донецької Народної Республіки, не вбачається можливим.

Відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 315 ЦПК України, суд розглядає справи про встановлення факту смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті.

Згідно з абз. 2 ч. 1 ст. 317 ЦПК України, заява про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України, визначеній Верховною Радою України, може бути подана родичами померлого або їхніми представниками до суду за межами такої території України.

Відповідно до ч. 2 ст. 317 ЦПК України, справи про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України, визначеній Верховною Радою України, розглядаються невідкладно з моменту надходження відповідної заяви до суду.

Враховуючи встановлені в судовому засіданні обставини на підставі наданих заявником доказів у їх сукупності, суд дійшов висновку, що заява про встановлення факту смерті є обґрунтованою та підлягає задоволенню.

Частиною 4 статті 317 ЦПК України визначено, що ухвалене судом рішення у справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України, визначеній Верховною Радою України, підлягає негайному виконанню.

Аналогічні положення містяться в п. 8 ч. 1 ст. 430 ЦПК України.

На підставі викладеного, керуючись ст. ст. 55, 129 Конституції України, ч. 1 ст. 17 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», ч. 2 ст. 9, п. 3 ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», ст. ст. 1-18, 76, 81, 95, 229, 258, 259, 293, 294, 315, 317, 319, 354, 430, пп. 15.5 п. 15 Розділу XIII Перехідні положення Цивільного процесуального кодексу України, суд вирішив: – заяву ОСОБА_1, за участю заінтересованої особи, Печерського районного у м. Києві відділу державної реєстрації актів цивільного стану Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Київ), про встановлення факту, що має юридичне значення, – задовольнити. Встановити факт смерті ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_2, яка померла ІНФОРМАЦІЯ_1 у м. Донецьк [137].

Отже, як у справах про встановлення факту народження особи, так і у справах про встановлення факту смерті особи особа звертається до суду

з вимогою встановити такий факт, обґрунтовуючи свою вимогу певними доказами. Суд, своєю чергою, ураховуючи надані позивачем докази, зокрема, наприклад, докази, що підтверджують неможливість встановлення місця перебування особи, архівні документи, офіційні повідомлення від правоохоронних органів інших держав про відсутність інформації про місце перебування особи, які підтверджують факт народження, свідчення свідків, які підтверджують факт народження особи у певний час та в певному місці тощо, а також відсутність можливості отримати документи через їх втрату, вважає заяву задоволеною.

Таким чином, якщо до суду надані достатні докази, а також підтверджено неможливість отримання документів через об'єктивні обставини, суд задовольняє вимоги позивача. Наведені приклади ілюструють, що суди при розгляді справ про встановлення фактів народження або смерті керуються наступними принципами:

- наявність доказів. Суд вимагає від позивача надання доказів, які підтверджують факт народження або смерті (свідчення свідків, архівні документи, офіційні повідомлення тощо);

- неможливість отримання документів. Позивач повинен довести, що отримання офіційних документів неможливе через об'єктивні обставини;

- заінтересованість учасників справи. Суд враховує інтереси всіх залучених інших заінтересованих осіб, включаючи спадкоємців, родичів і державні органи.

Підсумовуючи, доходимо висновку, що підготовче провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи відіграє ключову роль у забезпеченні ефективного та справедливого розгляду справ. Воно є невід'ємною стадією цивільного процесу, який дозволяє суду всебічно підготуватися до розгляду справи, зібрати необхідні докази та залучити всіх заінтересованих осіб. Основна роль підготовчого провадження полягає у:

- остаточному визначенні складу учасників судового процесу. Підготовче провадження дозволяє суду визначити коло осіб, які мають інтерес

у справі. Це можуть бути спадкоємці, родичі, представники державних органів (наприклад, органи реєстрації актів цивільного стану або соціального забезпечення). Залучення таких осіб до процесу забезпечує повноту розгляду справи та врахування інтересів усіх учасників справи;

– зборі та оцінці доказів, які підтверджують факт народження або смерті особи, що є однією з головних задач підготовчого провадження. До таких доказів можуть належати: –показання свідків; –архівні документи; – медичні довідки; – офіційні повідомлення від державних органів; – результати експертиз (наприклад, генетичні дослідження).

Суд на етапі підготовчого провадження оцінює достовірність і допустимість таких доказів, що дозволяє уникнути помилок під час основного розгляду справи;

– забезпеченні участі державних органів. У справах про встановлення фактів народження або смерті часто беруть участь державні органи, такі як органи реєстрації актів цивільного стану, архіви, правоохоронні органи тощо. Підготовче провадження передбачає залучення таких органів до процесу для отримання необхідної інформації та документів. Це дозволяє суду отримати офіційне підтвердження фактів, які неможливо встановити іншим способом;

– підготовці до розгляду справи по суті. Підготовче провадження дозволяє суду визначити коло питань, які потребують дослідження, та підготуватися до їх розгляду, а саме: визначення обставин справи; формулювання питань для експертів; забезпечення участі свідків; вирішення інших питань (наприклад, запрошення перекладачів у разі необхідності);

– забезпеченні прав учасників справи. Підготовче провадження забезпечує реалізацію процесуальних прав учасників справи, зокрема: право на ознайомлення з матеріалами справи; право на подання доказів; право на заяву клопотань і відводів, що дозволяє сторонам активно брати участь у процесі та захищати свої інтереси та інші права, передбачені ст.43 ЦПК України;

– економії часу та ресурсів. Підготовче провадження сприяє ефективному використанню часу суду та учасників справи. Завдяки попередній підготовці суд може уникнути зайвих затримок під час основного розгляду справи, оскільки всі необхідні докази та документи вже зібрані та оцінені;

– мінімізації судових помилок. Підготовче провадження дозволяє суду уникнути помилок, пов'язаних із неповнотою дослідження обставин справи. На цьому етапі суд може виявити та усунути можливі суперечності, що забезпечує прийняття обґрунтованого та законного рішення.

Отже, підготовче провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи є важливим інструментом, який забезпечує всебічний та об'єктивний розгляд справи, та дозволяє суду: – зібрати та оцінити докази; – залучити всіх заінтересованих осіб; – підготуватися до ефективного розгляду справи; – забезпечити реалізацію прав сторін.

Без належного підготовчого провадження розгляд таких справ був би значно ускладнений, що могло б призвести до порушення прав громадян та прийняття необґрунтованих рішень. Таким чином, підготовче провадження є невід'ємною частиною цивільного процесу, яка забезпечує верховенство права та захист інтересів учасників справи.

Підсумовуючи викладене у цьому підрозділі, маємо констатувати, що підготовче провадження – це стадія цивільного процесу, що передує розгляду справи по суті, метою якого є забезпечення всебічного та об'єктивного дослідження обставин справи, збір необхідних доказів і підготовка матеріалів для ефективного судового розгляду. У справах про встановлення факту народження або смерті особи підготовче провадження має особливе значення, оскільки такі справи часто пов'язані зі складними правовими та фактичними обставинами.

Відтак, підготовче провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи є важливим етапом, що забезпечує всебічний та об'єктивний розгляд справи. Воно спрямоване на збір та оцінку доказів,

залучення заінтересованих осіб та органів, а також підготовку матеріалів для судового розгляду.

Удосконалення процедур підготовчого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи є важливим кроком для підвищення ефективності судової системи й забезпечення швидкості та якості розгляду справ, що, своєю чергою, дозволить забезпечити ефективний захист прав та інтересів громадян у таких справах. Оптимізації цього процесу можуть сприяти:

– упровадження електронних сервісів, що вирішить проблему тривалості збору документів, особливо через необхідність отримання довідок з архівів або державних органів, що часто затягує процес. Нами пропонується створення єдиної електронної бази даних, яка інтегрує інформацію з органів реєстрації актів цивільного стану, архівів, медичних установ тощо, та надання судам доступу до таких баз для швидкого отримання необхідної інформації й упровадження електронного документообігу між судами та державними органами для зменшення часу на обмін документами;

– стандартизація процедур. Відсутність єдиного підходу до збору доказів та проведення підготовчого провадження може призводити до нерівномірності у розгляді справ, тому, на нашу думку, важливими вбачаються: розробка чітких методичних рекомендацій для суддів щодо проведення підготовчого провадження у таких справах; створення переліку типових доказів, які необхідно збирати залежно від обставин справи (наприклад, свідчення свідків, архівні документи, експертні висновки); уніфікація форм документів, які подаються сторонами (наприклад, заяви, клопотання, переліки доказів) [10, с. 28–33];

– активізація ролі суду у збиранні доказів, тому що учасники справи часто не мають достатніх ресурсів або знань для збору необхідних доказів, що затягує процес.

З цією метою вважаємо доцільним надати судам більших повноважень для самостійного запиту документів у державних органах, архівах та інших

установ. Необхідним є також упровадження механізму обов'язкового реагування державних органів на запити суду у встановлений законом строк, а також залучення судом експертів для проведення необхідних досліджень (наприклад, генетичних експертиз) за рахунок державного бюджету у випадках, коли це необхідно для встановлення фактів [17, с. 34–38];

– підвищення кваліфікації суддів і працівників апарату суду, оскільки недостатнє розуміння специфіки справ про встановлення фактів народження або смерті може призводити до помилок у підготовчому провадженні. З цією метою доцільним є проведення спеціальних занять для суддів і працівників апарату суду щодо особливостей розгляду таких справ; розробка навчальних матеріалів, які містять приклади успішних практик і типові помилки, а також запровадження системи наставництва, коли досвідчені судді консультують молодих колег;

– зменшення бюрократичних бар'єрів, тому що необхідність отримання численних довідок і документів ускладнює процес підготовчого провадження. Своєю чергою, спрощення процедур отримання документів (наприклад, введення можливості отримання електронних довідок), зменшення кількості документів, які необхідно надавати сторонам (наприклад, шляхом введення презумпції достовірності певних даних) сприятиме зменшенню часу розгляду справ. Наприклад, швидкий доступ до інформації через електронні системи дозволить уникнути затримок, пов'язаних з ручним збиранням документів. Таким чином, замість очікування довідки з архіву протягом тижнів, суд зможе отримати її в режимі онлайн за кілька хвилин, а сторонам не доведеться витрачати час на збір численних довідок, що прискорить підготовку до судового розгляду. Якщо певні дані вже містяться в офіційних реєстрах (наприклад, дані про народження в архівах), суд зможе враховувати їх без додаткового підтвердження, що зменшить навантаження на громадян. До речі, особи, які проживають у віддалених регіонах або мають обмежені можливості для відвідування державних установ, повинні мати можливість отримувати необхідні документи через інтернет.

У разі якщо державні установи зможуть обмінюватися інформацією між собою без участі громадян, зменшиться кількість клопотів для сторін. Відтак, замість надання численних довідок сторонам достатньо буде вказати реквізити документів, які вже є в офіційних базах даних.

Швидкий доступ суддів до інформації сприятиме оперативному отриманню необхідних даних, що дозволить прискорити підготовче провадження. Своєю чергою, електронні системи забезпечать точність даних, що знизить ризик помилок через неправильне оформлення або втрату документів. Особи не витратять кошти на відвідування державних установ, нотаріусів або кур'єрські послуги для отримання документів. Відтак, менша кількість документів означає менші витрати на їх оформлення та завірення.

Упровадження електронного документообігу зробить процес більш прозорим, оскільки всі дії будуть фіксуватися в системі. Тим самим громадяни будуть більше довіряти судовій системі, якщо вона враховуватиме офіційні дані без зайвих бюрократичних перешкод.

Стандартизація процесів сприятиме створенню єдиних стандартів обробки даних, що полегшить взаємодію між різними органами влади. Наприклад, якщо громадянину потрібно встановити факт народження його батька, який народився у 1940-х роках, він може подати електронний запит до архіву через спеціальний портал та отримати електронну довідку, яка автоматично надійде до суду. Суд, використовуючи презумпцію достовірності, врахує ці дані без додаткового підтвердження, що значно прискорить процес і зменшить навантаження як на громадян, так і на суди.

Таким чином, спрощення процедур отримання документів, зокрема через впровадження електронних довідок і зменшення кількості документів, сприятиме: – прискоренню судових процесів; – підвищенню доступності правосуддя; – зниженню бюрократичного навантаження; – економії часу та ресурсів сторін; – підвищенню довіри до судової системи.

Наведені заходи, на наше переконання, є важливим кроком у напрямі створення оптимізованої, ефективної моделі цивільного процесу та доступу до правосуддя.

З огляду на те, що громадяни, особливо з малозабезпечених верств населення, часто не мають достатніх знань або ресурсів для ефективного захисту своїх інтересів, доцільним є залучення правозахисних організацій до надання безоплатної юридичної допомоги у таких справах, створення інформаційних матеріалів для громадян, які пояснюють порядок встановлення фактів народження або смерті, а також проведення громадських слухань для підвищення обізнаності про права громадян у цих справах.

Брак системного аналізу судової практики у таких справах ускладнює виявлення проблем та їх вирішення, тому необхідний регулярний моніторинг судових рішень у справах про встановлення фактів народження або смерті, публікація аналітичних звітів з рекомендаціями щодо вдосконалення процедур, а також створення робочих груп з представників судової влади, державних органів і громадськості для обговорення проблем і розробки відповідних пропозицій.

Таким чином, удосконалення процедур підготовчого провадження у справах про встановлення фактів народження або смерті особи потребує комплексного підходу, який включає:

- впровадження сучасних технологій;
- стандартизацію процедур; – підвищення кваліфікації суддів;
- зменшення бюрократичних бар'єрів;
- залучення громадськості та правозахисників.

Усі ці заходи дозволять забезпечити швидкий, якісний та справедливий розгляд справ, що відповідає інтересам як громадян, так і держави.

3.3. Розгляд справ про встановлення факту народження або смерті особи

Право кожної особи на юридичне визнання її народження та смерті є фундаментальним у сучасному правопорядку. Однак в окремих випадках ці події можуть не мати належного документального підтвердження. Причинами цього можуть бути втрата архівних документів, відсутність державної реєстрації через воєнні дії, стихійні лиха, соціально-економічні умови тощо. У таких випадках особа або її родичі змушені звертатися до суду для встановлення відповідних фактів.

Судова практика у таких справах є різноманітною, оскільки ситуації можуть бути унікальними – від народження в окупованій території до відсутності офіційних записів про смерть через технічні або бюрократичні помилки.

Як нами вказувалося вище, розгляд справ про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, зокрема у справах про встановлення факту народження або смерті особи, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов для здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав, здійснюється в порядку окремого провадження, яке серед інших інститутів цивільного процесуального права найбільше привертає увагу вчених [3, с. 27–32; 65, с. 478–481; 77, с. 156–159; 90; 143; 185, с. 46; 197, с. 59–60], а об'єднання справ у спеціальний вид цивільного судочинства пов'язано з їх особливою юридичною природою, а також специфікою суб'єктного складу. При цьому важливим є дотримання основних засад (принципів) цивільного судочинства, зокрема таких як доступ до правосуддя, об'єктивність і своєчасність розгляду справ про встановлення факту народження або смерті особи в порядку окремого провадження (розумність процесуальних строків).

Поділяємо слушну думку науковців [19, с. 790–792; 21; 28; 47; 155, с. 121–133], які до особливостей розгляду справ про встановлення факту народження або смерті особи, відносять: обмеження доступу до правосуддя; труднощі у збиранні та поданні доказів; необхідність адаптації процесуальних норм до умов воєнного стану; забезпечення безперервності роботи судів в умовах бойових дій, пов'язаної з сигналом «Повітряна тривога», відсутністю електропостачання, відсутність транспорту, тимчасову окупацію територій тощо. Вочевидь ці питання є актуальними для підтримання верховенства права та захисту прав громадян у період воєнного стану під час розгляду цивільних справ в порядку окремого провадження.

Наразі побутує думка, що неможливо виокремити ту сукупність властивостей, якими будуть наділені всі справи, що розглядаються в порядку окремого провадження, в тому числі й справи про встановлення факту народження або смерті особи [63, с. 23–29; 188, с. 34–40; 194; 199, с. 225–231; 205, с. 48–55]. Варто акцентувати, що правова природа справ про встановлення факту народження або смерті, що розглядаються в порядку окремого провадження, у доктрині процесуального права визначається по-різному.

Так, на переконання одних учених, у справах окремого провадження відсутній спір про право, на думку інших, мета процесуальної діяльності суду спрямована на захист охоронюваних законом правових інтересів громадян і організацій, третя група науковців акцентують увагу на предметі окремого провадження, тобто встановленні саме юридичного факту.

Загалом, характеризуючи окреме провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи як підгалузь цивільного процесуального права, варто констатувати, що йому притаманна:

наявність загальної частини;

автономність предмета правового регулювання;

окрема деталізація процесуальних правових відносин, які мають своє закріплення в процесуальних нормах права;

наявність дій, родинних процесуальних інститутів;

особливість виконання судових рішень [55, с. 14–18; 196, с. 46].

До ознак окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи можемо віднести такі, як:

відсутність спору про право;

відсутність сторін з протилежними інтересами;

особливості прояву дії окремих принципів цивільного процесу (диспозитивності, змагальності, одноособовості та колегіальності розгляду цивільної справи, процесуальної рівності та ін.) [70, с. 10].

Науковці [70] стверджують, що справи окремого провадження щодо встановлення факту народження або смерті особи характеризуються самостійними вимогами та метою, суб'єктивним складом, предметом доказування, колом засобів доказування, розміром судових витрат, підсудністю, нормативно-правовим регулюванням тощо.

Найчастіше заінтересовані особи звертаються до суду за встановленням юридичних фактів, коли відсутні необхідні правовстановлювальні документи і судові рішення є єдиним засобом захисту їхніх інтересів для подальшої реалізації суб'єктивних прав. Від наявності чи відсутності юридичних фактів залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян [162, с. 3].

Отже, встановлення юридичних фактів у порядку окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи сприяє реалізації конституційних прав громадян, зокрема права кожної особи бути зареєстрованою, права на посвідчення статусу особи (народження, смерть) та на громадянство. Не маючи змоги скористатись адміністративним порядком реєстрації народження чи смерті, особа втрачає можливість реалізувати низку своїх громадянських і цивільних прав, а саме права на спадкування, на соціальні виплати, на громадянство та інших [83].

З процесуальної точки зору, кожна справа про встановлення факту народження або смерті особи, що розглядається в порядку окремого провадження, характеризується своєю самостійністю [88, с. 180–185;

115, с. 124]. Таким чином, у межах окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи вибудовується особлива юридична конструкція кожної окремої справи, яка порушується за заявою заявника.

Під час розгляду справ окремого провадження суд зобов'язаний роз'яснити учасникам справи їхні права та обов'язки, сприяти у здійсненні та охороні гарантованих Конституцією [52] і законами України прав, свобод чи інтересів фізичних або юридичних осіб, вживати заходів щодо всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин справи. З метою з'ясування обставин справи суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази [40].

Справи окремого провадження про встановлення факту народження або смерті особи розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених ЦПК України [182]. Загальний порядок може бути реалізований лише у випадку відмови або неможливості реєстрації факту народження органом державної реєстрації актів цивільного стану і включає два основних етапи:

1) отримання медичних довідок у порядку визначеному Наказом МОЗ України від 4 березня 2022 р. № 407 «Про забезпечення реєстрації новонародженої дитини в умовах воєнного стану» [122];

2) звернення до суду із заявою про встановлення факту народження.

Своєю чергою, сьогодні найбільш застосовним є спеціальний порядок встановлення факту народження, що включає наступні етапи:

1) збір доказів (насамперед медичних документів, речових доказів, звуко- та відеозаписів, тощо);

2) звернення до суду із заявою про встановлення факту народження.

Особливістю такого порядку встановлення факту народження особи є те, що при спеціальному порядку для звернення до суду із заявою не потрібна відмова органів Державної реєстрації актів цивільного стану, що підтверджується Листом-роз'ясненням Касаційного цивільного суду у складі

Верховного Суду від 22 квітня 2021 р. № 985/0/208-21 щодо скасування вимоги отримання відмови від органів державної реєстрації актів цивільного стану [66].

У попередніх підрозділах дисертаційного дослідження питань цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи нами було з'ясовано проблемні питання, що стосуються реалізації права на подання до суду заяви про встановлення факту народження або смерті особи, цивільного процесуального статусу учасників справи, збору доказів і доказування у цих справах, відкриття провадження та підготовчого провадження.

У стадіях відкриття і підготовчого провадження з'ясовано окремі аспекти правового інтересу у заявника; належності суду розгляду справи; відповідності заяви формальним вимогам; застосування стандартів доказування; визначення кола зацікавлених осіб; призначення судових засідань для заслуховування свідків.

Розглянемо порядок розгляду справ про встановлення факту народження або смерті особи. Так, заявник подає заяву до суду, який розглядає докази (документальні, свідчення тощо). За потреби залучаються свідки або органи державної влади, органи місцевого самоврядування і вже потім суд ухвалює рішення, яке є підставою для реєстрації факту у ДРАЦС.

Справи про встановлення факту народження або смерті особи розглядаються за участю заявника і заінтересованих осіб й не можуть бути передані на розгляд третейського суду, або закриті у зв'язку з укладенням мирової угоди. Якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах. При ухваленні судом рішення судові витрати не відшкодовуються, якщо інше не встановлено законом [182].

Водночас варто зауважити, що у справах про встановлення фактів народження або смерті розгляд справи по суті має певні особливості. Оскільки такі справи розглядаються в порядку окремого провадження, суд не встановлює наявності або відсутності прав і обов'язків, а лише підтверджує юридичний факт, що має значення для подальших правовідносин. Це означає, що суд не вирішує спір між сторонами, а лише досліджує докази, які підтверджують чи спростовують факт народження або смерті.

Отже, основним завданням суду є з'ясування фактичних обставин і підтвердження (або спростування) юридичного факту. На стадії розгляду справи по суті:

- суд досліджує зібрані докази, зокрема архівні матеріали, документи органів ДРАЦС, довідки медичних установ, військові або адміністративні реєстри тощо;

- заслуховуються свідки, якщо їх показання можуть допомогти у встановленні юридичного факту;

- у разі необхідності залучаються експерти для аналізу наявних даних (наприклад, експертиза документів, історичних джерел або навіть генетична експертиза у справах про встановлення спорідненості) [124, с. 4–8].

Постановлення судового рішення є завершальною стадією розгляду цивільних справ. Відтак, після дослідження доказів і заслуховування свідків суд ухвалює рішення, яке повинно містити:

- опис встановлених судом обставин;
- оцінку наданих доказів;
- правове обґрунтування ухваленого рішення;
- висновки щодо задоволення чи відмови у задоволенні заяви.

Рішення суду має бути мотивованим і чітко визначати встановлений факт, який має юридичне значення. Якщо факт встановлено, рішення є підставою для державної реєстрації акту цивільного стану. Після набрання законної сили рішення може бути передане до органів ДРАЦС для реєстрації відповідного акту цивільного стану.

Судові рішення у справах окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи є підставою для оформлення майнових або особистих немайнових прав фізичних осіб.

Таким чином, рішення суду про встановлення факту смерті, як і рішення про встановлення факту народження, підлягає негайному виконанню, його оскарження не зупиняє виконання. Рішення суду може бути оскаржене шляхом подання апеляційної скарги протягом тридцяти днів з дня складення повного судового рішення. Учасник справи, якому повне рішення не було вручене у день його проголошення або складення, має право на поновлення пропущеного строку на апеляційне оскарження на рішення суду – якщо апеляційна скарга подана протягом тридцяти днів з дня вручення йому повного рішення суду. Апеляційна скарга на рішення подається учасниками справи до апеляційного суду. Рішення суду про встановлення факту, який підлягає реєстрації в органах державної реєстрації актів цивільного стану або нотаріальному посвідченню, не замінює собою документів, що видаються цими органами, а є тільки підставою для одержання зазначених документів [95].

Відтак, суд в окремому провадженні у справах про встановлення факту народження або смерті особи виконує фактофіксуючу діяльність. Розгляд судом справ окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи не є здійсненням судочинства з цивільних справ, а є здійсненням, так би мовити, «судового управління» у випадках, коли законодавець покладає на суд невластиву йому функцію встановлення тих чи інших обставин без вирішення спору про право [70, с. 13].

Сьогодні ця категорія справ набула особливої актуальності у зв'язку з необхідністю встановлення таких фактів в умовах воєнного стану.

Статистичні дані свідчать про те, що суди першої інстанції упродовж 2023–2024 рр. розглянули 7930 справ про встановлення факту народження особи, з яких 5853 справи про встановлення факту народження особи на тимчасово окупованій території України (ТОТ), що становить 87,5 % від

загальної кількості справ. Так, у 2023 р. – 4808 справ цієї категорії, з них – 4284 справи про встановлення факту народження особи на ТОТ, з-поміж яких 4366 справ із ухваленням рішення (3982 – на ТОТ) (в тому числі із задоволенням заяви – 4227 (3861 – на ТОТ), 59 (56) справ із залишенням заяви без розгляду, 17 (13) – із закриттям провадження у справі [38]; у 2024 р. – 1780 (1539), з них – 1675 (1467) справ із ухваленням рішення (в тому числі із задоволенням заяви – 1596 (1406)), 93 (63) справи із залишенням заяви без розгляду, 7 (7) – із закриття провадження у справі [39].

За вказаний період судами першої інстанції розглянуто також 14 345 справ про встановлення факту смерті особи, з яких 12 681 справа про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України, тобто 87,4 %. У 2023 р. – 7941 справа цієї категорії, з них – 7015 справ про встановлення факту смерті особи на ТОТ, з-поміж яких 7698 справ з ухваленням рішення (6844 – на ТОТ) (в тому числі із задоволенням заяви – 7519 (6702 – на ТОТ), 217 (159) справ із залишенням заяви без розгляду, 13 (7) – із закриттям провадження у справі [38]; у 2024 р. – 6404 (5666 – на ТОТ), з них – 6195 (5526) справ із ухваленням рішення (в тому числі із задоволенням заяви – 6029 (5417)), 189 (134) справ із залишенням заяви без розгляду, 12 (4) – із закриття провадження у справі [39].

Переважає більшість справ (понад 87 %) в обох категоріях стосується справ про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України, що підкреслює вплив окупації на документування юридичних фактів. Більшість заяв (близько 90 % у справах про народження і 95 % у справах про смерть) задовольняються судами. Кількість справ, залишених без розгляду чи закритих, є незначною (менше 2–3 % від загальної кількості).

Наведені дані свідчать про значну кількість судових справ, пов'язаних з встановленням фактів народження та смерті на тимчасово окупованих територіях України у 2023–2024 рр., що відображає складнощі з офіційною реєстрацією таких подій в умовах окупації. Судова система ефективно

справляється з обробкою заяв, задовольняючи переважну більшість із них. Зменшення кількості справ у 2024 р. порівняно з 2023 р. може вказувати на обмеження доступу до судів. Високий відсоток справ, пов'язаних із ТОТ, підкреслює необхідність спеціальних правових механізмів для захисту прав громадян в окупованих регіонах.

У рішенні про встановлення факту народження особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, мають бути зазначені встановлені судом дані про дату і місце народження особи, про її батьків (ч. 3 ст. 317 ЦПК України).

Ухвалене судом рішення у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, підлягає негайному виконанню, що дозволяє громадянам швидко отримувати необхідні документи для захисту своїх прав, та може бути оскаржено в загальному порядку, встановленому ЦПК України. Оскарження рішення не зупиняє його виконання (ч. 4 ст. 317).

Копія судового рішення видається учасникам справи негайно після його ухвалення або невідкладно надсилається судом до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення для державної реєстрації народження або смерті особи (ч. 5 ст. 317 ЦПК України).

У рішенні суду зазначаються відомості про факт, встановлений судом, мета його встановлення, а також докази, на підставі яких суд установив цей факт. При ухваленні судом рішення судові витрати не відшкодовуються, якщо інше не встановлено законом.

Рішення суду першої інстанції може бути оскаржено в апеляційній інстанції протягом 30 днів, а на ухвалу суду – протягом п'ятнадцяти днів з дня його (її) проголошення, шляхом подання апеляційної скарги. Якщо в судовому засіданні було оголошено лише вступну та резолютивну частини судового рішення або у разі розгляду справи (вирішення питання) без повідомлення

(виклику) учасників справи, зазначений строк обчислюється з дня складення повного судового рішення.

Рішення суду апеляційної інстанції може бути оскаржено в касаційній інстанції протягом 30 днів з дня проголошення рішенням апеляційного суду, шляхом подання касаційної скарги. Якщо в судовому засіданні було оголошено лише вступну та резолютивну частини судового рішення, або у разі розгляду справи (вирішення питання) без повідомлення (виклику) учасників справи, зазначений строк обчислюється з дня складення повного судового рішення.

Аналізом судової практики встановлено, що в Єдиному державному реєстрі судових рішень [35] наявна низка рішень, які доводять можливість встановлення факту народження дитини в умовах воєнного стану. Як приклад наведемо декілька рішень по таких справах.

Верховний Суд розглянув справу № 643/1873/23 щодо встановлення факту народження дитини на тимчасово окупованій території. У березні 2023 р. ОСОБА_1 звернулася до суду із заявою про встановлення факту народження дитини, в якій просила встановити факт народження сина ОСОБА_2, дата народження – ІНФОРМАЦІЯ_1, місце народження – місто Білгород, Білгородська область російської федерації, мати – ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_2, батько – ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_3. Суд підкреслив, що встановлення такого факту має істотне значення для реалізації прав людини та громадянина України. Суд задовольнив заяву, що дозволило провести державну реєстрацію народження дитини в Україні [100].

У Постанові від 26 квітня 2023 року у справі № 337/3725/22 про встановлення факту смерті особи в умовах воєнного стану на тимчасово окупованій території України Суд зазначив, що доказами, які підтверджують факт смерті особи в таких умовах, можуть бути різні документи та свідчення: письмові докази; речові докази, зокрема звуко- і відеозаписи; висновки експертів; копії лікарського свідоцтва/довідки про смерть; пояснення свідків, що можуть підтвердити ті обставини, на які

посилається заявник; довідки з військкомату або від командира військової частини (у випадку загибелі військовослужбовців); заяви до правоохоронних органів про зникнення особи, в тому числі в обставинах, що загрожували їй смертю [99]. Це рішення підкреслює важливість судового встановлення фактів, які мають юридичне значення, в умовах воєнного стану.

Білоцерківський міськрайоний суд Київської області розглянув справу № 357/8396/22 [160, с. 10], у якій заявниця через представника звернулася до суду із заявою про встановлення факту народження свого сина, який народився у м. Макіївка, яке з 2014 р. перебуває під тимчасовою окупацією. Мотивом звернення стало бажання заявниці отримати свідоцтво про народження дитини українського зразка, оскільки свідоцтво, видане органами влади самопроголошеної «ДНР», не може вважатися офіційним документом [160, с. 10]. Суд взяв до уваги доводи заявниці та задовольнив заяву.

Ці приклади демонструють, що в умовах воєнного стану та тимчасової окупації територій України суди визнають можливість встановлення факту народження дитини в судовому порядку, що забезпечує реалізацію прав дитини на офіційне визнання її народження.

На виконання доручення Київського апеляційного суду місцевими судами м. Києва і Київської області проведені узагальнення практики розгляду справ за заявами про встановлення факту смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або тимчасово окупованій території України, за період з 2022 р. по перше півріччя 2023 р. [157], де виявлено та наведено проблемні питання судової практики з вирішення справ за заявами про встановлення факту смерті цивільних осіб і військовослужбовців.

Так, за вказаний період у цій категорії справ було ухвалено 1797 рішень про задоволення заяви, у задоволенні 4 заяв було відмовлено (тобто 0,2 % від загальної кількості вирішених по суті заяв). У 12 справах рішення суду оскаржено в апеляційному порядку (тобто 0,6 % від загальної кількості вирішених по суті заяв) [148].

Резюмуючи, варто констатувати, що попри складні умови воєнного стану чи надзвичайного стану та (або) тимчасової окупації судовою практикою та положеннями цивільного процесуального законодавства забезпечено ефективний механізм встановлення фактів народження чи смерті особи.

Аналізом справ про встановлення факту смерті (загибелі) цивільних громадян на території ведення бойових дій, що перебували у провадженні місцевих судів м. Києва та Київської області [157] встановлено, що такі справи є найбільш складними як з точки зору особистого ставлення кожного громадянина України до трагічних подій, що мають місце з початку військової агресії російської федерації, так і з правової точки зору: складність доведення факту та обставин чисельної загибелі людей, неможливість у певних випадках зафіксувати обставини смерті людини через небезпеку. Разом з тим кожне судове рішення є законним та обґрунтованим лише у випадку дослідження доказів у їх сукупності, виключення сумнівів у їх достовірності або повноті, належної оцінки судом доказів.

В окремих справах рішення місцевих загальних судів про встановлення факту смерті не містять висновку про оцінку доказів у сукупності та їх належність, зміст рішення свідчить про поверхове ставлення суду до з'ясування фактів, які мають юридичне значення [157].

Так, у провадженні *Васильківського міськрайонного суду Київської області перебувала справа за заявою ОСОБА_1, заінтересована особа: Васильківський відділ ДРАЦС в Обухівському районі Київської області Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції про встановлення факту смерті чоловіка ОСОБА_2 16 травня 2022 р. в м. Соледар Бахмуцького району Донецької області (справа № 362/3898/22). ОСОБА_1 зазначила, що її чоловік ОСОБА_2 помер від ішемічної хвороби серця. На час смерті ОСОБА_2 був зареєстрований і проживав АДРЕСА_1, де ведуться бойові дії. Вона повідомила про смерть чоловіка органи поліції та лікаря в телефонному режимі. У присутності двох свідків ОСОБА_3 і ОСОБА_4 дільничний ОСОБА_5 склав протокол про смерть її чоловіка.*

Також на час смерті чоловіка з ними у будинку перебували їхній син ОСОБА_6 та його дружина ОСОБА_7, які можуть підтвердити факт смерті ОСОБА_2. За усним дозволом працівника поліції вона здійснила поховання чоловіка, скориставшись послугами ритуальної служби «Комунальник». У зв'язку з неможливістю отримати медичний документ про смерть чоловіка ОСОБА_2 заявниця ОСОБА_1 просила встановити факт смерті чоловіка рішенням суду. До заяви ОСОБА_1 долучила копію свого паспорта, копію свідоцтва про шлюб з ОСОБА_2, копію своєї заяви до відділу поліції Обухівського РУП ГУНП в Київській області про надання витягу з бази ПНП щодо фіксації смерті її чоловіка ОСОБА_2 в м. Соледар Бахмутського району Донецької області, а також копію відповіді Обухівського РУП ГУНП в Київській області про те, що ОСОБА_2 рахується померлим (детальна інформація відсутня). Рішенням Васильківського міськрайонного суду Київської області заяву ОСОБА_1 було задоволено. З рішення вбачається, що суд вирішив заяву за відсутності заявниці, свідків не допитував, надавши оцінку свідоцтву про шлюб ОСОБА_1, а також відповіді Обухівського РУП ГУНП в Київській області, яка не містить жодних даних про місце і час смерті ОСОБА_2. На підставі яких документів суд встановив, що ОСОБА_2 є громадянином України, народився 08 травня 1938 р. у с. Благодатне Артемівського району Донецької області і на час смерті проживав за адресою: АДРЕСА_1, і помер за цією ж адресою 16 травня 2022 р. суд у рішенні не зазначив.

У провадженні Кагарлицького районного суду Київської області перебувала справа за заявою ОСОБА_1, заінтересована особа: Кагарлицький відділ ДРАЦС в Обухівському районі Київської області Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції про встановлення факту смерті ОСОБА_2 (справа № 368/189/22). Заявник ОСОБА_1 зазначив, що є братом ОСОБА_2, який загинув у результаті обстрілів російськими військами селища Гостомель Київської області. Тіло брата без ознак життя було виявлено його цивільною дружиною та сусідкою в будинку АДРЕСА_1,

про що був складений відповідний акт та письмові пояснення. Встановлення факту смерті потрібно для отримання свідоцтва про смерть в органах ДРАЦС. До заяви ОСОБА_1 долучив копію свого паспорта, копію паспорта ОСОБА_2, копію свідоцтва про своє народження; фотокопію пояснень двох осіб про виявлення 10 березня 2022 р. тіла ОСОБА_2 в будинку АДРЕСА_1, де він переховувався від обстрілів ворожої артилерії; фотокопії паспортів осіб, які склали акт; фотографії чоловіка без наявних візуальних пошкоджень тіла та одягу зі зв'язаними руками; копію свідоцтва про право на спадщину ОСОБА_2. Рішенням Кагарлицького районного суду Київської області від 29 березня 2022 р. встановлено факт смерті ОСОБА_2 10 березня 2022 р. по вулиці АДРЕСА_1. З матеріалів справи убачається, що суд дослідив надані заявником письмові докази, а також допитав мати ОСОБА_2 – ОСОБА_3. У рішенні зазначено, що в судовому засіданні заявник ОСОБА_1 пояснював, що про смерть брата йому по телефону повідомила цивільна дружина ОСОБА_2, вона ж сказала, що брата поховала вона та сусіди біля будинку. У справі відсутні докази того, що заявник ОСОБА_1 і померлий ОСОБА_2 є рідними братами. Суд не допитав як свідків осіб, які склали акт та поховали ОСОБА_2. Наявна у справі фотографія не свідчить про настання фізичної смерті особи та навіть не дозволяє припустити про можливу причину смерті. Також не зрозуміло, чому рішенням суд зобов'язав орган ДРАЦС провести державну реєстрацію смерті ОСОБА_2.

Розгляд справ про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України, де заявники надають лікарську довідку про смерть та свідоцтво про смерть органів реєстрації актів запису цивільного стану, створених на тимчасово окупованих територіях України, потребує особливої уваги. Адже поспішні рішення без ретельної перевірки доказів у їх сукупності можуть призвести до визнання осіб померлими з метою уникнення виконання зобов'язань щодо невизначеного кола осіб, уникнення передбаченої законом відповідальності за вчинені правопорушення або

злочини, незаконного скасування майнових та немайнових прав осіб тощо [157].

Варто брати до уваги, що рішення суду про законність та обґрунтованість вимоги заяви про встановлення факту смерті особи може обґрунтовуватися наявністю у сукупності належних і допустимих доказів, які виключають сумніви, що фізична смерть особи мала місце в певному місці та в певний час. Недоведеність підстав для встановлення факту смерті особи не перешкоджає повторному зверненню з такою ж заявою із наданням більшого обсягу документів, які можуть бути предметом дослідження та оцінки суду. Також заінтересовані особи праві ініціювати питання оголошення фізичної особи померлою (ст. 46 ЦК України). Адже правові наслідки оголошення фізичної особи померлою прирівнюються до правових наслідків, які настають у разі смерті (ст. 47 ЦК України). Положення ЦК України визначають правові наслідки появи фізичної особи, яка була оголошена померлою (ст. 48).

Фахівці наголошують, що виявлені та наведені вище проблемні питання судової практики вирішення справ за заявами про встановлення факту смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або тимчасово окупованій території України (суб'єкти звернення, заінтересовані особи, підготовчі дії суду, оцінка доказів та обґрунтування судових рішень, якість складання процесуальних документів) потребують вивчення суддями як першої, так і апеляційної інстанції для врахування у роботі [157].

Поділяємо позицію науковців, котрі переконані, що для вирішення проблем необхідно запровадити обов'язкове використання дистанційних форм розгляду справ із застосуванням відеоконференцзв'язку, що забезпечить можливість участі учасників справи навіть під час дії воєнного стану [47, с. 502].

Підсумовуючи викладене вище, доходимо висновку, що окреме провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи як самостійно відособлена підсистема в цивільному процесуальному праві характеризується певною специфікою засобів правового регулювання та

особливою юридичною конструкцією справ, які мають особливу процедуру розгляду. Суд, розглядаючи справи в порядку окремого провадження, з метою захисту охоронюваних законом інтересів громадян і організацій має встановити наявність або відсутність факту, який повинен мати юридичне значення.

Так, окреме провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи спрямоване на встановлення обставин, від яких у конкретної особи може виникнути, змінитися або припинитися певне суб'єктивне право, тобто власне сам юридичний факт. Під час розгляду справ про встановлення факту народження або смерті особи у порядку окремого провадження не виникає спору, немає сторін з протилежними інтересами, адже йдеться про реалізацію особою права, яке їй належить. Власне через відсутність сторони з протилежними інтересами у таких справах не йдеться про матеріальну заінтересованість. Тобто відбувається як правове регулювання суспільних відносин з метою встановлення суб'єктивних прав та обов'язків учасників правовідносин, так і їх захист.

Запровадження зазначених у дисертаційному дослідженні змін, на нашу думку, сприятиме підвищенню ефективності судового захисту прав громадян і гарантуватиме виконання державою своїх зобов'язань, оскільки встановлення фактів народження або смерті особи – це як юридичне, так і соціальне питання, що має вирішуватися з урахуванням тих обставин, у яких заявники перебувають на момент розгляду справи.

Відтак, на наше переконання, покращенню якості правозастосовної практики та забезпеченню справедливості у розгляді справ про встановлення фактів народження або смерті особи сприятиме внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України, в якому запропоновано змінити редакцію норм, що регулюють порядок окремого провадження у справах про встановлення фактів народження або смерті, зокрема: уточнити перелік документів, які можуть бути подані як докази у таких справах; визначити чіткі процедурні строки розгляду справ про встановлення факту народження або

смерті особи для забезпечення оперативності та ефективності правосуддя; внести зміни до статей, що стосуються участі зацікавлених осіб у процесі, з метою забезпечення їхніх прав на захист своїх інтересів, а також підзаконних актів, що регулюють порядок реєстрації актів цивільного стану, зокрема щодо взаємодії органів реєстрації актів цивільного стану з судами у справах про встановлення фактів народження або смерті, інструкцій та методичних рекомендацій для суддів, спрямованих на уніфікацію практики розгляду справ про встановлення факту народження або смерті особи.

Висновки до розділу 3

Досліджуючи процесуальні особливості розгляду справ про встановлення факту народження або смерті особи в порядку окремого провадження, нами акцентовано увагу на таких основних висновках:

1. Необхідність відкриття судового провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи обґрунтовується такими ситуаціями: – втрата або знищення записів у реєстраційних органах; – народження або смерть особи на тимчасово окупованих територіях або в умовах воєнного стану; – відсутність можливості звернення до компетентного органу через форс-мажорні обставини.

Умовами відкриття провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи є: – наявність юридично значущого інтересу заявника; – неможливість отримання документів в іншому порядку; – відсутність суперечок щодо факту народження чи смерті.

Процес відкриття провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи передбачає такі основні етапи: – подача заяви до суду про встановлення факту народження або смерті особи; – підготовче судове засідання; – розгляд справи по суті, до якого залучаються свідки, документи, висновки експерта та інші докази; – ухвалення рішення.

2. Процедура встановлення фактів народження чи смерті потребує подальшого удосконалення, зокрема шляхом спрощення доказових стандартів і розширення переліку допустимих доказів, що могло б сприяти швидшому та ефективнішому судовому розгляду таких справ, а також уніфікації для забезпечення однакового підходу до їх розгляду. Необхідно активізувати роботу з підвищення обізнаності громадян про їхні права та можливості встановлення юридично значущих фактів.

3. Підготовче провадження – це стадія цивільного процесу, що передуює розгляду справи по суті, метою якого є забезпечення всебічного та об'єктивного дослідження обставин справи, збір необхідних доказів і підготовка матеріалів для ефективного судового розгляду. У справах про встановлення факту народження або смерті особи підготовче провадження має особливе значення, оскільки такі справи часто пов'язані зі складними правовими та фактичними обставинами. Підготовче провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи є важливим інструментом, який забезпечує всебічний та об'єктивний розгляд справи, та дозволяє суду: – зібрати та оцінити докази; – залучити всіх заінтересованих осіб; – підготуватися до ефективного розгляду справи; – забезпечити реалізацію прав сторін.

4. Удосконаленню процедур підготовчого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи можуть сприяти: – упровадження електронних сервісів, що вирішить проблему тривалості збору документів, особливо через необхідність отримання довідок з архівів або державних органів, що часто затягує процес.

5. Запропоновано створення єдиної електронної бази даних, яка інтегрує інформацію з органів реєстрації актів цивільного стану, архівів, медичних установ тощо, та надання судам доступу до таких баз для швидкого отримання необхідної інформації й упровадження електронного документообігу між судами та державними органами для зменшення часу на обмін документами;

6. Відсутність єдиного підходу до збору доказів і проведення підготовчого провадження може призводити до нерівномірності у розгляді

справ, тому важливими вбачаються: розробка чітких методичних рекомендацій для суддів щодо проведення підготовчого провадження у таких справах; створення переліку типових доказів, які необхідно збирати залежно від обставин справи (наприклад, свідчення свідків, архівні документи, експертні висновки); уніфікація форм документів, які подаються сторонами (наприклад, заяви, клопотання, переліки доказів).

7. З метою активізації ролі суду у збиранні доказів доцільним вбачається надання судам більших повноважень для самостійного запиту документів у державних органах, архівах та інших установ. Необхідним є також упровадження механізму обов'язкового реагування державних органів на запити суду у встановлений законом строк, а також залучення судом експертів для проведення необхідних досліджень (наприклад, генетичних експертиз) за рахунок державного бюджету у випадках, коли це необхідно для встановлення фактів. Недостатнє розуміння суддями і працівниками апарату суду специфіки справ про встановлення фактів народження або смерті може призводити до помилок у підготовчому провадженні.

8. Спрощення процедур отримання документів (наприклад, введення можливості отримання електронних довідок), зменшення кількості документів, які необхідно надавати сторонам (наприклад, шляхом введення презумпції достовірності певних даних) сприятиме зменшенню часу розгляду справ. Швидкий доступ до інформації через електронні системи дозволить уникнути затримок, пов'язаних з ручним збиранням документів.

9. Загальний порядок розгляду судом справ окремого провадження про встановлення факту народження або смерті особи може бути реалізований лише у випадку відмови або неможливості реєстрації факту народження органом державної реєстрації актів цивільного стану і включає два основних етапи: 1) отримання медичних довідок у порядку визначеному Наказом МОЗ України від 4 березня 2022 р. № 407 «Про забезпечення реєстрації новонародженої дитини в умовах воєнного стану»; 2) звернення до суду із заявою про встановлення факту народження.

Сьогодні найбільш застосовним є спеціальний порядок встановлення факту народження, що включає наступні етапи: 1) збір доказів (насамперед медичних документів, речових доказів, звуко- та відеозаписів, тощо); 2) звернення до суду із заявою про встановлення факту народження. Особливістю такого порядку встановлення факту народження особи є те, що при спеціальному порядку для звернення до суду із заявою не потрібна відмова органів Державної реєстрації актів цивільного стану.

10. Справи про встановлення факту народження або смерті особи розглядаються за участю заявника і заінтересованих осіб й не можуть бути передані на розгляд третейського суду, або закриті у зв'язку з укладенням мирової угоди. Якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах.

11. Після дослідження доказів і заслуховування свідків суд ухвалює рішення, яке повинно містити: – опис встановлених судом обставин; – оцінку наданих доказів; – правове обґрунтування прийнятого рішення; – висновки щодо задоволення чи відмови у задоволенні заяви. Постановлення судового рішення є завершальною стадією розгляду цивільних справ. Рішення суду повинно бути мотивованим і чітко визначати встановлений факт, який має юридичне значення. Якщо факт встановлено, рішення є підставою для державної реєстрації акту цивільного стану. Після набрання законної сили рішення може бути передане до органів ДРАЦС для реєстрації відповідного акту цивільного стану. Рішення суду про встановлення факту, який підлягає реєстрації в органах державної реєстрації актів цивільного стану або нотаріальному посвідченню, зокрема факту народження або смерті особи, не замінює собою документів, що видаються цими органами, а є тільки підставою для одержання зазначених документів.

При ухваленні судом рішення судові витрати не відшкодовуються, якщо інше не встановлено законом. Рішення суду першої інстанції може бути

оскаржено в апеляційній інстанції протягом 30 днів, а на ухвалу суду – протягом п'ятнадцяти днів з дня його (її) проголошення, шляхом подання апеляційної скарги. Рішення суду апеляційної інстанції може бути оскаржено в касаційній інстанції протягом 30 днів з дня проголошення рішенням апеляційного суду, шляхом подання касаційної скарги.

12. Задля усунення правових колізій, забезпечення чіткості та однозначності правових норм, а також підвищення ефективності механізмів захисту прав громадян у сфері встановлення фактів, що мають юридичне значення, й покращання якості правозастосовної практики та забезпечення справедливості у розгляді справ про встановлення фактів народження або смерті особи, аргументовано доцільність внесення змін до: 1. Цивільного кодексу України задля уточнення норм, що регулюють встановлення фактів, що мають юридичне значення, зокрема фактів народження або смерті особи, з метою усунення суперечностей та неоднозначностей у їх тлумаченні, а також до статей, що стосуються підтвердження фактів, що мають юридичне значення, з урахуванням сучасних соціальних реалій та потреб правозастосовної практики. 2. Цивільного процесуального кодексу України, в якому запропоновано змінити редакцію норм, що регулюють порядок окремого провадження у справах про встановлення фактів народження або смерті, зокрема: уточнити перелік документів, які можуть бути подані як докази у таких справах; визначити чіткі процедурні строки розгляду справ про встановлення факту народження або смерті особи для забезпечення оперативності та ефективності правосуддя; внести зміни до статей, що стосуються участі зацікавлених осіб у процесі, з метою забезпечення їхніх прав на захист своїх інтересів. 3. Підзаконних актів, що регулюють порядок реєстрації актів цивільного стану, зокрема щодо взаємодії органів реєстрації актів цивільного стану з судами у справах про встановлення фактів народження або смерті, інструкцій та методичних рекомендацій для суддів, спрямованих на уніфікацію практики розгляду справ про встановлення факту народження або смерті особи.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення й запропоновано нове вирішення наукового завдання, яке полягало у вдосконаленні цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи і визначенні процесуальних особливостей розгляду таких справ в порядку окремого провадження.

Аналіз чинного законодавства України і практики його реалізації, теоретичне опрацювання наукових праць фахівців у галузі цивільного права, загальної теорії права, соціальних і гуманітарних наук стали підґрунтям для формулювання низки висновків, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на вдосконалення інституту окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи, зокрема:

1. Дослідженням стану наукової розробки проблемних аспектів окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи встановлено, що процесуальний порядок здійснення цивільного судочинства у таких справах є актуальним і перспективним напрямом наукового пошуку, адже об'єктом більшості наявних наукових досліджень у зазначеному контексті є суспільні відносини у сфері здійснення окремого провадження як виду цивільного судочинства, в порядку якого розглядається зазначена категорія цивільних справ, або процесуальний порядок розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, загалом, або у певних категоріях цивільних справ, зокрема у справах, що виникають і з сімейних правовідносин.

2. Під час дослідження інституту окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи використано низку методів наукового пізнання, серед яких: методи аналізу та синтезу, застосування яких сприяло визначенню стану наукової розробки окресленої проблематики; аксіоматичний метод, що став методологічною основою загальної характеристики окремого провадження як виду цивільного судочинства,

в порядку якого розглядаються цивільні справи про встановлення факту народження або смерті особи; методи індукції та дедукції використано як засіб формулювання загальних висновків за результатами дослідження окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи; системний метод слугував засобом і прийомом проведення класифікації правових явищ у межах проблематики окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи; порівняльно-правовий метод став основою для проведення порівняння інституту окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи за законодавством України та зарубіжних країн.

3. У контексті дослідження правового регулювання інституту цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи запропоновано такі етапи його здійснення: 1) етап правового регулювання цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи нормами цивільного процесуального законодавства інших держав, особливістю якого стало зародження основ спрощених судових процедур, в порядку яких встановлювались зазначені юридичні факти (XVI ст. – 1917 р.); 2) етап правового регулювання цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи нормами цивільного процесуального законодавства СРСР та УРСР, що характеризувався регламентацією окремого провадження як виду цивільного судочинства, в порядку якого здійснювалося встановлення зазначених юридичних фактів, а також визначенням специфіки процесуальної форми розгляду зазначених категорій цивільних справ, зокрема заяви про відкриття провадження, а також форми та змісту рішення суду (1917–2004 рр.); 3) етап правового регулювання цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи нормами цивільного процесуального законодавства України, особливістю якого стала правова регламентація матеріально-правових підстав встановлення фактів народження або смерті особи, а також особливостей провадження у справах про встановлення факту

народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України (2004 р. – дотепер).

4. Встановлено, що окреме провадження як вид цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про встановлення факту народження або смерті особи, характеризується: – особливим об'єктом судового захисту, яким є охоронюваний законом інтерес як прагнення до отримання певного блага, реалізація якого опосередковується здійсненням відповідного суб'єктивного права; – відсутністю матеріально-правового спору між учасниками справи, що, водночас, не виключає можливості спору про факт.

5. Констатовано, що факти, що мають юридичне значення – це конкретні життєві обставини, які передбачені нормами права, і є підставою для виникнення, зміни чи припинення правовідносин (прав та обов'язків).

Факт народження – акт цивільного стану, який нерозривно пов'язаний з фізичною особою і який започатковує її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків, підлягає встановленню в порядку цивільного судочинства у випадку відсутності документа закладу охорони здоров'я або медичної консультаційної комісії, що підтверджує факт народження, і, відповідно, неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту народження.

Факт смерті – акт цивільного стану, який нерозривно пов'язаний з фізичною особою і який припиняє її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків, підлягає встановленню в порядку цивільного судочинства у випадку неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті особи в певний час; особа пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.

6. Дослідженням окремих процесуальних аспектів, що стосуються подання до суду заяви про встановлення факту народження або смерті особи нами встановлено, така заява повинна відповідати встановленим вимогам процесуального законодавства і містити: – особисті дані заявника; – обґрунтування правового інтересу у встановленні факту; – конкретний факт, який необхідно встановити; – докази, що підтверджують неможливість вирішення питання іншим шляхом.

Заява про встановлення факту народження або смерті подається: – особою, безпосередньо зацікавленою у встановленні факту; – органами державної влади чи місцевого самоврядування (органами ДРАЦС); – іншими заінтересованими особами, зокрема правонаступниками, представниками установ (банків, страхових компаній), які потребують встановлення факту для виконання своїх обов'язків чи реалізації прав.

Зроблено висновок, що заявник у справі має право: – подавати докази, які підтверджують обставини справи; – брати участь у судових засіданнях особисто або через представника; – оскаржувати рішення суду, якщо воно не відповідає його правовим інтересам. Заява подається до суду за місцем проживання заявника або за місцем передбачуваного виникнення відповідного факту. Обов'язками заявника є: – надання достовірної інформації; – участь у процесі відповідно до вимог суду; – виконання рішення суду, якщо воно передбачає подальші дії.

7. Охарактеризовано коло учасників, кожен з яких виконує важливу роль у забезпеченні правомірного та справедливого розгляду справи про встановлення факту народження або смерті особи, до яких віднесено: заявників – фізичну особу, яка має законний інтерес у встановленні факту; законних представників; осіб, які потребують документів для оформлення прав чи обов'язків; заінтересованих осіб – фізичних чи юридичних осіб, які можуть бути зацікавлені у вирішенні справи,

8. Констатовано, що доказами у справах про встановлення факту народження або смерті особи слугують документи, зокрема оригінали чи копії

медичних довідок про народження або смерть (з пологового будинку, лікарень), лікарського свідоцтва про смерть, довідки про причину смерті (оригінал), витяги з лікарських журналів, довідки з архівів, записи з метричних книг або записи про народження та смерть у церковних реєстрах; витяги з державного реєстру актів цивільного стану; свідоцтва про захоронення; квитанції, договори із відповідними ритуальними підприємствами, які надавали послуги з організації поховання; пояснення свідків, можливі речові докази (фото- і відеозапис); свідчення свідків; експертні висновки, фотографії, а також інші матеріали, які дають змогу встановити юридично значущі факти, тощо.

Зазначено, що в умовах відсутності документальних доказів значна роль надається непрямим доказам, до яких належать: – фотоматеріали; – листування чи записи розмов між родичами або іншими особами; – публікації в засобах масової інформації; – інформація з соціальних мереж або інших цифрових джерел. Зроблено висновок, що доказами у справі можуть бути письмові докази: оригінали чи копії медичних документів, пояснення заінтересованих осіб, їхніх представників, свідчення свідків, речові докази, зокрема звуко- і відеозаписи, висновки експертів. Документи, видані лікарняними закладами, що знаходяться на неконтрольованій території, теж можуть братися до уваги судом.

Акцентовано, що свідчення свідків є одним із найбільш цінних видів доказів, особливо у випадках, коли документальні підтвердження неможливо отримати. Встановлено, що за відсутності доказів і свідків, які могли б підтвердити факт смерті особи, в якості свідка судом може бути допитаний сам заявник у справі, якщо йому особисто відомі факти, що мають значення для справи, і він не заперечує проти допиту. Такі показання заявника як свідка можуть бути виключними та вирішальними для підтвердження факту смерті особи.

Окреслено етапи доказування у справах про встановлення фактів народження або смерті: – збирання доказів; – подання доказів; – оцінка доказів

судом. Констатовано, що суд зобов'язаний оцінити: – належність доказів (чи підтверджують вони факт, що підлягає встановленню); – допустимість (чи були докази отримані законним шляхом); – достовірність (чи відповідають докази дійсності); – сукупність доказів (чи утворюють докази логічну картину подій).

9. Досліджуючи процесуальні особливості розгляду справ про встановлення факту народження або смерті особи в порядку окремого провадження, акцентовано увагу на необхідності відкриття судового провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи, що обґрунтовується: – втратою або знищенням записів у реєстраційних органах; – народженням або смертю особи на тимчасово окупованих територіях або в умовах воєнного стану; – відсутністю можливості звернення до компетентного органу через форс-мажорні обставини.

Охарактеризовано умови відкриття провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи, до яких віднесено: – наявність юридично значущого інтересу заявника; – неможливість отримання документів в іншому порядку; – відсутність суперечок щодо факту народження чи смерті.

Окреслено основні етапи відкриття провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи: – подача заяви до суду про встановлення факту народження або смерті особи; – підготовче судове засідання; – судовий розгляд, до якого залучаються свідки, документи, експертні висновки та інші докази; – прийняття рішення.

10. Підготовче провадження визначено як етап цивільного процесу, що передує судовому розгляду справи, метою якого є забезпечення всебічного та об'єктивного дослідження обставин справи, збір необхідних доказів і підготовка матеріалів для ефективного судового розгляду. Підготовче провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи є важливим інструментом, який забезпечує всебічний та об'єктивний розгляд справи, та дозволяє суду: – зібрати та оцінити докази; – залучити всіх

заінтересованих осіб; – підготуватися до ефективного розгляду справи; – забезпечити реалізацію прав сторін.

Удосконаленню процедур підготовчого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи можуть сприяти: – упровадження електронних сервісів, що вирішить проблему тривалості збору документів, особливо через необхідність отримання довідок з архівів або державних органів, що часто затягує процес.

11. Зроблено висновок, що процедура встановлення фактів народження чи смерті потребує подальшого удосконалення, зокрема шляхом спрощення доказових стандартів і розширення переліку допустимих доказів, що могло б сприяти швидшому та ефективнішому судовому розгляду таких справ, а також уніфікації для забезпечення однакового підходу до їх розгляду. З метою активізації ролі суду у збиранні доказів доцільним вбачається надання судам більших повноважень для самостійного запиту документів у державних органах, архівах та інших установ. Необхідним є також упровадження механізму обов'язкового реагування державних органів на запити суду у встановлений законом строк, а також залучення судом експертів для проведення необхідних досліджень (наприклад, генетичних експертиз) за рахунок державного бюджету у випадках, коли це необхідно для встановлення фактів. Недостатнє розуміння судьями і працівниками апарату суду специфіки справ про встановлення фактів народження або смерті може призводити до помилок у підготовчому провадженні. Акцентовано на необхідності активізації роботи щодо підвищення обізнаності громадян про їхні права та можливості встановлення юридично значущих фактів.

Запропоновано створення єдиної електронної бази даних, яка інтегрує інформацію з органів реєстрації актів цивільного стану, архівів, медичних установ тощо, та надання судам доступу до таких баз для швидкого отримання необхідної інформації й упровадження електронного документообігу між судами та державними органами для зменшення часу на обмін документами;

Доведено, що відсутність єдиного підходу до збору доказів і проведення підготовчого провадження може призводити до нерівномірності у розгляді справ. З огляду на це важливими вбачаються: – розробка чітких методичних рекомендацій для суддів щодо проведення підготовчого провадження у таких справах; – створення переліку типових доказів, які необхідно збирати залежно від обставин справи (наприклад, свідчення свідків, архівні документи, експертні висновки); – уніфікація форм документів, які подаються сторонами (наприклад, заяви, клопотання, переліки доказів).

Обґрунтовано доцільність спрощення процедур отримання документів (наприклад, введення можливості отримання електронних довідок), зменшення кількості документів, які необхідно надавати сторонам (наприклад, шляхом введення презумпції достовірності певних даних), що сприятиме зменшенню часу розгляду справ. Швидкий доступ до інформації через електронні системи дозволить уникнути затримок, пов'язаних з ручним збиранням документів.

12. Після дослідження доказів і заслуховування свідків суд ухвалює рішення, яке повинно містити: – опис встановлених судом обставин; – оцінку наданих доказів; – правове обґрунтування прийнятого рішення; – висновки щодо задоволення чи відмови у задоволенні заяви, та бути мотивованим і чітко визначати встановлений факт, який має юридичне значення. Якщо факт встановлено, рішення є підставою для державної реєстрації акту цивільного стану. Після набрання законної сили рішення може бути передане до органів ДРАЦС для реєстрації відповідного акту цивільного стану, проте воно не замінює собою документів, що видаються цими органами, а є тільки підставою для одержання зазначених документів.

13. З метою усунення правових колізій, забезпечення чіткості та однозначності правових норм, а також підвищення ефективності механізмів захисту прав громадян у сфері встановлення фактів, що мають юридичне значення, що сприятиме покращенню якості правозастосовної практики та забезпеченню справедливості у розгляді справ про встановлення фактів

народження або смерті особи, аргументовано доцільність внесення змін до:

1. Цивільного кодексу України задля уточнення норм, що регулюють встановлення фактів, що мають юридичне значення, зокрема фактів народження або смерті особи, з метою усунення суперечностей та неоднозначностей у їх тлумаченні, а також до статей, що стосуються підтвердження фактів, що мають юридичне значення, з урахуванням сучасних соціальних реалій та потреб правозастосовної практики.
2. Цивільного процесуального кодексу України, в якому запропоновано змінити редакцію норм, що регулюють порядок окремого провадження у справах про встановлення фактів народження або смерті, зокрема: уточнити перелік документів, які можуть бути подані як докази у таких справах; визначити чіткі процедурні строки розгляду справ про встановлення факту народження або смерті особи для забезпечення оперативності та ефективності правосуддя; внести зміни до статей, що стосуються участі зацікавлених осіб у процесі, з метою забезпечення їхніх прав на захист своїх інтересів.
3. Підзаконних актів, що регулюють порядок реєстрації актів цивільного стану, зокрема щодо взаємодії органів реєстрації актів цивільного стану з судами у справах про встановлення фактів народження або смерті, інструкцій та методичних рекомендацій для суддів, спрямованих на уніфікацію практики розгляду справ про встановлення факту народження або смерті особи.

14. Обґрунтовано доцільність доповнити:

статтю 315 ЦПК України частиною такого змісту: «Суд встановлює факти народження або смерті особи у спрощеному порядку за наявності документів, виданих органами державної влади, медичними установами чи іншими уповноваженими суб'єктами, якщо такі документи не суперечать іншим офіційним даним. У разі відсутності таких документів або їх суперечливості суд враховує сукупність інших доказів, включаючи свідчення, електронні реєстри та сучасні засоби фіксації даних, з урахуванням соціальних реалій.»;

статтю 318 ЦПК України новим пунктом такого змісту: «Справи про встановлення факту народження або смерті особи розглядаються судом протягом тридцяти днів з дня відкриття провадження, якщо немає обґрунтованої необхідності в збиранні додаткових доказів.»;

статтю 319 ЦПК України пунктом до частини 1: «Рішення суду про встановлення факту народження або смерті особи має містити чіткі відомості про дату, місце та обставини події, а також, за наявності, посилання на підтверджуючі документи чи інші докази. У разі встановлення таких фактів для осіб, які перебували в умовах надзвичайного стану, воєнного стану чи інших обставин, що унеможливають стандартну реєстрацію, суд може спиратися на непрямі докази, включаючи дані з тимчасових реєстрів або свідчення очевидців.».

статтю 6 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» окремим пунктом такого змісту: «Органи державної реєстрації актів цивільного стану зобов'язані створювати резервні копії актових записів у цифровому форматі та забезпечувати їх зберігання в централізованій електронній системі відповідно до вимог законодавства про захист інформації.

У разі втрати актових записів через форс-мажорні обставини держава забезпечує заявникам безкоштовну правову допомогу для відновлення юридичних фактів, пов'язаних із державною реєстрацією актів цивільного стану.»;

статтю 16 Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» доповнити положенням такого змісту: «Архівні установи зобов'язані надавати відповіді на запити судів або громадян у справах, пов'язаних із судовим розглядом, протягом 10 робочих днів з дня отримання запиту, якщо інше не передбачено законодавством.».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аврамова О. Є. Юридичні факти у механізмі правового регулювання житлових відносин. *Право і безпека*. 2017. № 3 (66). С. 113–116.
URL : <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5730e542-564f-4a34-8d6f-ecc336458db5/content>
2. Аналітична записка щодо адміністративної процедури реєстрації актів народження та смерті, які відбулись на ТОТ. *Право на захист*. 2022. 6 черв.
URL : <https://r2p.org.ua/page/analitychna-zapyska-shhodo-administratyvnoyi-proczedury-reyestracziyi-aktiv-narodzhennya-ta-smerti-yaki-vidbulys-na-tot>
3. Андронов І. В. Підсудність цивільних справ в умовах воєнного стану. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 1 (42). С. 27–32.
URL : http://pjuv.nuoua.od.ua/v1_2022/6.pdf.
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v1i1\(22\).986](https://doi.org/10.32837/pyuv.v1i1(22).986)
4. Басай О. В. Поняття юридичних фактів: теоретичний аспект. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Вип. 3 (6). С. 8–16.
URL : http://www.pjuv.nuoua.od.ua/v3_2014/01.pdf
5. Безпалько Ю. Ю., Шаповал К. О. Процесуальні особливості встановлення факту народження на тимчасово окупованій території. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11.
URL : http://lsej.org.ua/11_2022/34.pdf. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/34>
6. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. К., 2011. 519 с.
7. Білоконь О. Окремі аспекти розгляду цивільних справ у порядку окремого провадження під час дії воєнного стану. *Верховний Суд: офіц. вебсайт*. 2023.

URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Bilokon_ziv_spr_voen_chas.pdf

8. Білоконь О. Особливості провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України. Встановлення інших юридичних фактів. *Верховний Суд: офіц. вебсайт*. 2023. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_jur_fakt_.pdf

9. Бірта Г. О., Бургу Ю. Г. *Методологія і організація наукових досліджень*: навч. посіб. К., 2014. 142 с.

10. Болюбаш Є. В. Актуальні питання правового регулювання цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи. *Проблеми цивільного права та процесу* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Вінниця, 19 трав. 2023 р.). Вінниця, 2023. С. 371–377.

11. Болюбаш Є. В. Доказування у цивільних справах про встановлення факту народження або смерті особи. *Theory and practice of modern science : collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the IX International Scientific and Theoretical Conference (Kraków, Republic of Poland, March 28, 2025)*. Kraków, 2025. P. 54–58.

12. Болюбаш Є. В. Загальна характеристика окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи. *Юридичний бюлетень*. 2024. № 35. С. 43–49.

URL : <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2024/35/7.pdf>

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.35.05>

13. Болюбаш Є. В. Особливості окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи. *Реалізація норм цивільного законодавства в умовах сьогодення* : матеріали кафедрал. наук.-теорет. круглого столу (Київ, 9 лют. 2024 р.). Київ, 2024. С. 168–172.

14. Болюбаш Є. В. Особливості процесу доказування у справах про встановлення факту народження або смерті особи. *Наукові інновації та*

- передові технології*. 2024. № 12 (40). С. 398–407.
URL : <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/17499>
DOI [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-12\(40\)-398-407](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-12(40)-398-407)
15. Болубаш Є. В. Право на подання до суду заяви про встановлення факту народження або смерті особи. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2023. № 4 (56). С. 230–234.
URL : <https://kelmczasopisma.com/ua/jornal/83>
DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.4.34>
16. Болубаш Є. В. Процедурні питання звернення до суду із заявою про встановлення факту народження або смерті особи. *Дев'яносто треті економіко-правові дискусії*. Серія: Соціальні та гуманітарні науки : матеріали Міжнар. мультидисциплін. наук. інтернет-конф. (Львів, Україна, Опале, Польща, 28–29 січ. 2025 р.). Опале, Львів, 2025. С. 43–49.
17. Болубаш Є. В. Сутнісні аспекти цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи. *Восьмі таврійські юридичні наукові читання* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (16–17 черв. 2023 р.) Київ, 2023. С. 34–38.
18. Братель О. Г. Показання свідків в цивільному процесі: нетрадиційний підхід у використанні доказу. *Громадська організація «Глобальна організація союзницького лідерства» : вебсайт*. URL : <http://goal-int.org/pokazannya-svidkivv-civilnomu-procesi-netradicijnij-pidxid-uvikoristanni-dokazu/>.
19. Бут І. О. Здійснення правосуддя на тимчасово окупованих територіях. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 черв. 2022 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 790–792.

20. Васильєв С. В. Енциклопедія цивільного судочинства: основні інститути та теоретичні засади. Київ: Алерта, 2021. 658 с.

21. Васильєв С. В. Порівняльний цивільний процес. *Правова єдність*. 2015. URL : http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9642/1/Vasilyev_PCP_2015.pdf.

22. Венедіктова І. В. Методологічні засади охоронюваних законом інтересів у приватному праві : монографія. Х., 2011. 260 с.

23. Встановлення в судовому провадженні факту народження особи. *Правовий клуб PRAVOKATOR*. 2023. 23 трав. URL: <https://pravokator.club/clubs/kyuivskyj-klub/>

24. Встановлення факту народження особи. «*WikiLegalAid*» : довідково-інформаційна платформа правових консультацій. URL : <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/>

25. Гансецька В. В. Правовий аналіз справ щодо встановлення факту народження або смерті на тимчасово окупованих територіях України. *Молодий вчений*. 2023. № 11 (123). С. 105–110. URL : <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/6015>
DOI <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-11-123-9>

26. Гетманцев О. В. Стандарти права Європейського Союзу в сфері доступу до судового захисту в цивільному судочинстві. *Цивільне судочинство та виконавче провадження в умовах воєнного стану* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. ім. Ю. С. Червоного (Одеса, 16 груд. 2022 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Н. Ю. Голубевої. Одеса, 2022. С. 28–33. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/22871>

27. Грабовська О. О. Теоретичні та практичні проблеми доказування у цивільному процесі України: монографія. Київ, 2018. 472 с.

28. Гулейков І. Встановлення фактів народження або смерті особи в умовах воєнного стану або на тимчасово окупованій території України. *Верховний Суд: офіц. вебсайт*. 2022. 16 с.

URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_present/Prezent_Vstanovl_faktuv_narodj.pdf

29. Дайджест правових позицій ВС у справах про встановлення факту народження або смерті особи в умовах воєнного стану. *Огляди*. 2024. 29 берез.

URL : <https://www.hsa.org.ua/blog/daidzest-pravovix-pozicii-vs-u-spravax-pro-vstanovlennia-faktu-narodzennia-abo-smerti-osobi-v-umovax-vojenного-stanu>

30. Данилів С. Народження та смерть на окупованих територіях: проблеми юридичного встановлення факту. *Громадська організація «Українська Гельсінська спілка з прав людини» : вебсайт.*

URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/narodzhennia-ta-smert-na-okupovanykh-terytoriiakh-problemy-iurydychnoho-vstanovlennia-faktu/>

31. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. *Методологія наукових досліджень: підручник*. Харків, 2019. 368 с.

32. Декларація прав дитини, проголошена Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 20 листоп. 1959 р.

URL: <https://chl.kiev.ua/Default.aspx?id=331>

33. Добрі практики юристів для правосуддя в інтересах дитини в Україні: зб. практ. рек. *Громадська організація «МАРТ» : вебсайт*. Чернігів, 2021. 130 с.

34. Дрогозюк К. Б. Предмет та суб'єкти доказування у цивільному процесі України та Франції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 – Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. О., 2018. 22 с.

35. Єдиний державний реєстр судових рішень: офіц. вебсайт. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/>

36. Завальний А. М. *Методологічні та теоретичні основи пізнання юридичних фактів : монографія*. К., 2011. 95 с.

37. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 груд. 1948 р.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

38. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства за 2023 рік. *Судова влада України.*

URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023

39. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства за 2024 рік. *Судова влада України.*

URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2024

40. Зміни до законодавства щодо встановлення факту народження або смерті під час воєнного або надзвичайного стану. 2022. 10 серп.

URL : <https://auc.org.ua/novyna/zminy-do-zakonodavstva-shchodo-vstanovlennya-faktu-narodzhennya-abo-smerti-pid-chas-voynenogo>

41. Іванчулинець Д. В. Структура предмету доказування в цивільному судочинстві. *Адвокат.* 2014. № 9. С. 41–44.

42. Ізарова І. О. Реформи цивільного процесуального законодавства в незалежній Україні: 1991–2017. *Україна на шляху до Європи: реформа цивільного процесуального законодавства* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.(Київ, 7 лип. 2017 р.) : зб. наук. праць. Київ, 2017. С. 18–35.

43. Каламбет С. В., Іванов С. І., Півняк Ю. В. *Методолія наукових досліджень*: навч. посіб. Дн-вськ, 2015. 191 с.

44. Кашперська Т. Ц. *Окреме провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів* : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 – Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. К., 2015. 194 с.

45. Кашперський Р. В. *Докази у справах окремого провадження* : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2019. 199 с.

46. Кирдан Б. В., Кашперський Р. В., Кличков А. В. *Інститут доказів у справах окремого провадження. Наукові інновації та передові технології.* 2025. № 1 (41). С. 455–463.

URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/18686>

DOI [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-1\(41\)-455-463](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-1(41)-455-463)

47. Кирдан Б. В., Кличков А. О., Кашперський Р. В. Особливості розгляду цивільних справ щодо встановлення факту народження або смерті особи у порядку окремого провадження під час дії воєнного стану. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. № 1 (31). С. 497–506.

URL : <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/18806>

DOI [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-1\(31\)-497-506](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-1(31)-497-506)

48. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях : у 2 т. / Білоусов Ю. В., Калаур І. Р., Гринько С. Д. та ін. ; за ред. Р. О. Стефанчука, М. О. Стефанчука. К., 2009. Т. 1. 1168 с.

49. Комаров В. В., Світлична Г. О., Удальцова І. В. Окреме провадження: монографія / за ред. В. В. Комарова. Х., 2011. 311 с.

50. Конвенція ООН про захист цивільного населення під час війни від 12 серп. 1949 р. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України*.

URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/995_154.

51. Конвенція про права дитини від 20 листоп. 1989 р.
URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

52. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР.
URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

53. Коструба А. В. Юридичні факти в механізмі правоприпинення цивільних відносин : монографія. К., 2014. 376 с.

54. Коструба А., Хоменко М. Генеза вчення про юридичні факти у науці цивільного права. *Право України*. 2019. № 1. С. 167–185.

URL : https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/pravoukr-2019-1-pravo_2019_1-3.pdf. DOI <https://doi.org/10.33498/louu-2019-01-167>

55. Коханська М. Принципи цивільного судочинства, які забезпечують своєчасність судового захисту. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 14–18.

56. Кройтор В. А. Особливості доказів та доказування у справах про встановлення юридичних фактів у порядку цивільного судочинства.

Актуальні питання у сучасній науці. 2025. № 1 (31). С. 519–531.

URL : <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/18808>

DOI [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-1\(31\)-519-531](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-1(31)-519-531)

57. Кройтор В. А. Поняття доказів та засобів доказування в сучасному цивільному процесуальному праві України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 1. С. 113–117.

URL : http://lsej.org.ua/1_2023/25.pdf DOI [https://doi.org/10.32782/2524-](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/25)

[0374/2023-1/25](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/25)

58. Кройтор В. А. Проблеми визначення предмета доказування в сучасному цивільному судочинстві України. *Право і суспільство.* 2023. № 1. С. 68–76. URL : http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/4_2023/14.pdf

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.1.10>

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.1.10>

59. Кройтор В. А. Юридичні факти в сучасній доктрині житлового права та практиці правозастосування. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 11. С. 122–126. URL : http://www.lsej.org.ua/11_2024/28.pdf

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-11/26>

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-11/26>

60. Кройтор В. А. Юридичні факти у житловому праві в умовах сучасних викликів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2024. № 4 (107). С. 47–58.

URL : <https://visnyk.univd.edu.ua/index.php/VNUAF/article/view/816/735>

DOI <https://doi.org/10.32631/v.2024.4.05>

61. Курс цивільного процесу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. Х., 2011. 1352 с.

62. Куцик К. В. До питання суб'єктного складу у деяких категоріях справ окремого провадження. *Наукові інновації та передові технології.* Серія «Право». 2025. № 4 (44). С. 1666–1684.

URL : <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/22380>

DOI [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-4\(44\)-1666-1684](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-4(44)-1666-1684)

63. Куцик К. В. Процесуальна економія під час здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану: огляд законодавчих ініціатив. *Журнал*

східноєвропейського права. 2023. № 107. С. 23–29.

URL : https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2023/02/kutsyk_107.pdf

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.8361359>

64. Куцик К. В., Кирдан Б. В. Деякі аспекти цивільного судочинства про встановлення юридичних фактів (на прикладі справ про визнання спадщини відумерлою). *Успіхи і досягнення у науці.* 2025. № 3 (13). С. 95–112.

URL : <http://perspectives.pp.ua/index.php/sas/article/view/21667/21640>

DOI [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-3\(13\)-95-112](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-3(13)-95-112)

65. Ластовка В. В. Окремі аспекти провадження у справах про встановлення факту смерті військовослужбовця на тимчасово окупованій території. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 5. С. 478–481.

URL : http://lsej.org.ua/5_2023/119.pdf

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/119>

66. Лист-роз'яснення Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 22 квіт. 2021 р. № 985/0/208-21.

URL : <https://www.minre.gov.ua/sites/default/files/vsu.pdf>

67. Лузан Т. Л. Встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2017. 182 с.

68. Луспенник Д. Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції. Харків, 2006. 480 с.

69. Луспенник Д. Д. Цивільний процес в умовах воєнного стану. *Всеукраїнський вебінар. Національна школа суддів України.* К., 2022. 13 трав.

URL :

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_05_20_prezent_Luspenik.pdf

70. Маркова О. О., Садикова Я. М. Окреме провадження у цивільному процесі України : навч. посіб. Суми, 2014. 194 с.

71. *Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. /* І. С. Добронравова, О. В. Руденко, Л. І. Сидоренко та ін. ; за ред. І. С. Добронравової (ч. 1), О. В. Руденко (ч. 2). К., 2018. 607 с.

72. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 груд. 1966 р., ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII (2148-08) від 19 жовт. 1973 р.). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

73. Міжнародний підхід до питань встановлення фактів народжень та смертей в умовах ефективного контролю території/частини території іншою державою. *Аналітична записка щодо адміністративної процедури реєстрації актів народження та смерті, які відбулись на ТОТ. Право на захист.* 2022. 6 черв. URL : <https://r2p.org.ua/page/analitychna-zapyska-shhodo-administratyvnoyi-proczedury-reyestracziyi-aktiv-narodzhennya-ta-smerti-yaki-vidbulys-na-tot>

74. *Наказне провадження в цивільному процесі : монографія /* Берестова І. Е., Бесарабчик В. О., Бичкова С. С. та ін. ; за заг. ред. В. І. Бобрика. К., 2011. 203 с.

75. Нескороджена Л. Л., Лазько Г. З. Встановлення факту смерті особи чи оголошення померлим: питання теорії та практики. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2024. № 6. С. 44–49. URL : http://pjuv.nuoua.od.ua/v6_2024/11.pdf
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2024.9>

76. Нескороджена Л. Л., Лазько Г. З. Органи влади, як учасники справ окремого провадження. *Наукові перспективи.* Серія «Право». 2025. № 3 (57). С. 1072–1088. URL : <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/21945>
DOI [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-3\(57\)-1072-1088](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-3(57)-1072-1088)

77. Нескороджена Л. Л., Лазько Г. З., Кононець О. М. Застосування практики Європейського суду з прав людини в справах окремого провадження. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 1. С. 156–159.

URL : http://www.lsej.org.ua/1_2025/34.pdf DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-1/32>

78. Німак М. О. Окреме провадження у справах, що виникають із шлюбних правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Л., 2012. 221 с.

79. Новікова Н. А. Поняття та ознаки свідка в цивільному процесі. *Право і суспільство*. 2016. № 6. С. 41–48.

80. Окреме провадження в цивільному процесі України: навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / За ред. Р. М. Мінченко. О., 2010. 222 с.

81. Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А. Є. Конверського. К., 2010. 352 с.

82. Особливості державної реєстрації смерті за рішенням суду про встановлення факту смерті. 2024. 08 трав.
URL : https://yu.mk.ua/news/show/osoblivosti%C2%A0derzhavnoi_re%D1%94stratsii_smerti_za_rishennyam_sudu_pro%C2%A0vstanovlennya_faktu_smerti?

83. Особливості провадження у справах про встановлення факту народження або смерті на тимчасово окупованій території України : матеріали XVIII Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 98-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 28 лют. 2020 р.). Харків : Право, 2020. 480 с.

URL: <https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/>

84. Особливості провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на ТОТ – пояснення Мін'юсту. *Юридична практика. Рубрика Аналітика. Новини*. 2024. 09 серп.
URL : <https://pravo.ua/osoblyvosti-provadhennia-u-spravakh-pro-vstanovlennia-faktu-narodzhennia-abo-smerti-osoby-na-tot-poiasnennia-min-iustu/>

85. Паліюк В. П. Застосування судами загальної юрисдикції Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у разі «неякісного» законодавства. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2014. № 1. С. 73–88.

86. Петровська Д. Р., Тихомиров Д. О. Встановлення факту народження або смерті особи в умовах воєнного стану: теоретико-правовий аспект. *Ювілейні наукові читання, присвячені пам'яті академіка Володимира Володимировича Конєйчикова до 100 річчя з дня народження*. 2023. С. 335–337. URL : <https://elar.naiu.kiev.ua/handle/123456789/28479>

87. Петровський А. В. Процесуальні особливості розгляду та вирішення цивільних справ про визнання правочинів недійсними : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. К., 2014. 236 с.

88. Петровський А. В., Болюбаш Є. В. Теоретико-правове регулювання цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022 № 7 (51). С. 180–185. URL : <https://kelmczasopisma.com/ua/jornal/77>
DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.7.27>

89. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 верес. 2008 р. № 866. *Офіц. вісник України*. 2008. № 76. С. 47. Ст. 2561.

90. Підченко Ю. О. Судові рішення у справах окремого провадження : дис. ... канд. юрид. наук. К., 2019. 209 с.

91. Поліщук П. А. Встановлення факту народження на тимчасово окупованих територіях України: судовий порядок. *Цивільне судочинство та виконавче провадження в умовах воєнного стану* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. ім. Ю. С. Червоного (Одеса, 16 груд. 2022 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Н. Ю. Голубєвої. Одеса, 2022. С. 128–131. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/22871>

92. Полуніна О. О. Проведення у справах про встановлення факту народження на території, на якій введено воєнний стан або на тимчасово окупованій території України. *Цивільне судочинство та виконавче провадження в умовах воєнного стану* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. ім. Ю. С. Червоного (Одеса, 16 груд. 2022 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф.

Н. Ю. Голубєвої. Одеса, 2022. С. 53–57.

URL : <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/22871>

93. Полюк Ю. І. Зміна територіальної юрисдикції (підсудності) під час дії воєнного стану в Україні: огляд судової практики. *Цивільне судочинство та виконавче провадження в умовах воєнного стану* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. ім. Ю. С. Червоного (Одеса, 16 груд. 2022 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Н. Ю. Голубєвої. Одеса, 2022. С. 58–62.

URL : <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/22871>

94. Порядок ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серп. 2007 р. № 1064. *Офіц. вісник України*. 2007. № 65. С. 11. Ст. 2516.

URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/90456198>

95. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : наказ Міністерства юстиції України від 22 лют. 2012 р. № 296/5. *Офіц. вісник України*. 2012. № 17. С. 66. Ст. 632.

96. Порядок підтвердження факту народження дитини поза закладом охорони здоров'я : Постанова Кабінету Міністрів України від 9 січ. 2013 р. № 9. *Офіц. вісник України*. 2013. № 3. С. 9. Ст. 65.

97. Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 верес. 2008 р. № 866. *Офіц. вісник України*. 2008. № 76. С. 47. Ст. 2561.

98. Постанова Верховного Суду від 18 січ. 2024 р. у справі № 560/17953/21. Провадження № 11-150апп23.

URL : https://verdictum.ligazakon.net/document/116512563?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl01&_ga=2.207320785.317179663.1741190219-

[868147864.1741190219#_gl=1*1evjjpc*_gcl_au*MTQ0OTI2ODU4NC4xNzQxMTkwMjE4](https://verdictum.ligazakon.net/document/116512563?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl01&_ga=2.207320785.317179663.1741190219-868147864.1741190219#_gl=1*1evjjpc*_gcl_au*MTQ0OTI2ODU4NC4xNzQxMTkwMjE4)

99. Постанова Верховного Суду від 26 квіт. 2023 р. у справі № 337/3725/22. Провадження № 61-1746св23.

URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110515225>

100. Постанова Верховного Суду від 31 січ. 2024 р. у справі № 643/1873/23. Провадження № 61-9113св23.

URL : <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=116832042&red=1000031c965ae1796ead8ca673201a3074929b&d=5>

101. Постанова Верховного Суду від 07 верес. 2022 р. у справі № 759/5313/21. Провадження № 61-20540св21.

URL : <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=106190967&red=1000034c33d34fc917a91445669a4223acc1df&d=5>

102. Постанова Верховного Суду від 10 квіт. 2019 р. у справі № 320/948/18. Провадження № 14-567цс18.

URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/81574014>

103. Постанова Верховного Суду від 12 трав. 2021 р. у справі № 220/1582/20. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/>

104. Постанова Верховного Суду від 13 берез. 2024 р. у справі № 204/7924/23. Провадження № 61-16728св23.

URL : <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=117823610&red=1000039c450a5f76073a161d1d811a0255b1bd&d=5>

105. Постанова Верховного Суду від 16 січ. 2019 р. у справі № 373/2054/16-ц. Провадження № 14-446цс18.

URL : <https://verdictum.ligazakon.net/document/79382745>

106. Постанова Верховного Суду від 20 груд. 2018 р. у справі № 707/1607/16-ц. Провадження № 61-15144св18.

URL : <https://protocol.ua/ua/postanova ktss vp vid 20 12 2018 roku u spravi 707 1607 16 ts/>

107. Постанова Верховного Суду від 25 квіт. 2019 р. у справі № 759/4596/18. Провадження № 61-3852св19.

URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/81436661>

108. Постанова Верховного Суду від 26 лют. 2024 р. у справі № 686/9938/23. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117277289>

109. Постанова Верховного Суду від 28 лют. 2024 р. у справі № 506/358/22. Провадження № 61-7094св23.

URL : <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=117624259&red=100003fbd4f0b8376fefdfa7c9862d22711a7c&d=5>

110. Постанова Верховного Суду від 29 берез. 2023 р. у справі № 753/8033/22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109933097>

111. Постанова Верховного Суду від 30 січ. 2020 р. у справі № 287/167/18-ц. Провадження № 14-505 цс 19.

URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87454063>

112. Постанова Голосіївського районного суду м. Києва № 109358806 від 3 берез. 2023 р. у справі № 758/5855/22. Провадження № 2-о/752/414/23.

URL : <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/109358806/>

113. Права людини. *Велика українська енциклопедія*. URL : <https://vue.gov.ua/>

114. Правовий аналіз щодо встановлення факту народження та смерті на тимчасово окупованій території. *Громадська організація «Громадський холдинг «ГРУПА ВПЛИВУ» : вебсайт.*

URL : <https://www.vplyv.org.ua/archives/6783>

115. Правові позиції щодо розгляду судами окремих категорій цивільних справ: 1. Загальні положення цивільного процесуального законодавства. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 1998. № 8. С. 124.

116. Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.

117. Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України : Закон України

від 21 квіт. 2022 р. № 217-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2217-20#Text>

118. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи в умовах воєнного чи надзвичайного стану та на тимчасово окупованих територіях : Закон України від 01 лип. 2022 р. № 2345-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2345-20#Text>

119. Про впорядкування ведення медичної документації, яка засвідчує випадки народження і смерті (Форма № 103/о) : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 08 серп. 2006 р. № 545. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1150-06#Text>

120. Про державну реєстрацію актів цивільного стану : Закон України від 01 лип. 2010 р. № 2398-VI (ред. від 27 жовт. 2022 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text>

121. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квіт. 2014 р. № 1207-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

122. Про забезпечення реєстрації новонародженої дитини в умовах воєнного стану : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 04 берез. 2022 р. № 407. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0293-22#Text>

123. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції : Постанова Верховного Суду України від 12 черв. 2009 р. № 2. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09#Text>

124. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 черв. 2009 р. № 5. *Вісник Верховного Суду України*. 2009. № 7 (107). С. 4–8.

125. Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів з питань державної реєстрації актів цивільного стану : Наказ Міністерства

юстиції України від 15 лют. 2022 р. № 506/5.

URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0208-22#Text>

126. Про затвердження Порядку підтвердження факту народження дитини поза закладом охорони здоров'я : Постанова Кабінету Міністрів України від 09 січ. 2013 р. № 9. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9-2013-%D0%BF#Text>

127. Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні : Наказ Міністерства юстиції України від 18 жовт. 2000 р. № 52/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#Text>

128. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях : Закон України від 18 січ. 2018 р. № 2268-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 10. Ст. 54.

129. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. № 89-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28. Ст. 250.

130. Про судові рішення у цивільній справі : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18 груд. 2009 р. № 14. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 1. С. 4.

131. Про судовий збір : Закон України від 08 лип. 2011 р. № 3674-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text>

132. Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 берез. 1995 р. № 5. *Постанови Пленуму Верховного Суду України (1972–2002)* / За заг. ред. В. Т. Маляренка. К. : Вид-во «А.С.К.», 2003. С. 237–244.

133. Реєстрація народження та право кожної особи на визнання перед законом : Резолюція Ради ООН з прав людини. *Рада ООН з прав людини: офіц. вебсайт*. 2012. URL : <https://www.ohchr.org/en/hrbodies/hrc/home>

134. Рішення Богунського районного суду м. Житомира від 28 серп. 2015 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/49181875>

135. Рішення Дарницького районного суду м. Києва від 4 жовт. 2022 р. № 106579763 по справі № 753/11569/22. Провадження № 2-о/753/441/22. URL : <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/106579763/>

136. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 1 груд. 2004 р. № 18-рп/2004. *Офіц. вісник України*. 2004. № 50. С. 67. Ст. 3288.

137. Рішення Печерського районного суду м. Києва від 27 січ. 2023 р. по справі № 757/127/23-ц. URL : <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/109001324/>

138. Рішення Подільського районного суду м. Києва від 19 трав. 2023 р. по справі № 758/5453/23. URL : <https://opendatabot.ua/court/111190728-115573f6da6a46949f7cad3b461456e5>

139. Рішення Шевченківського районного суду м. Києва від 03 черв. 2022 р. по справі № 761/9432/22. Провадження № 2-о/761/208/2022. URL : <https://opendatabot.ua/court/105132335-ea2d847d49ef121baff5dc0132324d67>

140. Розгляд окремих категорій цивільних справ у судах : навч. посіб. / за ред. Н. Ю. Голубевої. Одеса, 2017. 480 с.

141. Саввова О. В. *Методологія наукових досліджень : конспект лекцій для студентів 1 курсу денної форми навчання другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 161 – Хімічні технології та інженерія* / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків, 2019. 104 с.

142. Санін Б. В. Встановлення в порядку цивільного судочинства фактів, що мають юридичне значення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. К., 2019. 225 с.

143. Світлична Г. О. Підготовка до судового розгляду справ окремого провадження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 – Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Х., 1997. 24 с.

144. Сімейний кодекс України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

145. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Х., 2001. 656 с.

146. Соп'яненко О. Ю. Теоретичні проблеми відкриття провадження у цивільній справі з позиції верховенства права. *Приватне та публічне право*. 2022. № 1. С. 20–25. URL : http://pp-law.in.ua/archive/1_2022/4.pdf
DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2022.1.4>

147. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія / відп. ред. Я. М. Шевченко. К., 2007. 626 с.

148. Судова практика вирішення місцевими судами міста Києва і Київської області цивільних справ про встановлення факту смерті на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України узагальнена за період із 2022 року по перше півріччя 2023 року. URL : <https://www.kas.gov.ua/?p=37454>

149. Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення : Лист Верховного Суду України від 01 січ. 2012 р. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00037>

150. Судова практика щодо вирішення справ про встановлення факту смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або тимчасово окупованій території України. *Київський апеляційний суд: офіц. вебсайт*. 2025. 28 лют. URL : <https://www.kas.gov.ua/?p=37491>

151. Теорія держави і права : навч. посіб. / упоряд. Л. М. Шестопалова. К., 2004. 224 с.

152. Тертишніков В. І. Цивільний процес України: наук.-практ. посіб. 5-те вид., доп. і перероб. Харків, 2013. 424 с.

153. Тимченко Г. П. Принципи цивільного та адміністративного судочинства в Україні: проблеми теорії та практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. К., 2012. 40 с.

154. Угриновська О., Гембара Г. Законодавча регламентація та проблеми судової практики. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 85–89.

155. Угриновська О., Москвитина Ю. Провадження у справах щодо встановлення факту народження або смерті на тимчасово окупованій території України: проблеми правозастосовчої практики. *Європейські перспективи*. 2024. № 1. С. 121–133.

156. Угриновська О., Піняшко М. Провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2020. № 4 (115). С. 50–59.
URL : <http://visnyk.law.knu.ua/en/baza-nomeriv/784-provadhennya-u-spravakh-pro-vstanovlennya-faktu-narodzhennya-abo-smerti-osoby-na-tymchasovo-okupovaniy-terytoriyi-ukrayiny> DOI <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2020/5.115-11>

157. Узагальнення судової практики вирішення справ за заявами про встановлення факту смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або тимчасово окупованій території України. *Київський апеляційний суд : офіц. вебсайт*. URL : <https://www.kas.gov.ua/?p=37454>

158. Узагальнено практику розгляду справ про встановлення факту народження або смерті особи на ТОТ. *Слов'янський міськрайонний суд Донецької області : офіц. вебсайт*. 2017. 17 лип.
URL : <https://sl.dn.court.gov.ua/sud0544/pres-centr/news/362648/>

159. Уніфікація і диференціація процедур цивільного, господарського та адміністративного судочинства: монографія / С. С. Бичкова, В. І. Бобрик, В. В. Проценко та ін.; за заг. ред. В. І. Бобрика. К., 2014. 202 с.

160. Ухвала Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 20 верес. 2022 р. по справі № 357/8396/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/106319071/>

161. Федорчук Ю. О. Деякі особливості вчинення нотаріальних дій в умовах воєнного стану. *Цивільне судочинство та виконавче провадження в умовах воєнного стану*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. ім. Ю. С. Червоного (Одеса, 16 груд. 2022 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Н. Ю. Голубєвої. Одеса, 2022. С. 147–150. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/22871>

162. Фурса С. Я. Провадження в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у порядку цивільного судочинства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 – Цивільне право і цивільний процес, сімейне право, міжнародне приватне право. К., 1997. 23 с.

163. Фурса С. Я., Фурса Є. І., Щербак С. В. Цивільний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. С. Я. Фурси. К., 2006. Т. 1. 912 с.

164. Харитонов Є. О. Теоретичні підходи до характеристики цивільного інтересу як об'єкта правового захисту. *Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав*: зб. наук. пр. / За ред. В. В. Луця. К., 2013. С. 98–101.

165. Харченко Г. Г. Правова проблематика захисту інтересу в цивільному праві України. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 175–179.

166. Цал-Цалко Ю. Ю. Сутність підготовчого провадження. *Часопис цивілістики*. Спецвип. «Цивільний процес». 2016. Вип. 34. С. 74–80.

167. Цивільне право : підручник : у 2 т. / Борисова В. І., Баранова Л. М., Бегова Т. І. та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Х., 2011. Т. 1. 656 с.

168. Цивільне процесуальне право : підруч. для юрид. вузів і ф-тів / В. В. Комаров, В. А. Бігун, С. Ю. Кац та ін. ; за ред. В. В. Комарова. Х., 1992. 416 с.

169. Цивільне процесуальне право України (Загальна частина) : підручник / О. В. Гетманцев, Л. А. Кондрат'єва, Л. А. Остафійчук, А. Л. Паскар, І. Ю. Татулич; за ред. О. В. Гетманцева. Чернівці, 2022. 408 с.

170. Цивільне процесуальне право України : навч. посіб. / за ред. Н. Ю. Голубєвої. Одеса, 2019. 436 с.

171. Цивільне процесуальне право України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / С. С. Бичкова, І. А. Бірюков, В. І. Бобрик та ін. ; за заг. ред. С. С. Бичкової. К., 2009. 760 с.

172. Цивільне процесуальне право України : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіряк та ін.; За заг. ред. М. М. Ясинка. К., 2016. 576 с.

173. Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV (ред. від 10 черв. 2023 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

174. Цивільний кодекс України : Науково-практичний коментар / Заїка Ю. О., Єрух А. М., Козьяков Ю. М. та ін. ; за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Т. 12 : Спадкове право. Х., 2009. 544 с.

175. Цивільний процес : навч. посіб. / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук та ін. ; за ред. Ю. В. Білоусова. К., 2006. 293 с.

176. Цивільний процес України : Академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Фурса С. Я., Фурса Є. І., Гетманцев О. В. та ін. ; за ред. С. Я. Фурси. К., 2009. 848 с.

177. Цивільний процес України : підручник / Білоусов Ю. В., Богдан Й. Г., Гетманцев О. В. та ін. ; за заг. ред. М. М. Ясинка. К., 2014. 744 с.

178. Цивільний процес України : підручник / Ківалов С. В., Мінченко Р. М., Погрібний С. О. та ін. ; за ред. Р. М. Мінченко, І. В. Андропова. Х., 2012. 496 с.

179. Цивільний процес України : підручник / Ю. С. Червоний, Г. С. Волосатий, В. О. Єрмолаєва та ін.; за ред. Ю. С. Червоного. К., 2007. 392 с.

180. Цивільний процес: навч. посіб. / В. А. Кройтор, Я. М. Садикова; МВС України; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Суми, 2020. 372 с.

181. Цивільний процес: навч. посіб. / О. Г. Бортнік, О. Л. Зайцев, В. А. Кройтор та ін.; за заг. ред. проф. В. А. Кройтора; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2022. 336 с.

182. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV (ред. від 18 черв. 2023 р.).
URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

183. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Бичкова С. С., Білоусов Ю. В., Бірюков В. І. та ін. ; за заг. ред. С. С. Бичкової. 2-ге вид., допов. і переробл. К., 2010. 896 с.

184. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. д.ю.н., професора, акад. Академії наук вищої школи України М. М. Ясинка. 2-ге вид., перероб. та доп. К., 2020. 810 с.

185. Чурпіта Г. В. Деякі аспекти суб'єктного складу справ окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин. *Юридична наука*. 2011. № 6. С. 46–52.

186. Чурпіта Г. В. Концептуальні засади захисту сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства : дис. ... докт. юрид. наук. К., 2016. 479 с.

187. Чурпіта Г., Чурпіта В., Ведерніков Ю. Інститут окремого провадження у ЦПК України: деякі новели. *Журнал східноєвропейського права*. 2021. № 91. С. 46–53. URL : https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2021/08/churpita_churpita_vedernikov_91_1.pdf

188. Чурпіта Г., Чурпіта В., Ведерніков Ю. Розгляд судом справ про встановлення факту родинних відносин між фізичними особами. *Журнал східноєвропейського права*. 2021. № 93. С. 34–40.

URL : https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2021/10/churpita_churpita_vedernikov_93.pdf

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.7339873>

189. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України : Академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. К., 2005. 624 с.

190. Що таке підготовче провадження і підготовче судове засідання. *Юридична Газета*. 2023. 26 лип. URL : <https://yur-gazeta.com/golovna/shcho-take-pidgotovche-provadhennya-i-pidgotovche-sudove-zasidannya.html>

191. Що треба знати про особливості встановлення факту народження особи під час воєнного стану? *Вінницька обласна військова адміністрація : офіц. вебсайт*. 2022. 18 листоп. URL : <https://www.vin.gov.ua/news/ostanni-novyny/50939-shcho-treba-znaty-pro-osoblyvosti-vstanovlennia-faktu-narodzhennia-osoby-pid-chas-voiennoho-stanu>

192. Щодо видачі документів у разі народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України. URL : <https://www.naiiu.kiev.ua/files/mayu-pravo/smert-narodzh.pdf>

193. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К., 1998. Т. 6: Т–Я. 2004. 768 с.

194. Як в судовому порядку встановити факт народження особи на території України? 2024. 7 квіт. URL : <https://legalaid.ua/ua/yak-v-sudovomu-poryadku-vstanovyty-fakt-narodzhennya-osoby-na-terytoriyi-ukrayiny/>

195. Ясинок М. М. Встановлення фактів, що мають юридичне значення. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 11. С. 172–174.

196. Ясинок М. М. Окреме провадження як підгалузь цивільного процесуального права України. *Господарсько-правове, цивільно-правове та*

фінансово-правове забезпечення розвитку економіки України: зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. (Донецьк, 26 листоп. 2010 р.). Донецьк, 2010. С. 45–46.

197. Ясинок М. М. Особливості дії принципу диспозитивності в окремому провадженні. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 6. С. 59–60.

198. Ясинок М. М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України: теорія і практика (теоретико-правовий аспект): монографія. К., 2014. 352 с.

199. Bychkova S., Fedosieieva T., Kyrdan B., Chubenko A., Sabluk S. The difference between newly discovered and new circumstances in the judicial review process. (Різниця між нововиявленими і новими обставинами у процесі перегляду судових рішень). *Amazonia Investiga*. 2022. № 11 (51). P. 225–231 (Web of Science). URL : <https://amazoniainvestiga.info/check/51/22-225-231.pdf> DOI <https://doi.org/10.34069/AI/2022.51.03.22>

200. Case of Cyprus v. Turkey (Application no. 25781/94). *The European Court of Human Rights*. Strasbourg, 10 May 2001. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/Eng#{%22itemid%22:\[%22001-59454%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/Eng#{%22itemid%22:[%22001-59454%22]})

201. Case of Ilaşcu and others v. Moldova and Russia (Application no. 48787/99). *The European Court of Human Rights*. Strasbourg, 8 July 2004. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-61886%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-61886%22]})

202. Case of Mozer v. the Republic of Moldova and Russia (Application no. 11138/10). *The European Court of Human Rights*. Strasbourg, 23 February 2016. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/Eng#{%22fulltext%22:\[%22\%22CASE%20OF%20MOZER%20v.%20THE%20REPUBLIC%20OF%20MOLDOVA%20AND%20RUSSIA%22%22\],\[%22documentcollectionid2%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],\[%22itemid%22:\[%22001-161055%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/Eng#{%22fulltext%22:[%22\%22CASE%20OF%20MOZER%20v.%20THE%20REPUBLIC%20OF%20MOLDOVA%20AND%20RUSSIA%22%22],[%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],[%22itemid%22:[%22001-161055%22]})

203. Human Rights Council. URL : <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/about-council>

204. Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Narnibia (South West Africa) Notwithstanding Security Council

Resolution 276 (1970) (1971) I.C.I. Reports 16. Comment 1971 advisory opinion of the international Court of Justice on Namibia (South West Africa) / By William E. Holder. URL : <https://classic.austlii.edu.au/au/journals/FedLawRw/1972/6.pdf>

205. Senyk S., Churpita H., Borovska I., Kucher T., Petrovskyi A. The problems of defining the legal nature of the court judgement (Проблеми визначення правової природи судового рішення). *Amazonia Investiga*. 2022. Vol. 11. Issue 56. P. 48–55. (Web of Science). URL: <https://amazoniainvestiga.info/check/56/5-48-55.pdf>
DOI <https://doi.org/10.34069/AI/2022.56.08.5>

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Петровський А. В., Болюбаш Є. В. Теоретико-правове регулювання цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 7 (51). С. 180–185. URL : <https://kelmczasopisma.com/ua/jornal/77>

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.7.27>

2. Болюбаш Є. В. Право на подання до суду заяви про встановлення факту народження або смерті особи. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2023. № 4 (56). С. 230–234.

URL : <https://kelmczasopisma.com/ua/jornal/83>

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.4.34>

3. Болюбаш Є. В. Загальна характеристика окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи. *Юридичний бюлетень*. 2024. Вип. 35. С. 43–49.

URL : <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2024/35/7.pdf>

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.35.05>

4. Болюбаш Є. В. Особливості процесу доказування у справах про встановлення факту народження або смерті особи. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 12 (40). С. 398–407.

URL : <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/17499>

DOI [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-12\(40\)-398-407](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-12(40)-398-407)

5. Болюбаш Є. В. Процесуальні особливості подання до суду заяви про встановлення факту народження або смерті особи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 1. С. 752–756.

URL : http://lsej.org.ua/1_2025/181.pdf

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-1/179>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Болюбаш Є. В. Актуальні питання правового регулювання цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи. *Проблеми цивільного права та процесу* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Вінниця, 19 трав. 2023 р.). Вінниця, 2023. С. 371–377.

7. Болюбаш Є. В. Сутнісні аспекти цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи. *Восьмі таврійські юридичні наукові читання* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 16–17 черв. 2023 р.). Київ, 2023. С. 34–38.

8. Болюбаш Є. В. Особливості окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи. *Реалізація норм цивільного законодавства в умовах сьогодення* : матеріали кафедрал. наук.-теорет. круглого столу (Київ, 9 лют. 2024 р.). Київ, 2024. С. 168–172.

9. Болюбаш Є. В. Процедурні питання звернення до суду із заявою про встановлення факту народження або смерті особи. *Дев'яносто треті економіко-правові дискусії*. Серія: Соціальні та гуманітарні науки : матеріали Міжнар. мультидисциплін. наук. інтернет-конф. (Львів, Україна, Опале, Польща, 28–29 січ. 2025 р.). Опале, Львів, 2025. С. 43–49.

10. Болюбаш Є. В. Доказування у цивільних справах про встановлення факту народження або смерті особи. *Theory and practice of modern science : collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the IX International Scientific and Theoretical Conference (Kraków, Republic of Poland, March 28, 2025)*. Kraków, 2025. P. 54–58.

АКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ

ЗАТВЕРДЖУЮ
Заступник директора
Інституту правотворчості та науково-
правових експертиз Національної
академії наук України
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
член-кореспондент НАПрН України
А. Б. ГРИНЯК

03 . 04 2025 року

АКТ
впровадження результатів дисертаційного дослідження
в наукову діяльність

Комісія у складі: заступника директора із загальних питань кандидата юридичних наук Лапка А. Г., ученого секретаря кандидата юридичних наук, доцента Бодюла Є. М., завідувача відділу науково-правових експертиз доктора юридичних наук, професора Красицької Л. В. розглянула наукові праці Болюбаша Євгена Володимировича, матеріали дисертації, поданої на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право», на тему «*Цивільне судочинство у справах про встановлення факту народження або смерті особи*» та на основі проведеного аналізу зробила висновок, що надана робота містить низку обґрунтованих теоретичних положень і пропозицій, спрямованих на удосконалення цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи.

Проаналізовано основні результати дослідження, зокрема наукові праці Болюбаша Євгена Володимировича, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Петровський А. В., Болюбаш Є. В. Теоретико-правове регулювання цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022 № 7 (51). С. 180–185.
2. Болюбаш Є. В. Право на подання до суду заяви про встановлення факту народження або смерті особи. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2023. № 4 (56). С. 230–234.
3. Болюбаш Є. В. Загальна характеристика окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи. *Юридичний бюлетень*. 2024. Випуск 35. С. 43–49.
4. Болюбаш Є. В. Особливості процесу доказування у справах про

встановлення факту народження або смерті особи. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 12 (40). С. 398–407.

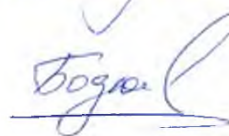
Комісія підтверджує, що пропозиції, висновки та рекомендації, сформульовані Болюбашем Євгеном Володимировичем за результатами дисертаційного дослідження, використовуються при проведенні фундаментального дослідження за темою «Концептуальні засади розвитку галузевого законодавства як складова юридичного прогнозування», а також в освітньому процесі при проведенні навчальних занять з дисципліни «Актуальні проблеми цивільного процесуального права».

Заступник директора із загальних питань
кандидат юридичних наук

А. Г. ЛАПКО

Учений секретар
кандидат юридичних наук, доцент

Є. М. БОДІОЛ

Завідувач відділу науково-правових експертиз
доктор юридичних наук, професор

Л. В. КРАСИЦЬКА

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної
академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції

Станіслав МОЗОЛЬ

_____ 2025 року

АКТ

27.03. 2025

м. Київ

№ 33-оп/мд

Впровадження результатів дисертації
Болюбаша Євгена Володимировича
«Цивільне судочинство у справах про
встановлення факту народження або смерті
особи»
в освітній процес та науково-дослідну
діяльність НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- начальника відділу організації освітнього процесу лейтенанта поліції Бойчук Вікторії Олександрівни;
- т.в.о. начальника відділу організації наукової діяльності, кандидата юридичних наук старшого лейтенанта поліції Горбенко Дар'ї Андріївни;
- т.в.о. завідувача кафедри цивільного права та процесу, кандидата юридичних наук, доцента старшого лейтенанта поліції Кирдана Богдана Васильовича;
- начальника відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури, доктора юридичних наук, професора підполковника поліції Тихонової Олени Вікторівни;
- завідувача загальної бібліотеки Гайдар Людмили Георгіївни.

Комісія розглянула та узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право» та наукові праці аспіранта заочної форми навчання кафедри цивільного права та процесу Національної академії внутрішніх справ Болюбаша Євгена Володимировича на тему «Цивільне судочинство у справах про встановлення факту народження або смерті особи».

Проаналізовано основні результати дослідження Є. В. Болюбаша, зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

- 1) Петровський А. В., Болюбаш Є. В. Теоретико-правове регулювання цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022 № 7 (51). С. 180–185.
- 2) Болюбаш Є. В. Право на подання до суду заяви про встановлення факту народження або смерті особи. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2023. № 4 (56). С. 230–234.
- 3) Болюбаш Є. В. Загальна характеристика окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи. *Юридичний бюлетень*. 2024.

Випуск 35. С. 43–49.

4) Болюбаш Є. В. Особливості процесу доказування у справах про встановлення факту народження або смерті особи. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 12 (40). С. 398–407.

5) Болюбаш Є. В. Актуальні питання правового регулювання цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи. *Проблеми цивільного права та процесу* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (19 трав. 2023 р.). Вінниця. 2023. С. 371–377.

6) Болюбаш Є. В. Сутнісні аспекти цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи. *Восьмі таврійські юридичні наукові читання* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (16-17 черв. 2023 р.) Київ. 2023. С. 34–38.

7) Болюбаш Є. В. Особливості окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи. *Реалізація норм цивільного законодавства в умовах сьогодення* : матеріали кафедрального науково-теоретичного круглого столу (Київ, 9 лют. 2024 р.). Київ, 2024. С. 168–172.

8) Болюбаш Є. В. Процедурні питання звернення до суду із заявою про встановлення факту народження або смерті особи. *Дев'яносто треті економіко-правові дискусії. Серія: Соціальні та гуманітарні науки* : матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції (Львів, Україна, Ополе, Польща, 28-29 січня 2025 р.) WSZIA w Opolu, Львів, 2025. С. 43–49.

9) Болюбаш Є. В. Доказування у цивільних справах про встановлення факту народження або смерті особи. *Theory and practice of modern science* : collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the IX International Scientific and Theoretical Conference (Kraków, Republic of Poland, March 28, 2025). International Center of Scientific Research. P. 54–58.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що праці Є. В. Болюбаша містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Цивільний процес» і «Приватне право: практика тлумачення і застосування», а також застосовуються під час підготовки монографій, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, узагальнення аналітичних матеріалів, обґрунтування пропозицій до чинних проєктів нормативно-правових актів, підготовка яких потребує проведення відповідних наукових досліджень або містить наукову складову.

Члени комісії:

 Вікторія БОЙЧУК
 Дар'я ГОРБЕНКО
 Богдан КИРДАН
 Олена ТИХОНОВА
 Людмила ГАЙДАР

АДВОКАТСЬКЕ БЮРО «ОЛЕКСАНДР БРАТЕЛЬ»

код ЄДРПОУ 42752059, 03048, м. Київ, Солом'янський район, вул. Ернста Федора, буд. 16 А, кв. 119
тел. 067-935-35-95, e-mail: albcivil@gmail.com

02.04.2025

АКТ
впровадження у правозастосовну діяльність
дисертаційного дослідження на тему:
«Цивільне судочинство у справах про встановлення
факту народження або смерті особи»
аспіранта кафедри цивільного права та процесу
Національної академії внутрішніх справ
Болюбаша Євгена Володимировича

Керуючим Адвокатського бюро «ОЛЕКСАНДР БРАТЕЛЬ» Братель О. Г. складено цей акт про те, що теоретичні положення та практичні рекомендації, викладені в дисертаційному дослідженні на тему: «Цивільне судочинство у справах про встановлення факту народження або смерті особи», підготовленого аспірантом кафедри цивільного права та процесу Національної академії внутрішніх справ Болюбашем Є. В., мають високий науковий рівень та практичну цінність для адвокатської діяльності.

Викладені у вказаному дисертаційному дослідженні теоретичні положення та практичні рекомендації використовуються у діяльності Адвокатського бюро «ОЛЕКСАНДР БРАТЕЛЬ» щодо здійснення захисту та представництва інтересів учасників цивільних процесуальних правовідносин, а також під час підготовки процесуальних документів в процесі розгляду цивільних справ у порядку окремого провадження, зокрема справ про встановлення факту народження або смерті особи.

Керуючий Адвокатського бюро
«ОЛЕКСАНДР БРАТЕЛЬ»
кандидат юридичних наук, доцент

Олександр БРАТЕЛЬ